

Met Louis Couperus in Afrika

Louis Couperus

editie H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Oege Dijkstra

bron

Louis Couperus, *Met Louis Couperus in Afrika* (eds. H.T.M. van Vliet, J.B. Robert en Oege Dijkstra).
Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 1995

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coup002metl02_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / H.T.M. van Vliet / J.B. Robert / Oege Dijkstra

AAN

P.M. RUIJS

CONSUL DER NEDERLANDEN TE ALGIERS

I

'Wonen of niet wonen', ik heb er indertijd een suggestief feuilleton over geschreven; het was jaren geleden en - ik herinner het mij nog heel goed - het was in Genève en wij woonden *niet* en ik somde in mijn feuilleton op alle goede dingen, die wonen inhield en alle - misschien - betere dingen, die des niet-wonens waren. O, ik herinner het mij heel goed: het was in den jare '11 en wij zwierven de wereld rond met 250 K.G. bagage en het was toch zoo luchtig en prettig in me en om me en ik voelde me zoo vrij als een vogel en mijn imposante koffers bezwaarden mijn leven heelemaal niet. Sedert gingen wij om een gril naar Spanje; van Toledo besloten we in een half uur naar München te gaan en van München gingen we regelrecht naar Florence: daar had ik wat meubels staan en een soort home in een oud paleis, dat ik met wellust in de Nederlandsche literatuur heb vereeuwigd. En toen brak de booze oorlog uit en we dwongen ons in Italië te blijven maar een vreemd gevoel van heim wee trok ons naar de Lage Landen terug, naar ons Kanninefaatsche vaderland, naar de plek in de wereld, waar het, het allermeeste en altijd, in elk seizoen, u om de ooren waait en waar ik nu eenmaal, om een vreemd toeval, geboren werd.

En veilig en gedorloteerd en zelfs een beetje gefêteerd in mijn bries-doorblazen geboorteland 'woonde' ik meer dan vijf jaren lang tusschen dezelfde muren. De vagebond, die ik ben, herkende zichzelf niet meer. Ik 'woonde'! Ik was een gezeten Haagsch burger, ik betaalde op gezette tijden huishuur en belasting - ik ben allemachtig correct in die dingen - gezellige meubels ston-

den om mij rond, er kwamen er zelfs uit het oude Florentijnsche paleis over; gezellige gordijnen hingen hunne stil stemmige plooien rondom mijne peinzigen en arbeid tevens, want die vijf Hollandsche jaren lang arbeidde ik, geloof ik, nog meer dan ik peinsde en als ik het kan bolwerken is zoo véél arbeiden niet volgens mijn zede. Maar het iedere jaar duurdere vaderland, waar de gewichtige Gulden de standaard is, die staat als een paal boven water, dwong wel zijn literairen zoon te arbeiden als een neger in de tuinen der Nederlandsche tale en gehoorzaamend dien lieflijken dwang, arbeidde hij binnen de perken van het vaderlandsche woord en schreef 'De Komediante' om te vervolgen met 'De Verliefde Ezel' en 'Het Zwevende Schaakbord' (de titels alleen waren al trouvailles) ten einde daarna niet te eindigen vóór hij Xerxes' Hoogmoed verheerlijkt had en Alexander den Groote als den Perzischen Iskander een aureool om het aanbiddelijke hoofd had ontstoken. Maar toèn - het was vijf volle jaren arbeid plus vaderland samen - zeide hij: oef!!!, rekte de armen, pakte zijn koffers, die de 160 K.G. (voor zijne egâ en hem) niet overschrijden mochten, meldde zich officieel en officieus 'af', voldeed wel zijn schuldjes, geloofte hij, maar nam niet van iedereen afscheid, bevreesd, dat hij den trein niet zoû halen, als hij zoo vele sympathieke handdrukken en embrassades moest wisselen en verdween zooal niet met de Noorderzon toch niet geheel en al correct, met een gezondheid, een weinig ge-altereerd door het wisselvallige klimaat van tusschen de duinen en ruige hoeken, waar men stookt in Augustus om in October weêr eens een witten pantalon te dragen te midden van dwarrelende en gelende bladeren... Verdween, herhaal ik, over Brussel en Parijs - die beminde steden - om nu in zalig Marseille, de oogen gericht naar de Algerijnsche stranden, het oogenblik af te wachten, dat er een weelderige promenade-deck-cabine vrij is op een der steamers van de Trans-atlantique (waarom niet Trans-Méditerranée?) die hem over zal voeren naar de verre kinnen van het Atlas-gebergte.

O zaligheid! Ik 'woon' niet meer! Ik zweef en zwerf in kleurig Marseille! Ik heb niets dan een comfortabele hôtelkamer en dan nog mijn even de 160 K.G. óverwegende koffers. Is er beminnelijker leven denkbaar? Ik zal vooreerst geen romans meer schrijven, alleen nog maar nu en dan een vluchtige schets voor de 'Haagsche Post'! Het waait niet om mij, zelfs geen Marseillaansche mistral! Ik voel me een gezegende onder de stervelingen! Er is een zoele Octoberzon, die zilte, exotiesch geurige aroom van een havenstad en de lekker branderige wierook van geroosterde kastanjes rondom me. Ik zie weêr vijgen maar ze zijn klein, en pepervruchten maar ze zijn nog onrijp; ik meen, dat ik ze zie op de hoeken van de straten, in schilderachtige stalletjes, niet in deftige groentewinkels, als dure dingen. Platanen-alleeën, de geschilferde stammen met klassieke steenen banken omcirkeld, zijn vol bont gewoel van meridionale humaniteit. Violette zeedistels, opengekierde marennesschalen, zwartblauwe mosselen en er tusschen-door het citroene-goudgeel, stapelen hunne massa's om de olie-dwalmende gaarkeukentjes, waar Senegaleezen in khaki-uniform zich om verdringen. Groezelwitte tulband en scharlaken fez, ebben negertronies, simili-diamant-gekapte vrouwekopjes, Murillo-achtige schoenpoetsjongentjes, blauwkielige stokers en machinisten warrelen door elkaâr met een blijheid om te leven, te ademen, te beminnen, te eten en schoenen te poetsen. Daar, in het restaurant, gloeit het kreeftvermillioen en de saffraangele saus van de bouillabaisse... Duizende polsslagen schijnen om mij hoorbaar te slaan: kruipen doet het bloed niet meer. Ik herken dit alles: het is het Zuiden al is het nog maar Marseille en ik heb het gemist, vijf jaren lang gemist, langer nog, zoo lang zelfs, dat ik vergeten was, dat het bestond!

Al is het nog maar Marseille... Marseille is niet zoo bont van schitterend émail als Genua of Napels - om bij de havensteden der blauwe Middellandsche te blijven; Marseille heeft niet zoo een prachtige Gothische kathedraal als Barcelona maar Marseille is toch wel een beminnelijke stad om te blijven flâneeren, als men

niet dadelijk plaats op zijn schip vindt. De Afrikaansche types - soldaten en zeelui - wemelen er aan haven, op Cannebière en Cours Belsunce en dwingen u tot een ethnografische studie, die nu niet zoo heel gemakkelijk is. Waarlijk, al die koperen, bronzen, ebben en mahoniekleurige variaties uit elkander te kennen en dadelijk met juist naam te noemen, is waarachtig niet zonder serieuze voorbereiding te doen en ik bereid mij hier nog slechts voor op wat mij wacht, aan de Afrikaansche kusten. Wie draagt er een fez? Wie een tulband? Wie slaat er een burnous in blank grauwe plooizwier om schouders en rug? Een cadî, die eens naar Europa overwipte, een deftige sjeik, op weg met een importante missie naar de hooge heeren in Parijs, of een koopman, en-gros of en-détail, die ex- en importeert? Wat doen al die geschroeide zonen der antieke stranden van Mauretanië en Numidië hier? Wie zal het zeggen wat hun business is op de carrefours van Marseille, onder de ijle, nu waarachtig wel mistral-doorwaaide takken en bladeren der reuzeplatanen, wier herfstpompons als decoratieve kwastjes en franjes slieren en slingeren op den wind? Mysterievreemd doet die bevolking van over de zee aan tusschen de Zuid-Europeesche gezichten, eigen aan deze stranden.

De Afrikaansche fyzionomieën hier reeds te bestudeeren troost mij dus voor wat de Agence Cook mij heeft aangedaan. Daar men mij beminneijk gevraagd heeft in deze schetsen en brieven niet alleen te dweepen met zonsondergang en maanlichtstemming over zee en woestijn, maar ook enkele praktische détails tusschen beiden handig te verwerken, moet ik Cook even bij de kladden hebben. Kwaad wil ik van niemand vertellen, reclame zoo min mogelijk maken en dus van Cook alleen dit vertellen, dat ik vóór den Oorlog steeds minzaam grinnikend op de Engelsche toeristen neêrzag, die geen pas konden verzetten zonder een paar uur geduldig te staan wachten in een van Cook's bureaux al over de wereld en zich op genade of ongenade overgaven aan den 'Cooks-man'. 'Where is the Cooks-man?' was hun angstige vraag aan ieder station, aan ieder hôtél, aan iederen hoek van de straat.

Wel, ik deed het steeds zonder Cook en bevond mij er wel bij. Maar verleden maand, in Den Haag, laf na vijf jaren niet gereisd te hebben, laf en zwak en een beetje ziek en een beetje moedeloos, schreef ik... aan Cook, in Parijs, om mij te reserveeren voor 30 October (dat is vandaag) een cabine op de Grand-Rapide van Marseille naar Algiers. Cook schreef mij hoffelijk terug, dat ik een dépôt moest storten van 800 fr. De heeren Scheurleer & Zoonen waren bereid het voor mij te doen. En ik toog naar Parijs, in de volste zekerheid, dat in de Cooksche bureaux van de Avenue de l'Opéra mijn passage-biljet mij ter hand zoû worden gesteld. Deze deceptie was echter de mijne: dat men mij verzekerde aan Cook's Bank geen dépôt te hebben ontvangen en dus ook geen cabine had kunnen reserveeren. Verwonderd, dat de heeren Scheurleer en Zoonen - de accuraatsten aller bankiers - zoo zorgeloos mijn belangen zouden hebben behartigd, informeerde ik her en der, nog eens bij Scheurleer, nog eens bij Cook en bevond, dat het Haagsche bankiershuis wel degelijk de chèque van 800 fr. had verzonden en Cook wel degelijk het dépôt had ontvangen; dus, dat er een 'erreur' geweest was bij de bank-employés van Cook. Toen ik mij hierover een weinig gefroisseerd uitliet tegenover het keurig Fransch sprekende Engelsche jongemensch, dat mij te woord stond van achter zijn grille, zeide hij, dat ik consideratie voor hem moest hebben, want dat het niet alles was gestreden te hebben aan het front en daarna in zulk een vrede, als wij genoten, met een surplus van werk gesurmeneerd te worden aan Cook's bank-departement. De arme jongen was zoo bleek en moê, zijn stem was zoo zacht geresigneerd, hij was achter zijn grille met zijn boeken en cijfers zoo aandoenlijk en om medelijden te hebben, dat ik op het punt stond hem te vragen of hij ergens met mij zoû willen gaan dineeren. Ik reikte hem echter slechts de hand tusschen de ijzeren staven van zijn kooi en vroeg hem pardon voor mijn bitse woorden. Hij drukte mij innig de hand; wij kregen, geloof ik, beiden tranen in de oogen om de beroerde dingen dezer wereld; hij vergaf mij alleredelmoedigst maar... ik miste mijn boot van den 30sten en zit nu te wachten op

die van 6 November, waarop niet Cook maar eenvoudig de portier van het hôtel - die machtige man, die zoo veel geheime relaties heeft - mij de vereischte hut wist te bezorgen.

En zoo praat ik van niemand kwaad maar wil u alleen verzekeren, dat, nu ik niet meer laf en moedeloos ben, ik voortaan weêr voor mij zelf zal zorg dragen, zonder te stutten of te steunen op den beroemden Cook, Thomas Cook, toeverlaat aller reizende Engelsche dames, die uren lang geduldig te wachten staan in zijn bureaux al over de wereld op inlichtingen en plaatsbiljetten, heur verstrekt of niet verstrekt.

II

Rondom mij straalt de Afrikaansche hemel. Ik ben in Algiers en dit simpele feit is voor mijn overdenking bijna niet te verwezenlijken. Omdat ik zes weken geleden, geloof ik, nog heelemaal niet aan Algiers en Afrika dacht... Toen is het alles heel plotseling gegaan; ik was ziek, terwijl rondom mij gordijnen werden afgehaald, meubels opgeborgen, koffers gepakt, en mijn vrouw, een beetje wanhopig, zich af vroeg wat ze in zulke omstandigheden met zoo een zieken man moest doen. Toen stal mijn dokter mijn hart door te verklaren:

- Hij heeft rust en zon noodig. Als hij wil en kan, moet hij zoo gauw mogelijk weg... En tot Algiers werd besloten.

Ik zal u, o lezer, niet vervelen met een verder relaas over mijn gezondheid. Ik vermoed, dat zij u slechts belang inboezemt voor zoo ver zij mij toestaat u iets van Algiers en Afrika te vertellen. Ik begrijp volkomen uw egoïsme en zweer u plechtig in deze bladen geen wekelijksch bulletin over mijn gezondheid te geven. Dit kwestietje is dus afgedaan. Maar even nog te herhalen: rust en zon! Ja, dat is wel een zaligheid. Ik heb rust en ik heb zon! En zoo ge misschien beiden ook noodig hebt, raad ik u aan: kom naar Afrika, naar Algiers.

Wie dezer dagen niet reist, meent misschien, dat reizen moeilijker is geworden dan vóór den oorlog. Het was misschien waar één of twee jaar geleden. Ik geloof, dat reizen nu weêr vrij gemakkelijk is. Ik zit in Algiers, in een groot, wit hôtel, tusschen de onomvaâmbare palmstammen van een paradijstuin onder een blauwe hemelglorie en herinner mij niet een incidentje van reismoeilijkheid. Maar wij troffen het. Van Parijs naar Marseille zaten wij in een zes-persoons-coupé alleen - ik hoû niet van een wagon-lit en breng liever een spoorweg-nacht door aangekleed en lui gezeten (dit is een persoonlijke opvatting). Mijn kruier verzekerde mij, dat als ik een ándere, leêge, dergelijke coupé wenschte, ik die maar voor het kiezen had. En ik koos mij, uit louter embarras du choix, de gerieflijkste aller coupé's en zat heelemaal niet op de plaatsen, die ik besproken had bij Cook en die in een stampvolle coupé waren, waarop 'Nice' stond. Ik ging slechts tot Marseille. En het was de nacht van Zondag op Maandag. Als ik u dus een raad mag geven, zoû ik zeggen: doe die groote trajecten op Zondag-avond. Want dan reizen niet veel menschen. Engelschen vertelden mij in Marseille, dat gewoonlijk de treinen Londen-Parijs-Marseille zóó vol waren, dat de reizigers er den nacht doorbrachten, op elkaâr gedrongen, staande in de corridors. Ik herhaal het, wij troffen het.

In Marseille een heerlijke rust van eenige dagen. Ik hoû wel van Marseille, vertelde ik u reeds. Wat rust je heerlijk uit op een Fransch bed, op een hooge 'sommier'! Geen Hollandsche springveeren matras haalt bij een echte Fransche 'sommier'! En wat zijn de Marseillanen beminnelijke Zuiderlingen. Het is een heel ander volk dan in Nice, waar de inwoners bedorven zijn door de grof geld verterende vreemdelingen en waar zij veel van hun ingeboren beminnelijkheid hebben ingeboet. In Marseille is de meridionale bonhomie troef.

De overtocht op de Timgad - kies u type Timgad of Duc d'Aumale als een steamer van de Transatlantique u moet overbrengen naar Algiers - was meer een pleiziertochtje dan een zeereis. Werkelijk, wij troffen het weêr: de goden waren mij gunstig

gestemd. De boot vertrekt om twaalf uur 's middags. De silhouet van Marseille, met Notre-Dame de la Garde, - de hoog op haar rots rijzende kerk en hoedster en baken voor ieder thuis keerenden zeeman - verijlde in opalen mist, want er hing een nevel over lucht en water. Maar de zee was kalm als een wijd uitgespannen, nauwelijks briesbewogen, zilvergrauw laken. De nacht was kalm als de zee en aan Morpheus gewijd. De volgende morgen was een zaligheid. De zon was doorgebroken en dien 7den November - een dag, in Holland, Parijs, of Londen wel meestal in triestige grisaille gehouden - kan ik tellen bij mijn ideale herinneringen. Het is altijd prettig er een aan de collectie toe te voegen. Eén ideale herinnering meer. De zee als een meer, blauw en goud. En de Middellandsche *is* niet altijd als een meer, blauw en goud. Ik heb haar grauw en somber-violet gezien en met boos opgezette stormkammen; ik heb haar gezien, geel en groen van grillige haat en nijd, ik heb haar gezien vuil als modder, neen, vuil *ván* modder, als er overstromingen waren geweest van Rhône en Var.

Nu was zij blauw en goud en onwaarschijnlijk effen, een immens blauw meer met den eironden horizon als wijde ommelijn. Door het nauw gerimpelde water tikkelde de steamer zijn kalme stippellijn van beweging. Wij gingen heel langzaam, hadden vermoedelijk niet veel kolen. Het schuim spatte van de kiel weg met de kronkelingen, die Japansche schilders observeerden en weêrgaven op hunne fijne prenten. Twee vogeltjes deden de reis met ons, ik geloof twee leeuwerikjes; zwaluwen waren het niet. Ik ben er niet zeker van, dat leeuwerikjes soms de stoomboot nemen naar Afrika. Maar deze vogeltjes hadden het gedaan. Zij vlogen gedurende de geheele reis rondom de boot, hoog in den ether, laag over het water en rustten dan weêr uit in het touwwerk. Zij vonden de reis even zalig als ik, die lui, mij lag te verbeelden, dat ik in mijn eigen stoom-yacht de Middellandsche Zee doorkruiste.

Dan, zóó plotseling, voor dat je er aan denkt, het dalen en snellere, snellere dalen der zon. De rijzende lila misten, maar de kust van Afrika er reeds door verduidelijkend met kapen en lage heuvellijnen. Een amethysten gloed en flarden van purperbrand.

Een naderend getintel van lichtjes. Algiers...

Dat was nu de reis, waartegen ik, zieke man in Den Haag, een beetje had opgezien. Maar die reis was niets! Was ik op eenmaal gezond? Ik dorst het mij niet denken. Ik voelde niet die hevige pijnen. Ik was misschien niet heelemaal beter, maar ik vond naar Algiers te gaan niet moeilijker dan naar Amsterdam of Arnhem.

Een smal, primitief embarcadère, slecht verlicht. De reizigers staan met hun handbagage op elkaâr gepakt op het dek te wachten. Als de inspecteurs van de 'Santé' hun plicht hebben gedaan, stormen de Arabische blauwkielen de boot op. Rood-gefezd, donker-gebronsd, heimelijke gloed in de oogen. Gutturale keelklanken onder elkaâr, maar zuiver Fransch tegenover ons. Ik heb wel een boekje gekocht van 2 francs om in dertig lessen Arabiesch te leeren, maar spreek toch nog niet Arabiesch. Pas op, dat ge door heimelijken oogengloed en verlokkelijke stem geen blauwkiel aanklampt, die niet een mouwband met een nummer heeft. Nummer 22 heeft mij gediend trouw en eerlijk en krachtig. Aan een riem, even trouw en eerlijk en krachtig als hij, snoerde hij vijf stuks kleine bagage, slingerde die zwierig de lucht in over zijn schouder, zoodat ik vreesde toiletbenooidigheden, nachtgewaad etc. etc. te zullen zien wegduwarrelen door Algerië's starrenhemel en heette mij hem te volgen naar de autobus van het Hôtel Continental. Ik gehoorzaamde glimlachend gelaten, en vol vertrouwen. Wij tuften naar Mustapha-Supérieur, de villa-wijk der blanke stad, die nu in den blauwen nacht lag aangetinteld van duizende lichtjes, en op mijn balkon zag ik, dat ik zonder veel moeite Algiers had veroverd, o alleen maar als toerist - terwijl beneden in den palmentuin van het hôtel een paar geheel wit omhulde, wit omhuifde, gesluierde vrouwen uit een Arabiesche vertelling schenen weg gewandeld om even door mijn eigene werkelijkheid voor mijn turenden blik te verglijden.

Toen ik den volgenden morgen om zeven uur, in een ideale lucht - rijkelijk had het geregend dien nacht - ontbeet, mijn blikken weidend over Algiers' witte, langs donkergroene heuvelen zich étageerende, heel hoge huizen, kreeg ik een rijk gevoel.

Want mijn balkondeuren stonden open en het was werkelijk 8 November, een griezeldag bij u in het Noorden. Hier hing er iets in de atmosfeer, dat mij aan Indië liet denken. Daar sta je ook zoo vroeg op, herinnerde ik mij, en dronk je dadelijk koffie in de open, geurige lucht. En er steeg een aroom op van bloeiende mispelboomen. Met zoo een rijk gevoel in je en om je, durf je zonder al te veel melancholie den nieuwen dag beginnen, dien Allâh je schenkt. Beschouw je dien dag als een lief cadeau van den Hemel, en flâneer je dien morgen Algiers door, zonder haast, zonder nog te denken aan Moskee en Muzeum, je alleen interesseerende in de schoonheid der Arabiesche typen die langzaam onder arkaden uitwandelen of verdwijnen in nog sombere portieken. Gedrapeerd in dezelfde ongebleekte, zoomlooze, mollig blanke stoffen als waarin in de Bijbelsche Oudheid patriarchen en profeten zich hulden - met iedere beweging vallen de plooiën van vooral vale en voddige burnous zoo mooi of zij niet anders vallen konden - heeft iedere figuur zijn eigene ommelijn, bezit elk dier statige, ernstige wezens - woekeraar, warmoezier, schoenlapper of bedelaar - zijn eigene voornaamheid van gelaatsuitdrukking en kleedij. Deze menschen - wat zij ook zijn - zijn allen prinsen des levens, zij hebben allen een adel van kalmte en zenuwlooze berusting; zij hebben ook bijna allen de hooge melancholie, die melancholie van den Islâm, die alle gevoelige artiestenzielen getroffen heeft, die Pierre Loti trof, die ook trof de zeer gevoelige Isabella Eberhardt,¹ een schrijfster over wie ik u zeker nog wat zal vertellen. Zij trof ook mij, zij trof mij reeds als kind, in Indië, zij trof mij later als toerist door Java: het is een melancholie, die vooral u treft, in menschen en dingen, in lucht en natuur en architectuur, als de Oriëntalische schemering valt binnen Moorsche bogen en over cactus-omgeven tuinen...

Des morgens stralen de Moskeeën, de Moorsche woningen met hare getinde muurtjes, terrassen en poortjes en kleurige tichel-courtjes, de zwaarstammige palmen, yucca's en ficus-boomen,

1 Pages d'Islam.

de wit wol-omplooiden mannen en mousseline-gesluierde vrouwen. Nauwelijks treft u de melancholie dan uit die ernstige gezichten, bijna steeds zonder glimlach, uit de donkere oogen boven den streep van den gazen sluierdoek. De bedelaars liggen sereen langs de haven en vergeten in hunne verheven mijmering de hand uit te strekken, de vrouwen glippen in een halo van goud voorbij. De melancholie schijnt opgelost in den overdadigen zonneshijn. Maar het is November, om vier uur daalt reeds de zon. Het schemert en op eens is alles anders. De winkels sluiten, de straten leêgen zich, de moskeeën en koepels verbleeken schimmig tegen den haastigen nacht. Het gouden waas wordt een mistwaas. De straling heeft plotseling uit: is dit dezelfde stad? De witte mannen en vrouwen verglijden als blanke schaduwen en spoken. Zelfs het Europeesche element, de Fransche Westerschheid kan niet op tegen de alles overstelpende melancholie. De melancholie, de Melancholie van den Islâm, die op eens overheerscht. Daar ginds is een café vol Europeanen, vol muziek, lichten zijn er reeds ontstoken... Het is te vergeefs: Algiers is versomberd en hare nachten zijn onder den starrenhemel, aan donkerblauwe baai, der weemoed gewijd. Ik rep me naar huis, naar mijn ver hôtél op Mustapha-Supérieur. De heuvelweg schijnt mij lang en windt tusschen hooge villa's in somberende palmen-tuinen. Ik ontmoet niemand. Het sombert om mij rond: een gevoel van beklemming, eenzaamheid overstelpt mij: dit is om in snikken uit te barsten. Gelukkig, daar toetert een auto achter mij, daar licht het groote hôtél op, ik herken de silhouet van mijn vrouw, die op het balkon naar mij uitkijkt, waar ik blijf in deze overstelpende, overstelpende Melancholie over menschen en dingen, op deze terrassen, langs deze windende wegen, die overdag voerden van blijheid tot blijheid.

Dan is het de zwoele nacht. Als de vorige, toen wij aankwamen, tintelt Algiers van honderde lichtjes. Een zoete geur van nog onzegbare bloemen stijgt uit den weemoedtuin beneden ons op, de palmen statigen omhoog als paleis- en tempelzuilen, en breiden hunne pavillioenen van regelmatige bladeren. Het is stil, stil

en eenzaam: er zijn nauwelijks nog twintig gasten in dit immense hôtél...

In de verte, uit een der villa's, klaagt en snikt een viool...

III

Ik zwem hier in louter romantisme. Goed, Algiers is een Fransche stad, maar tusschen al dit Fransche koloniale is de oorspronkelijke lokale kleur zoo ongerept en prachtig behouden als speurende artiestenzin maar kan wenschen. Bedenk toch, Algiers was eenmaal, in vroegere eeuwen, een zeerooversstaat: is er iets romantischer denkbaar dan een Staat van zeeroovers? Is het niet verrukkelijk voor een romantischen geest te bedenken, dat zoiets bestaan kòn: een Staat van zeeroovers, die eeuwenlang - en je overdrijft niet als je dat zegt - de Middellandsche Zee onveilig maakten? Zeeroovers, die enterden van af hunne pirate-galeien alle mogelijke Fransche, Spaansche, Engelsche, Hollandsche, Genueesche, Venetiaansche koopvaardischepen, ze buit maakten en bemanningen en reizigers in slavernij hielden, totdat hunne consuls na moeizame onderhandeling met verwanten in moeder- en vaderland, losprijs konden aanbieden. Ja, hunne consuls, want ieder land had in dien Zeerooversstaat zijn consul en ze woonden te zamen in de Rue des Consuls, waardoor wij met eigen voeten wandelen.

Ik heb altijd dol van struikroovers en nog meer van zeeroovers gehouden van kleinen romantischen knaap af. Stel je voor: zeeroovers, die de zee doorkruisten onder bevel van Horouk Barbarossa - ik zie den kerel met zijn rossigen baard en zijn donker booze oogen onder zijn breeden tulband spieden en bevelen van af de tinnen van zijn rooverpaleis: de Jenina, waar het Aartsbisschoppelijk paleis nog een overblijfsel van is! Horduk of Horouk... de naam alleen roept je den barste aller zeeroovers op. Alle staatshoofden in de zestiende eeuw waren als de dood voor Horduk en voor zijn broer Kereiddin, ook al met een koperkleurigen

baard. Mannetjes-kerels waren die beide Horoukken; groote, sterke, energieke bazen, die boven op hun kasteel van Algiers met de Kashbâ-citadel er transend om heen, maling hadden zelfs aan Karel V, die hen tevergeefs nu en dan met zijn vloot bestookte. Je begrijpt, dat ze schatten verzamelden, dat ze schatkamers hadden vol mooie en kostbare dingen, die twee Horoukken met hun adelaarsneuzen en kromme sabels - ze waren van Turksche maar christelijke afkomst; dat moet dus een oud Byzantische familie geweest zijn; wat compliceert zich dat alles heerlijk: je moderniseert als auteur hun rooverfiguren met de erfelijkheidstheorie en analyseert bij je eigen waarom die twee kerels piraten zijn moeten worden. Harems, dat ze hadden, vòl prachtige, geroofde vrouwen: blonde uit Engeland en Nederland, en zwartgelokte uit Andaluzië en een volk van slaven - die niet rijk waren konden zich niet door hun consuls laten vrij koopen en bleven slaaf, de stakkerds - bouwden hun citadel en stad; in die citadel - de Kashbâ - dwalen wij nu nog rond: wij hebben het gedaan met ònzen consul en ik heb er rond gezwommen in louter romantisme: heusch, als je maar een beetje verbeelding hebt, gaat dat hier wel en tevens is de 'schilderachtigheid' niet van de lucht: neen, werkelijk, zonder gekheid, het is prachtig: ieder straatje en slopje, iedere hoek, iedere trap, ieder poortje en binnenhuisje, zwoel en zwaar van romantisme, is om schaduw, kleur en lichtval een ongelooflijke schoonheid, en een schoonheid zóó romantiesch, dat je gelooven kunt weêr te leven in de dagen van Victor Hugo, Théophile Gautier, Delacroix: het is hun kunst, die je ziet met je oogen en tasten kan met je handen, en leeft en voelt, tot je er dronken van bent, dronken van kleur en gloed, die al je vale modernisme verdrinken.

De Kashbâ - dat wat over is van die piratencitadel - zijn wij dus door geweest in het jonge licht van den morgen, in het rijpe licht van den middag en wij waren bekoord door zooveel romantische schilderachtigheid, met handenvol om ons heen gesmeten. Handenvol, gevuld, gegrepen, gegraaid uit het realistische maar zwoele, werkelijke menschenleven, dat daar woekert op die steile

steegtrappen, in die nauwe sloppen, tusschen die poortjes en courtjes en binnenhuisjes. De Arabieren en de met hen gemengde Afrikaansche rassen - wie zal in het voorbijgaan de origine dier vele donkere typen dadelijk duiden! - dragen hun lompen zoo zwierig, plooiën hunne vodden zoo sierlijk als ik niet wist, dat lompen en vodden konden geplooid en gedragen worden. En ge moet maar zoo een patriarchaal gedrapeerden Arabier, met zijn tulband en wandelstok uit de intens violette schaduw van een slopverschiet of duistere poort zien verschijnen in het volle, gouden of blanke licht om te bevroeden, dat zulk een decoratief verschijnen niet anders was in vroegere, zelfs Bijbelsche eeuwen. Dan zitten zij op de stoepen en treden der arkaden en huizen te dammen of schaak te spelen, ernstig steeds als wijsgeeren, die zich slechts één oogenblik, toch nog denkende en overdenkende, wel willen verstrooien. Hunne damborden en schaakspelen zijn nog de antieke, cederhouten, éénkleurige, de vakken verdiept en verheven, met plumpe, primitieve stukken en schijven, waarmede hunne voorouders speelden. Zij hebben zich de muilen van de voeten geschoven en die staan in rij vóór de lange mat, waar zij op hurken, liggen en zitten: nooit zullen zij de matten bezoedelen met het straat- of wegenstof, dat kleefde aan hun zool. Blauw valt der bogen schaduw achter hunne steeds vaal-witte burnousfiguren en hunne pompoen-ronde tulbandkoppen; grauw vlokken de baarden om hunne rimpelgezichten met de geheimvolle oogen, waarin de raadselzielen, verscholen, uit loeren; goud valt het licht hun voor de bloote of omkouste voeten en tusschen de beenige vingers, die naar de schijven en stukken reiken. Het zijn wel telkens prachtige figuren en groepen, zoo van zelve onbewust in schoonheid geworden; schilderijen geworden zonder schilders. Het allergeeueste leven zelve was hier de artiest en bleef de eeuwen door romanticus, was reeds romanticus vóór het Romantisme bestond. In de Arabische café'tjes, tusschen het doffe glazuur der tichelwanden en de haardnis, waarin het houtskoolvuur, zijn zij prachtig, schotellooze miniatuurkopjes koffie proevende met de fijne distinctie van wijsgeerig berustende levens-

genieters, die juichen en zwelgen maar de gave bezitten zonneshijn, koffie-aroom en zalige ledigheid, met slechts enkele stuivers op zak, te genieten en ons, nerveuze, Westersche zielen te leeren niet anders, niet sneller, niet nerveuzer te doen. Nu letten wij op, dat vele dezer huizen blauw zijn geverfd, als met een blauwsellaag zijn overtogen: rissen ronde schuine balken - ceder-of pijnestammen - dragen de kleine balkons en miradors, waarachter vrouwegezichten loeren. Getooide en fel geschilderde, even getatoueerde vrouwen, nagels van hand en voet met henné getint, verzamelen op de drempels, of in de schaduwige binnerverschieten zien wij ze, hurkende, het houtskoolvuur aanwapperen en schitteren hunne breedte, zilveren enkelringen en armbanden. Deze blauwe huizen zijn de huizen-van-de-vrouwen. Naast haar staan de mannen - en van welke gemengde rassen zijn zij?? - de waarden en anderen en er tusschen door spelen en knikkeren de knaapjes en kinderen, vroegrijp en naïef, alles wetende en wijzende maar zoo geheel natuurlijk, dat van verdorvenheid te reppen dwaas zoû zijn. Zij groeien niet anders op dan de katten er doen: op een steenen, wentelend trapje, in een romantiesch poortje, zitten zes, zeven katten, grijswit, zilvergrijs, vaalwit, de eene kat boven de ander. En bij iedere pas is het een ander 'geval' voor den schilder in dit romantische maar gewoon alledaagsche leven tusschen schaduw en schemer en schijn. Ook op de overdekte markten tusschen stapels scharlaken tomaten, roze uien, violette aubergines, goudgele citroenen en mandarijnen tooverd dat gewone leven van Arabische kooplui en koopers en koopsters de schitterende kleurtafereelen voor ons op: zelve loopen wij er zoo gek modern en leelijk door heen en voelen, dat wij detoneeren.

Het Winterpaleis, naast de verbouwde Moskee-Kathedraal - toch nog mooi van lijnen gebleven al is de hooge trap niet in stijl met de twee minarettorens - wordt niet meer door den Gouverneur-Generaal bewoond, die steeds in het buiten de stad gelegen Zomerpaleis resideert. Het Winterpaleis herbergt enkele gouvernementsbureaux. Het was in vroeger eeuwen de residentie van

den Bey (later Dey genoemd) van Algiers. De Moorsche zalen met hare ge-arabeskeerde stuc-wanden en tichellambrizeeringen, hebben wel eens mooie détails hier en daar - een dof vergulde deur, een sierlijk spits-puntig raam, het verschiet van een hof met fontein, palmboom en citroenen - maar in zijn geheel laat deze woning toch niet een indruk na van hoogsten, Arabischen stijl. De bewoners en hunne architecten waren niet zuiver van smaak: het zeerooversbedrijf schijnt geen fijnen kunstzin te kweeken. Ten tijde van Ferdinand en Isabella waren vele Mooren Spanje ontvlucht naar Afrika's kusten; welnu, door hun invloed drukken zij het Moorsche stempel op dezen bouwtrant, maar wat staan de Moorsche bouwwerken van Spanje zelve hooger in schoonheidswaarde dan deze bastaardpaleizen. Toch zijn het Winterpaleis en het er over liggende Archevêché (het serail van Horouk Barbarossa) nog wel waardevolle bouwwerken onder deze gloeiende, blauwe morgenluchten. Dit wit van wanden en gevels, minaretten en zigzagtransen doet soms plotseling aan of het oversneeuwd is, of het gesneeuwd heeft. Zoo ook de Moskeeën, de twee, die der Pêcherie en de Grootte Moskee. Hoe mooi is de stemming dier witte gebouwen waartusschen de witte burnousmannen met de ernstige, bronzen gezichten en de wit gesluierte vrouwen met de donkere geheimooogen wandelen en glijden en dwalen. In de Moskee de la Pêcherie - wij, ongeloovigen, mogen wel binnen, zoo onze schoenzolen slechts niet de matten en tapijten drukken, waarop schoenloos de geloovigen treden en biddende hurken - straalt de zon in vele bundels stralen binnen. Of des avonds zweeft en waast er de geheimzinnige en mystieke schemeratmosfeer, waardoor als schimmen en geesten de geloovigen glippen... Of hurken, met diepe, devote buigingen, het voorhoofd tot op den grond. Een enkele hangende olielamp, hier en daar, als een bleeke opaal... In dit licht, in dezen schemer vervluchtigt alle materie. Het is of de stoffelijke wereld doorschijnend wordt en geheel vergeestelijkt. Ik behoef mij niet af te vragen of ik aan schimmen en spoken geloof: ik heb toen de schimmen en spoken gezien, in dien avondschemer, in de Moskee...

IV

Hoewel ik zelve nog rustig in Algiers zit, in mijn hoog, wit hôtel op Mustapha Supérieur, geloof ik goed te doen u te vertellen uit mijn voorbereidende studies wat men hier als toerist kan verrichten. Meen niet, dat de woestijn in een half uur is te bereiken of dat een kameel u steeds voor de deur van uw hôtel, belletjes klingelend, opwacht om u door die woestijn heen in de eene of andere oase te brengen. O neen. De afstanden zijn hier Afrikaansche en niet meer Europeesche. Wij hopen na Kerstmis over Constantine naar Biskra te gaan om daar een maand te blijven. Welnu, van Algiers naar Constantine, de hoog op haar rotsplateau arendnest-gelijke stad, is het met de spoor alleen reeds een geheele nacht en meer. Over die trein wordt verschillend gesproken, maar ik hoop, dat het wel meê zal vallen. Misschien vinden we echter medereizigers om met een auto te gaan. Dat duurt langer, is duurder maar aangenamer.

De Compagnie Générale Transatlantique, die u van Marseille naar Algiers brengt, heeft intusschen kort na de Fransche kolonisatie van Marocco, ingesteld verschillende, elkander snel opvolgende auto-circuits van Algiers over Fez tot het geheimzinnige Marrakech toe om u dan te Casa-Blanca op de boot te zetten naar Bordeaux. Ook kunt ge geheel per spoor naar Algiers terug komen. Of ik mij zal laten inschrijven om eens mede van de partij te zijn, weet ik nog niet. Ik zoû eerst met u zoo een auto-circuit willen bestudeeren. Welnu, de tocht duurt dertien dagen. De auto bergt twaalf toeristen. De zitplaatsen zijn Pullman-fauteuils met verplaatsbare leuning: de toerist kan dus recht op zitten of zich luier uitstrekken terwijl hij de Marrokaansche wegen verslindt, die enkele jaren geleden nog door geen Europeaan werden betreden. Van Algiers naar Casa-Blanca kost de tocht 5000 fr., alle hôtelkosten inbegrepen. Die hôtels, in de door te trekken plaatsen, zijn brandnieuw en beloven u het allerlaatste comfort.

Den eersten dag gaat het van Algiers naar Tipaza (120 k.m.).

Tipaza ligt aan zee; de auto doortrekt de kolonisatie-terreinen en het Fransche gouvernement wenscht wel, dat de toerist, wie hij ook zij, man-van-zaken of reiziger-voor-plezier, een bewonderenden blik weidt over die terreinen. Romeinsche ruïnes van muren en thermen zijn dan te bezichtigen voor wie het antieke verleden lief heeft en zich herinneren wil hoe hier, langs deze Afrikaansche kusten, een Romeinsche beschaving eeuwen lang heerschte. Tipaza ligt aan den voet van den Djebel(berg) Chenoua, interessant om zijn nog zuiver Berbersche bergbewoners. Men dineert en slaapt dien dag te Hamman-R'Irah, reeds ten tijde der Romeinen een bekende badplaats.

Den tweeden dag gaat het over Cherchel naar Tenès (170 k.m.). Cherchel is het antieke Caesarea, waar Iuba 11, Koning van Numidië, rezideerde, die, gehuwd met Selene, eene dochter van Cleopatra en Marcus Antonius, vele bouwwerken en, met kunstzin, een muzeum van antieke beeldhouwwerken stichtte, waarvan nog velen zijn opgegraven. Te Tenès is geen hôte!; de toeristen kampeeren in dubbele tenten met houten vloeren, bedden en douchebaden! Den volgenden dag vervolgen zij de 'trip' over Opillis, waar, in tenten, geluncht wordt en zijn na 245 k.m. verorberd te hebben te Oran.

Oran is een groote havenstad. Van Oran naar Tlemcen is het vervolgens 175 k.m. Men blijft er den vijfden dag over - Tlemcen is zeer belangrijk - en tuft na de lunch tot Oudjda (95 k.m.). Bij Oudjda, waar vroeger de doodskoppen der overwonnen vijanden tot pulver in de brandende zon op de Arabische zig-zag-tinnen verblankten - de Arabische muur of torentrans vormt een zig-zag en geen antieken of middeneeuwschen rechthoek - ondervindt de toerist zijn eerste woestijn-erotie. De eeuwige zanden breiden zich om hem uit. Hij kan het treffen, dat hij door een luchtverheveling wordt betooverd of dat hij de kudden wilde gazellen ziet drinken aan de zoete waterplassen der palmenoaze.

Daarna voert de auto hem tot Taza (225 k.m.). Het is de achtste dag en verblijf van rust te Taza. Deze stad, nog vol van het ontroerende Marokkaansche mysterie, werd slechts enkele maanden

vóór het uitbreken van den oorlog door de Franschen bezet. Vóór dien tijd was nauwelijks een Europeaan in Taza geweest.

Van Taza - den 9den dag - gaat het naar Fez (130 k.m.). Fez, de groote, heilige stad, hoofdplaats van Marokko, residentie der Sultans, is dus thans toegankelijk voor den toerist, zelfs al is hij niet Pierre Loti en al wandelt hij niet als deze dichter-schrijver gedrapeerd in een burnous. Hij logeert er - ik meen de toerist - in een Arabisch paleis, dat in hôtél is herschapen. Het is best mogelijk, dat zoo iets heiligschennis is maar wij, overgevoelige zielen, moeten erkennen, dat alle reizen van Westersche toeristen door Oostersche of Oriëntalische landen - Marocco en Algiers behooren tot 'l'Oriënt' - een zekere profanatie meê brengt, alleen te verontschuldigen door den schoonheids-eeredienst van den Westerschen toerist. Ik heb tenminste altijd een soort gevoel of ik iets doe, dat niet heelemaal in den haak is of convenabel, als ik, b.v., een moskee binnen ga, zelfs al slip ik de wijde muilen aan, die de Europeaan genoodzaakt is aan te schieten.

Op muilezels wordt nu Fez doorkruist. Waar blijft het schip der woestijn? Het volhardende kemeldier? Tot nu toe gluurt in dit itinéraire van de Transatlantique geen kameel om den hoek. En ik krijg zoo een idee, dat kameelen en dromedarissen zijn uitgestorven en dat ik naar Hagenbeck in Scheveningen moet gaan om het laatste specimen van de éénbuit of tweebuit te zien. Den elfden dag brengt de auto ons, na een portie van 70 k.m. slechts, te Meknès; de dag daarop is gewijd aan een randonnée - weêr op muilen - in den Midden-Atlas, waar het Berbersche dorp Azrou ligt en waar het woud der eeuwenoude cederboomen zich heft. Een landschap dus, dat niet banaal is. Den dag daarop gaat het naar Volubilis (60 k.m.), waar Romeinsche ruïnes zich nog uit de verslindende zanden verheffen. Dan tuft men terug naar Meknès en over Rabat, waar, in de ruïnes van Chella, die andere toeristen, de ooievaren, overwinteren tot de lente toe, bereikt de auto Casa-Blanca, die nieuwe havenstad, verbonden met Bordeaux door een stoomvaartlijn der Transatlantique.

Nu ik dezen toer bestudeerd met u heb, weet ik waarlijk niet, of ik door de reclame, voor hem alhier gemaakt, ben overgehaald. Vijfduizend francs is misschien - onze Nederlandsche valuta in aanmerking genomen - niet exorbitant voor een dergelijken autotocht, door nog lang niet plat getreden of gereden landen, naar met een aureool van geheimzinnigheid en Moslemsche mystiek omgeven steden, die voor u rijzen tegen den achtergrond van de woestijn en den Atlas. Maar alles gaat met de meest gejaagde automobilistische snelheid en twee weken lang iederen dag gemiddeld honderd-zooveel K.M. te verslinden, te verorberen, te verteeren, lacht mij niet toe. Misschien u wel, lezer. Dan zijt ge ten minste ingelicht en kunt ge naar Algiers overkomen.

Tot nu toe heb ik mij nog niet kunnen onttrekken aan de lichaam en ziel doortrekkende zaligheid van dit klimaat, waaraan men zeker wennen moet om niet al te lui te worden. Nu is lui-zijn wel eens goed voor een werker-met-het-lichaam of een werker-met-den-geest. Ik heb ook niet de minste wroeging, dat ik na drie weken verblijf alhier nog geen groote excursie heb gemaakt. En alleen deze prachtig gelegen stad, die als op terrassen gebouwd schijnt, waarheen vluchten van Babelsche trappen geleiden, omen doorgetuft heb om telkens van een ander punt hare blankheid tusschen palmen en vijgeboomen aan hare blauwe baai te bewonderen. De morgens zijn stralend. Om zeven uur gooit men als in Indië - is het dààr niet om zes uur? - zijn vensters en persiennes open en ligt Algiers voor ons uit, gebaad in de eerste roze zonneshijn. Ik zelve baad en ontbijt met open ramen (3 December). Stoken doen wij niet, hoewel wij een houtvuur zouden kunnen aanleggen. Uit louter chic meent de hôteldirectie tegen den avond wat te moeten stoken, maar dan puft iedereen en worden de radiateurs weêr ten snelste toe gedraaid. Aren't we lucky people? zeg ik egoïstisch tegen de Engelschen alhier, die evenals ik uit hunne couranten lezen, dat het vriest in onze Noordelijke vaderlanden en dat de kolen schaarsch zijn. Waarom kunnen onze ingenieurs dan ook niet deze zonnewarmte op de eene of andere wijze emmagazineeren! Enfin, dat zal wel komen in onze eeuw van nooden en uitvindingen.

Ik wil dus wel reclame maken voor Algiers en u raden: wilt ge zonneschijn hebben en lui-zijn, kom dan hier. Ge kunt kiezen tusschen Hôtel St. Georges en Hôtel Continental. Beiden liggen op Mustapha-Supérieur of anders gezegd den Sahel-heuvel. De lucht is hier frisscher dan in de stad zelve waar de hôtels zijn voor de doortrekkende reizigers. Voor een verblijf echter zijn de beide genoemde huizen, meen ik, de eenige aanbeveelbaar. Ik zelve ben in Continental, dat uitziet over een prachtig wijd uitzicht van zee en bergen en blanke stad. Ik wil hier gaarne de Directie een compliment maken over hare beminnelijkheid om het den gasten te doen vergeten, dat zij 'ver van huis en land zijn' (eigen woorden van den heer Directeur). Een zeer gevarieerde tafel wordt ons voorgezet door een chef, die een nakomeling van Vatel schijnt. De Algiersche wijnen, soms bij ons ge-importeerd, zijn hier natuurlijker, veel zuiverder van smaak. De prijzen zijn die van een groot hôtel maar als ik ze betalen kan, kunt gij dat ook.

Wat hier een draw-back is, is de locomotie. Ik mis hier lichte rijtuigjes met een paard en vraag mij af waarom ze er niet zijn. Ge kunt dus nemen een auto (zeer duur) of kalessen met een tweespan (eveneens). Heel spoedig 100 fr. of 50 fr. Of de tram (enkele centen). Of uw beenen oplichten en trappen en terrassen opstijgen en afdalen. Ik vind het heel mooi dit te zien doen door een geburnousden, getulbanden Arabier of een wit gesluerde vrouw met statie en gratie en kalme waardigheid. Ik zelve doe het liever niet, heb er geen knieën en geduld voor en smacht soms naar mijn Romeinschen koetsier, Giulio, als ik voor enkele centen in de tram zit of voor 100 fr. in een auto.

In de wereld is veel goeds en veel kwaads. De goden gaven ons van beiden. Ook in Algiers. Ik poog het goede te waardeeren, over het kwade niet al te veel te mopperen en loof Allâh in beide gevallen, precies als de Muzelman doet.

V

Vier dagen regen. Hagelbuien uit zwaar donkere wolken. Algiers' heuvelwegen en terrastrappen stroomen van het water. Aloë's en agaven vangen in hun bladerkroonen de witte, koude confetti op, die dwarrelen, of liever straf neêrgeeselen uit dezen Afrikaanschen hemel. Het is een carnaval van tegenstellingen. De wereld en het leven hangen aan elkaâr van contrasten en vreemdigheden. Het staat goed zich over niets te verwonderen. Toch is het te looven, dat het regent. Algerië, dezen zomer, is geteisterd door een droogte, als nooit te voren. Kameelen en muilen lagen dood aan den weg. Hongersnood woedde onder de inboorlingen in het binnenland. Zij vluchtten voor dien nood naar de zee, naar de moederstad, naar Algiers. Langs de grauwwitte muren der Mosquée de la Pêcherie zitten, gelaten, in lompen, mager en wachtende op een aalmoes, waarvoor zij zelfs de hand niet uitsteken, de stokmagere miserabelen. En des nachts slapen deze dakloozen op de vrouwegalerijen in de moskee. Het is goed, het is goed, dat het regent, vier dagen lang. Maar nu heeft de regen opgehouden. Lucht, stad, natuur zijn gebaad in een nieuwe frischheid. Tegen de gewasschene atmosfeer van doorschijnend blauw - dat mysterieuze blauw, dat een illusie is, want niet is; wat zoû het anders zijn dan schijn, dan weêrschijn, dan diepte, dan hoogte, in ontastbaar azuur? - staan de zwart-groene cypressen, en de grijs-groene eucalyptusboomen uit met een teêrheid van aquarelachtige tinten. Alle wind is gaan liggen en aan de andere zijde der baai, achter kaap Matifou, schakelt de Jurjura-keten een verrassend wit schitterende karteling van schel blank besneeuwde toppen.

Langs den Chemin du Tèlemly zijn we gewandeld. Wij hebben dien weg, achter ons hôtél, reeds een paar malen afgetuft. Maar nog niet, in het vlugge ijlen van de car, ons rekenschap gegeven, hoe mooi telkens, aan de andere zij der ravijnen, Algiers in de diepte lag en zijn huizen òp naar ons stapelde. De nieuwe, zes-

verdiepingen hoge huizen, zijn banaal als overal, maar staan toch, blank gekalkt, uit tegen blauwe zee en lucht, en blank gekalkt is hier wat een huis moet zijn. Dan zijn in den nieuwen Mauresquen stijl ook goede dingen gedaan. Zoo het postkantoor, een imposant paleis met een koepelhal, zeer schoon van Arabische architectuur en arabesk-decoratie in wit stuc. Zoo de mooie bureaux van La Dépêche Algérienne, een zeer goed geredigeerd dagblad. Dat mag het ook wel, want wij zijn vèr hier van de Europeesche berichten en bladen. En het mooie postpaleis moet mij ook al troosten voor de allerweinigste brieven en drukwerken, die ik hier ontvang. Waren het in Den Haag vijf à zes per dag, het zijn er hier drie per week. Ik vrees wel dat veel verloren gaat. En waarom, waarachtig ik weet het niet, al scheidt de Middellandsche ons van de Nederlandsche en andere vrienden.

Sommige reizigers prefereeren Hôtel St. Georges, anderen Continental. Beiden behooren aan één Maatschappij. St. Georges is ten deele een oud Arabiesch paleis, de kamers zijn er klein en Moorsch, maar bijna iedere kamer heeft een boudoir of mirador er bij; het ligt misschien wat verscholen in zijn mooien tuin; Continental heeft dit prachtige uitzicht en álle zon, die Algiers' winterseizoen ons schenkt. Over en weêr gaan de gasten beider hôtels naar concert en soirée-dansante, die in beide hôtels worden gegeven. Eenige distractie des avonds komt den hier neêrgestreden toerist zeker wel toe. Behalve een opéra-de-province, een schouwburg-dito en de drie, vier onvermijdelijke cinema's (ik hoor om mij heen 'cinema' en niet meer 'bioscoop') is Alger-le-soir voor het hôtelmensch wel eens wat saai. Je kan niet iederen avond (met een gids, als je blief, want anders niet veilig!) de beroemde Kashbâ doordwalen en in de blauwe huisjes 'caouah' (koffie) drinken, terwijl de danseressen voor de oogen der 'roumi's' (dat zijn wij, de ongeloofige honden) zich uit hare sluiers los schudden en schokken voor meer of minder 'flous' (geld); vooral kan je dat niet als je een gehuwd en 'gezeten' toerist bent, een man van waardigen leeftijd. Nu, onlangs gaf St. Georges een Arabi-

schen dansavond en dat is natuurlijk hoogst fatsoenlijk voor het vooral Engelsche publiek der elegante dames, allen 'dressed for dinner' en de mannetjes er achter in smoking. Maar het was toch wel aardig. De Moorsche zaal belegd met Oriëntalische tapijten en die omgeven met roode lampions als met een soort voetlicht. En la belle Djoudja had hare schaar danseressen op dit tapijt gebracht. La belle Djoudja vermeldt op hare visitekaartjes, die zij u in de hand schuift, dat zij de opvolgster is van la belle Fathma (met het nummer en de straat van haar huis). Dit wordt allerrustigst gedaan in de elegante salons van St. Georges. Waarom niet? Honni soit etc. La belle Fathma heb ik reeds jaren geleden, in mijn jeugd, op de Parijsche wereldtentoonstelling gezien, in de rue du Caire (van het Champ de Mars). Zij was omringd van hère schaar danseressen, die de dans uitvoerden, bijgenaamd 'du ventre'. Sedert stierf, geloof ik, la belle Fathma, maar ettelijke andere belles Fathma's volgden haar op. La belle est morte, vive la belle! Tot een zekere belle Djoudja het zaakje overnam. Maar deze belle Djoudja zal zeker wel de vierde of vijfde zijn. Zij worden successievelijk spoedig oud of rijk of verwisselen het tijdelijke voor het eeuwige, zoo niet hun Kashbâ-paleisje voor een rustig Moorsch huisje op de heuvelen van Algiers. La belle Djoudja zag ik als de patronne harer danseressen verschijnen in een zilveren wijde, ampelen broek, zeer gepoofd om de enkels en heupen met de vele juweelen, nog antiek Arabiesch gezet, in zilveren tulband en over zilver geborduurd roze fluweelen buisje. De tien of twaalf danseressen rondom haar waren allen anders gedost maar zeer omhuld in sluiers en mantels en breede gordels. Geen gordel viel af, geen mantel slipte op de grond, geen sluier werd opgelicht. Wij waren in St. Georges. De hoogst deftige Arabische muzikanten, gehurkt, sloegen en knepen of krasten de eentonig gerhythmeerde, niet al te voluptueuse rhythmten uit hunne violen, trommen en cymbels. De dans was niet 'du ventre'. (Wij waren in St. Georges en de Engelsche elegante dames - toch wel 'eager' - zagen toe...) De dans was meer een rillen en trillen en sidderen der vingers, schouders, heupen en wat dies meer zij. Een licht stampen der

voeten en veeren op de bloote zolen. Een waaien met groote, kleurige doeken. Impassibel bleven de met fijne kruisjes en merkjes getatoueerde gezichtjes. Als met vreemde bloedvlakjes purperden de met henné aangekleurde nagels aan vingers en teenen. De breede enkelringen vingen de glansen op der (electrische) roode lampions rondom het tapijt. Het was gedaan 'voor de vreemdelingen', maar het was tòch wel aardig, vooral om het contrast van die vrouwen: de Arabische, waaronder een enkel type van de woestijn, en de Engelsche; de omhulde, Oostersche danseressen en de rug-gedecolleteerde Europeesche, voorovergebogen, de vingers spelende in hare parelsnoeren en eager, eager, kijkende... Naar de dingen, die niet kwamen.

Zoo bereiden wij ons, eer wij binnenland en woestijn intrekken, hier in de stad op de daar meer authentieke, Arabische en Berbersche dingen. Natuurlijk, het is in Algiers zelve maar een somtijds voor de vreemdelingen ge-arrangeerde vertooning en décor. Maar verleden zagen wij toch iets van een Arabischen bruiloft in de Kashbâ. De gids wilde er ons absoluut heen brengen. De concierge van het hôtél - die vreemd aan dat plannetje was en er dus niets aan verdiende - haalde minachtend zijn schouders op en meende, het was niëts, het zoû meer dan ooit zijn 'arrangé pour les étrangers'. Wij gingen toch met een troepje Engelschen, de gids vooruit, laat in den avond, de kronkelstraatjes der Kashbâ in. Een waar roovershol, waar je dadelijk verdwaalt, waar het schijnt, dat je op iederen hoek gemold kan worden. De schuin hellende muren van slechts een paar meter wijde, op-kronkelende, duistere slopjes naderen elkander bij de daken; nauwelijks is een reep lucht te zien. Het stommelt en strompelt naar boven; telkens ligt een hoop vodden in den donker voor je voet: dat is een daklooze die daar ligt te slapen, zoo maar in het kronkelende steegje, waar de schaduwen schijnen te loeren zoo het er niet òp licht met een enkele, walmende oliepit. Telkens ontsteekt de gids zijn lucifers, opdat wij zien kunnen. Niemand van ons heeft een electrisch zaken zoeklichtje, maar zoo is het wèl romantischer. Hoopen vuil

liggen te wachten - denk ik - op den aschman, die morgen met zijn kleine ezeltjes hier heen komt om al die smerigheid meê te nemen in miniatuur biezen mandjes, die de beestjes ter zijde hangen en als aschwagen dienst doen. Pas op, struikel niet: hier daalt het in ééns, onverwachts, slibberig in modder en beekjes van erger. Een portiekje door, een echt, eng moordenaarsportiekje... 'Is u gewapend?' vraagt mij er een van ons troepje, een beetje angstig. 'Neen!' zeg ik zorgeloos. 'De Arabische apachen zullen toch niet twaalf toeristen aanvallen!' Tegelijkertijd bedenk ik, dat wij slechts vier mannen zijn bij acht dames. Ieder van ons heeft dus twee vrouwen te verdedigen, want den gids reken ik niet meê. En Algiers is nu eenmaal, in deze tijden van hongersnood en ellende in het binnenland, lang niet altijd veilig, vooral niet des avonds, in de Kashbâ. Uit deze bezorgdheid word ik echter dadelijk gewekt door een soort melopee. Het zijn bedelaars, pakken grauwe vodden in den nacht, op een rij ter zijde van het nauwe straatje gehurkt, bij de poort van het huis, waar de bruiloft gevierd wordt en wie juist aalmoes en kous-kous¹ gegeven wordt en zij danken met zangerige stem. Wij zijn er. Het huis is niet groot, geloof ik, maar veel er van kan ik niet zien in zulk hyperromantiesch geschemer en lantaarnschijnsel. Hoe onreëel en onrealistisch vallen die vaal gele gloren door die blauwe en grauwe schaduw-stapels in dat portiekje en dwars door die poort! Dit is niet anders dan het eeuwen lang is geweest. Neen, dit is niet voor ons, vreemdelingen, ge-arrangeerd. Het huis is stampvol. In den cour; op de trappen; overal. Niemand neemt notitie van ons. De lucht is er niet in te ademen. Het is, nu zie ik het wel, een niet groot huis, maar met drie verdiepingen op stijgende om het courtje. In het courtje zitten muzikanten en drie, vier zangers, die verzen van den Korân zingen op de nu trillende, dan snerpende muziek. Wel, als het voor ons ware ge-arrangeerd, zoû het interessanter zijn, denk ik. Zouden ze ons ook stoelen aanbieden? Wij blijven staan, in het geschuif en gedrang der bruiloftsgasten, die honderden

1 Nationaal gerecht: schapenvleesch met griesmeel.

komen en gaan in dit niet groote maar hooge huis. Onze dames zijn echter de trappen op gegaan naar de vrouwengalerijen, die den cour omringen: daar mogen wij niet meê. Later zal mijn vrouw mij wel alles vertellen wat zij daar gezien heeft. Het bruidje zal zij daar zien, in de vrouwevertrekken. Wij, mannen, blijven beneden. 'Dit is geen manier', zeg ik den gids, 'om gasten van aanzien te ontvangen.' Vermoedelijk scheldt hij mij in zichzelf 'roumi' en 'ongeloovigen hond', maar hij weet nu, na mijn een beetje hooge woord, eenige stoelen voor ons machtig te worden. Wij zitten in de stampvolte terwijl de Korânverzen om ons worden opgedreund en gezongen niet anders dan zij reeds eeuwen geleden werden geciteerd. Nu nemen de bewoners eenige notitie van ons. Beleefdheden worden gewisseld. Ik hoor, dat deze bruiloft zeven dagen zal duren en dat het bruidje, boven, voor ons mannen onzichtbaar, elf jaar is. Ze trouwt zeker met een ouden kerel, het arme kind. Sterke, oersterke, maar heerlijke 'caoua' (koffie) wordt ons, schoteltjesloos altijd, geboden. Ik zal vermoedelijk geen oog dicht doen vannacht. Suikerwerk volgt, zoo zwaar, dat het weegt als met loodjes in mijn hand. Ik geef het aan een troepje kleine, dringende Arabiertjes, die achter mij met fijne snoetjes en pittige oogen door een traliewerk gluren. Dat traliewerk - zie ik later - scheidt den cour van het vertrek van den bruidegom. Zit hij dáár? Ik heb hem nog niet gezien, die beroerde, oude kerel, die trouwen gaat met dat kindje van elf. De Arabiertjes achter het traliewerk, koppetjes tegen elkaâr, zijn weêr een schilderij, zooals het hier telkens een schilderij is, ongezoekt, en van zelve geworden. Te romantiesch echter voor de nieuwe, futuristische richtingen. Werkelijk, te ouderwetsch, romantiesch en zoo eeuwen lang gebleven.

Plotseling zie ik den bruidegom. Daar zit hij, in statie en buigt, en groet en wij groeten hem hoffelijk terug. Wat een verrassing! Geen oude kerel, maar een beeldmooie, jonge Arabier van twintig, denk ik, met stralende oogen en een blijden, purperen glimlach - want een glimlach heeft der lippen kleur - om prach-

tige tanden. Hij heet natuurlijk Mohammed: iedere Arabier, die zich respecteert, heet Mohammed en dan nog ben-Ahmed of zoon van wien ook. Gelukkig, elfjarig bruidje! Wat een jeugdige held uit de Duizend-en-Een-Nacht! Ik ben in eens opgevroot nu hij zoo jong en mooi is, en geen oude, leelijke kerel.

Later vertelt mij mijn vrouw, dat het in de vrouwekamers stampvol was van vrouwen, waaronder mooie en jonge, en kinderen. Hoopen kinderen. En matrassen zoo maar over den grond, want al die tantes, nichtjes en grootmoeders bleven slapen, de heele bruiloftsweek lang. De bruidegom zag zijn bruidje iederen dag maar enkele minuten slechts. Zij was zijn nichtje, heel lief en mooi - het elfjarige bruidje! - maar het arme kind was doodmoê en al naar bed, terwijl beneden in den cour de zangers de Korânverzen murmelden en galmden en ze werd nu, stakkertje, even wakker gemaakt om de aanzienlijke (Roumi-)dames - ik geloof niet dat het woord Roumi heel welwillend gebruikt wordt - haar compliment te maken en wederzijdsch compliment te ontvangen.

Nu, *ik* zag alleen den stralenden bruidegom; helaas niet de mooie, jonge, Arabische nichtjes en zusjes en ook niet het schattige, doodmoede bruidje...

VI

Het regent. Het giet. Het Afrikaansche azuur is een blague. Wij hadden een auto besteld voor een excursie van drie dagen, in het binnenland, naar Bou-Saâda. De auto wordt afbesteld. En we zitten te koekeloeren in wat de 'wintertuin' genoemd wordt en wat een, om den regen verbitterd, zoon Albions noemt de 'schuur'. Die 'schuur' of 'wintertuin' is lekker gestookt: de radiateurs zijn niet met de hand te beroeren. Ik denk niet, dat de arme palmen van de 'schuur' die warmte zoo prettig vinden als wij. Het regent. Het giet. Het aardbeeft! Drie malen reeds heeft het ge-aardbeefd. Een oogenblik denk ik: als dit ooit ernstig wordt, dan

is Algiers met zyn zeven-étages-hooge huizen en zijn hooge kronkel-Kashbâ er bij... En omdat ik nu niet naar Bou-Saâda kan gaan en er u nog niets van vertellen kan, zal ik u vertellen van den heiligen Marabout¹ Sidi-Aïssa, die begraven ligt onder zijn vereerden 'kouba' of eivormigen blanken koepel en welk heiligdom ge bereikt vóór ge te Bou-Saâda aankomt.

In de 9de eeuw der Hegira - de xvide onzer jaartelling - kwam een afstammeling der Koreïschiten, uit wier familie de Profeet zelve stamde, uit het Oosten naar het Westen, uit Arabië naar Moghreb. Want er was steeds de mystieke wereldtrek van het Oosten naar het Westen en wellicht is die nog niet voltrokken: alles komt uit het Oosten dagen en verdwijnt in het Westen, zoowel alle zielsverlangens als alle wijsheden, als alle volkeren komen mede met de zon, die in het Oosten daagt om in het Westen onder te gaan in de illusie van den purperen dood. Maar de Koreïschiet bereikte slechts Tunis en stierf. Zijn zoon, Mohammed-ben-Ahmed, was het gegeven verder te trekken tot Aïn-eth-Thalba, aan de Noordelijke helling van het Naga-gebergte, waar ook wij door zullen trekken zoo wij naar Bou-Saâda gaan. Maar verder toog Mohammed-ben-Ahmed niet, om duistere noodlottigheid en zeer verborgene redenen, die Allâh alleenlijk weet in onwrikbare wijsheid en onfeilbaar begrip. Drie zonen had Mohammed-ben-Ahmed en zij wenschten verder te trekken, naar het Westen, naar Moghreb. Want de geheimzinnige stuwkracht uit het Oosten drong hen niet te blijven vertoeven op de vaderlijke erfgronden van de Naga-heuvelen maar dóór te gaan naar het uiterste Westen, voor zoover menschelijke kennis dit toenmaals bepalen kon. Hoewel menschelijk denken véél verder gevoelde, de geheimzinnige einderkim, waar het licht van elken dag zwijmt. Ik weet niet of de beide zonen het Westen bereikten voor zoover de horizon te bereiken is, maar de jongste, Sidi-Aïssa, vroeg raad aan zijn meester Abd-el-Aziz-el-Hadj, den hadji, die

1 Kluizenaar, heilige man.

vele wijsheid gegaard en des Profeten graf te Mekka met eigen oogen aanschouwd had. Hij vroeg hem:

- Meester, neem ik mijn staf en ga ik meê met mijn broeders, die de heilige drang voortstuwt naar de Westersche kim?

Maar el-Hadj antwoordde:

- Dat gij mij vraagt, bewijst, dat gij weifelt en dat de heilige drang u niet met onweêrstreefbaren vinger stuwt. Weet ge tot wat gij zijt uitverkoren? Luister aandachtiger naar de stemmen in u en de stemmen rondom u, want gij hoordet nog niet uw roeping.

Over de wijde hooglanden woeien in de nachten, terwijl nevelen langs de starren trokken, de winden, die voeren over de Westelijke Saïda-bergen, de toppen van den Zuidelijken Amour en die van den Oostelijken Oulad-Naïl, van den Nemenscha-keten en den Aurès. En de winden zwollen van stemmen en Sidi-Aïssa luisterde en de winden en de stemmen ruischten allen van het zelfde woord, dat Sidi-Aïssa eindelijk verstond.

En hij nam niet den staf en trok niet naar het Westen maar vestigde zich, volgens begrepen, heilige roeping, in deze landen tusschen de volksstammen der Beni-Khalfoun.

Hij was toen veertig jaren. Leerling was hij geweest, alle deze jaren, van el-Hadj, maar nu hij op de hooglanden de stemmen vernomen had, zeide zijn meester hem, dat hij hem niet meer te leeren had en dat hij uit zich heiliger wijsheid zoû puren dan welke meester hem geven kon. En Sidi-Aïssa schouwde in eigen ziel en werd rijk in deugd en weten. Na nog veertig jaren zijn vleeschelijkheid gekastijd te hebben en allen zinnelijken lust overmeesterd en zich dag en nacht te hebben verloren in de vervoeringen van het gebed, werd hij de goddelijke vonk deelachtig, dat wat de geloovige 'baraka' noemt, hoorde hij zich roepen 'ouali!', dat is verkorene Gods...

En wist hij de wonderen te doen.

Uit den tijd toen Sidi-Aïssa nog de lusten der aarde kende en zich met meerdere vrouwen omringd had, was hem een dochter geboren, Heloua. Het gebeurde, dat Heloua zwaar ziek lag en

smeekte om kemelinnemelk opdat zij hare koortsige dorsten zoû lesschen. Het was een droogte als in jaren niet was geweest - zooals het dezen zomer was -, het was een ellende en nooddrift als in jaren niet was geweest - zooals het dézen herfst was - en de kameelen, hoe anders ook wetende te weêrstaan alle moeienis en honger en dorst, lagen dood langs de wegen ten prooi aan de gieren. En niemand wist de ijllende Heloua een enkelen nap melk te bezorgen. Maar Sidi-Aïssa begaf zich naar de boorden van de bijna uitgedroogde rivier en sloeg als eenmaal de wijze man der Joden in Farao's land, met zijn staf tegen de rotsige bedding. Een bron van melk ontspoot en alle dorstigen liepen toe, zagen het water en verzaadden zich en brachten Heloua de zoete, witte drank der genezing. En als ge kondt verstaan wat u zangerig in het keelklank-doorgalmd Arabiesch de vertellers en dichters zingen op markten en straten, zoudt ge vernemen, dat nog steeds het water uit die bron blank is, als met melk gemengd. Zoo wist ook Sidi-Aïssa in een grot een plas teer te vinden en hij bezwoer het teer en het borrelde en genas de kudden schapen van kwaadaardige schurft, zoodra de herders hunne dieren er mede bestreken. Wat al wonderen deed niet Sidi-Aïssa, die begraven ligt in de witte 'Kouba', langs welke onze auto zal draven!

Uit de zoutvelden wist hij fonteinen van het louterste water te doen springen, om dorstige karavanen te lesschen, mensch en beest. En daarom wordt hij steeds ge-eerd en bezongen want wie in de landen, die zoomen de Sahara - en de Sahara is niet anders dan 'de Woestijn' - den dorst weet te lesschen van mensch en beest en hun de schurftige wond en melaatschheid geneest, werd steeds geloofd als door Allâh gezegende wijze en goede tovenaar.

Sidi-Aïssa werd honderd jaar en ouder. Toen hij niet meer loopen kon, torsten hem de mannen van Barka op een breed, rond houten bord uit den stam van een esch gesneden. Zwaar woog hun de oude, magere, heilige man, zóó zwaar, dat de dragers verwonderden. Maar nog meer verwonderden zij, toen zij zeer sterk werden

en gespierd en hunne schouders breeder dan van wie ook rondom hen en zoo zijn hunne afstammelingen nog steeds zeer krachtig van bouw, verhalen ons in straat en op markt de zangers en de vertellers van de vreemde dingen van eertijds. Sidi-Aïssa ontving schatting in meel en ooft en olie, in schapen en kemels en hoe heilig hij was, hij weigerde niet deze vrijwillige schatting omdat het goed voor den wijze is, die van de dingen der aarde vergeet, te aanvaarden de dingen der aarde, die hij nog behoeft voor hij geheel is afgestorven. En Sidi-Aïssa verdeelde de rijkdommen die deze schattingen afwierpen in zeven deelen en gaf ze aan zeven zijner zonen maar den achtste onthield hij alle aardse bezit en zegende hij alleen met deugden, vroomheid en wetenschap en diens afstammelingen zijn vaak deugdvolle, vrome en kundige mannen geweest: zoo vertellen ons, in straat en op markt, de zangers en de vertellers, die looven Sidi-Aïssa en wie uit hem geboortig zijn...

Het legende-boek, waaruit ik put om u te vertellen van den heiligen Sidi-Aïssa glijdt mij uit de handen. Ik zie uit door de mistbeslagen glazen van de 'schuur' of 'wintertuin'. En het regent. En het giet. Hoewel het niet meer aardbeeft. Tersluiks zie ik rondom me. Daar zitten de hôtelgasten, de toeristen, te koekeloeren en zich te vervelen. Ook ik begin me te vervelen... wat ik niet zeggen moest want het is heel onhoeffelijk mij te vervelen wanneer ik bezig ben voor u te schrijven over het weêr en de heilige mannen van Algiers en Algerië. Ik meen dus, dat ik me niet verveel maar dat ik een bewegelijk mensch ben en het niet langer uithoû in de 'schuur'. Nu het één oogenblik uitgegoten schijnt, wip ik weg. Ik heb nog den geheelen namiddag en tuf naar den Jardin d'Essai. Afrikaansche vegetatie moetje wel zien in stralenden zonneschijn maar nu wil ik haar juist eens zien ná zoo niet in stortregen. Dezen 'Proeftuin' zag ik reeds in stekende zon. Toen dwaalden wij bewonderend door de eucalyptus- en yucca-alleeën, door de bamboe- en ficuslanen en langs den papyrusvijver. Ik lette op, dat de datura-heesters, hoog gewassen tot boomen, één dag hunne

lange, zwellende knoppen dragen als groenwitte, bengelende kwasten, dat den volgenden dag die knoppen tot de albasten prachtkelken ontloken zijn, die neêr hangen als zwaren geur uitgietende bekers, dat den daarop volgenden dag de bloemen - zij zijn die der heksen en tooveressen, zegt de legende - verlept afdruipten in afzichtelijke zwarte verflensing. Zeker hebben de vorige nacht de Afrikaansche tooveressen en heksen den geur uit die pracht van bloemen en bekers gedronken, zijn zij gestegen naar Sabbath op de hoogste toppen des Atlas' en lieten de datura's achter verschroeid door hare brandende lippen.

Daar, in nevel en vocht na den gietregen, hangen en vallen zij af in de modder, de arme, zoo snel uitgebloede bloemen... Verderop reuzigen de ficusboomen. En duidelijk, o zoo duidelijk gelijken hunne tronken en stammen en rekkende, zware takken mastodonten, vergroeide, verroerloosde olifanten, betooverde mammoths. Dat een zware ficusboom olifantiesch kan aandoen is beeldspraak maar bij het aanzien van deze titanische oerwoud-giganten, die daar rijen in tragische vergroeiingen en verrekkingen, bezwijmt alle beeldspraak. Deze boomen gelijken geen olifanten; zij *zijn* de tragische monsterbeesten van voorwereldlijke maar verstarde animaliteit. In dit wortelende boomgedrocht openbaart zich eene, tot bewegingloosheid gedoemde, dierlijkheid. Ik zie duidelijk, o zoo duidelijk, in de knoesten en knopen der stammen de lange olifantsoogen; ik zie aan de vergroeiingen van het pachydermisch grauwe hout de rimpelige olifantshuid, in de reuzebladeren den bladvorm van olifantsooren. Ik zie de lange takken zich rekken als snuiten, die in radeloosheid reiken naar mij onzichtbare verlokkingen in deze mist; ik zie, dat de tronken zijn olifantspooten en ik zie de slaganden: het zijn de stijf neêrstrevende worteltakken, die weder de aarde zoeken om in te schieten, te wortelen. Duidelijk, o zoo duidelijk.

Waarom mengelde God in dit oogenblik Zijner Schepping, dat Hij deze boomen schiep, zóó het dierlijke met het plantaardige en maakte Hij beiden tragiesch met een tragiek, die ik, schouwende mensch, alleen maar beschouwen kan in bijna huivering,

maar niet doorgronden! In de rondom mij zinkende schemering heb ik het toen zoo gezien: de ficusboomen, die vergroeide, verroerloosde, tragische olifanten waren!

Toen ik thuis kwam goot het en in de 'schuur' zaten de hôtelgasten zich te vervelen, bij de 'tea'. Ik had een wonder en een geheim aanschouwd maar zeide het hun niet, dronk mede thee, verveelde mij op gedistingeerde wijze mede en be-aamde, dat het was:

- Very bad weather, indeed...

VII

Een zomermorgen, een paar dagen na Kerstmis. Onder dezen hemel zij men voorbereid op de meest flagrante onmogelijkheden. De sneeuw lag dezer dagen over de toppen der Djurdjura en op de Kerstboompjes in de groote magazijnen. Maar de zomermorgen was desniettemin een onontkenbaar feit.

De heer K.v.H., vijf en twintig jaar woonachtig in El-Biar, even boven Algiers, waar hij een Moorsche villa bewoont in zonneshijn, zomerlucht en fijn ge-etste schaduw van Japansche esschen, die dezer dagen vol besjes staan, komt ons afhalen met zijn Peugeot. Hij stuurt zelf en is een gentleman-chauffeur de premier ordre. Reeds vrij vroeg in den morgen slingert de wagen de wegen op, die geleiden naar de hellingen van den Sahel. Cypressen en pijnboomen staan donker groen en grijs af tegen den klaren, Afrikaanschen hemel. Maar nu al die andere boomen van een weelderige vegetatie, langs welke wij snellen? Boomen met bloemen en boomen met besjes... Ethnografische studies, botanische studies, archeologische studies, wat wordt er al niet geëischt van den toerist, die zoo argeloos is geweest, de zee even over te steken naar Algerië en Algiers! Ik heb dat ook zoo jaren geleden door gemaakt in Italië: ook daar was het in Rome en Florence niet anders dan één hoogeschool van Renaissance en Antiquiteit! En hier, op deze geschroeide landen, moet je weten van Romeinsche

kolonisatie, van Turksche overheersching en Horuk Barbarossa en Karel v, tot Abd-el-Kader en de allermodernste Fransche tijden toe...!

Ik vertik het. Ik ben niet gekomen om hier zoo veel te bestudeeren. Zelfs geen aanschouwelijke botanie. Dus dan maar snellen en ijlen langs de vreemde boomen met al de bessen en bloemen, die ik met namen zoû willen noemen, maar met namen niet te noemen weet. Ik neem toch wel eens les bij den tuinman van het hôtel maar zijn Latijnsche benamingen blijven niet hangen in mijn gehoor. Er drijft misschien te veel zuurstof door deze atmosfeer dan dat ik aan tuinmans-Latijn de noodige aandacht kan schenken. Laat mij u alleen maar zeggen, dat de rozen overal in knop staan en dat de bougainvilles vol purperpaars gebloesem weelderden. Kijk, daar heb je die heesters, die een rood blad formeeren vóór dat het groent! Al de jonge bladeren zijn als scharlaken sterrebloemen en de bloemen zelve, nu, zijn meer gele knopjes. Bij Mait-land-Van der Laan in den Haag kosten ze f 2.50 of meer per tak. Hier groeien ze te geef in iederen villa-tuin met hun vuurkleurige bladeren, die bloemen zijn. Hoe heeten zij? Hoe heetten ze ook weêr bij Van der Laan?

Wij ijlen en snellen voorbij. Wij catch-en en snatch-en de indrukken en bewonderen onzen genialen chauffeur, die met onfeilbare, bliksemsnelle berekening ons opdrijft over windende wegen langs afgronden en ravijnen. Daar glooit de wijde vlakte van Mitidja uit en lichte nevelsluiers verijlen langs den voet der bergen, verglijdende in lijnen van harmonie of zij niets anders waren dan zichtbare muziek. Hier, op deze velden, is de wijn geplant, de nu blaârlooze, stronkige wingerdboompjes, de toppen bijeen gesnoerd en onder deze in wintersluimer voor- en najaar afwachtende Dionysos-boompjes wemelen de groote boterbloemen met het witte gestarrel der madelieven, meel en boter gelijk der Afrikaansche faunen, die zich voor ons verscholen hebben tusschen hoogpluimige, kwastzwane rieten en grassen. En nu verzeker ik u,

dat al heb ik die faunen slechts in verbeelding gezien, ik het antieke herdertje in werkelijkheid heb gehoord: een jonge Arabier, in lompen en zwart gekrulde wimpers om onwaarschijnlijk groote, zwarte oogen en die op de fluit blies om te verzamelen zijn geiten en schapen, in paniek wegvliedende voor onze car...

De aardkleurige fellah's gaan voorbij - de landbouwers - beladen met zware vracht en gereedschap, maar gelaten in berusting al is de weg lang en al brandt het stof hun de zolen. Ja, deze fellah's, zij zijn aardkleurig; 'terreux', als Isabella Eberhardt het heeft opgemerkt; hunne lompen en vodden, hunne lichamen hebben sedert de Bijbelsche eeuwen die kleur behouden, die de aarde hier zelve heeft; dat is grauw en ros, soms lichter grijs, soms gloedvoller okerkleurig; om het aarde-kleurig lichaam plooiën de aardekleurige lompen en vallen in schoonheid, die verwant is aan de natuur zelve: zoo ontplooiën zich schutbladeren; dit is niet meer katoen, wol of kleeding en naamloos vuil, neen, dit is natuur geworden en deze wezens naderen in deze lompen, de groote natuur zelve en maken in hunne misère een deel van haar uit. Zij zijn gelijk gebleven aan een aardkluit en verschroeid gras. Die als vergroeide, oude vrouwen, bijna niet menscheijk meer, gebukt onder haar last, zijn niet anders dan de witgrauwe en kronkelige popelboomen met hun grijze basten en grijze loovers, uitgeschud als dunne, grijze heksenharen; die sterke fellah-mannen laten denken aan yucca en palmstam; de oude grijsaards, profeten gelijk, op kleine ezelen gezeten, hebben, trots hunne vergeestelijking, geen andere kleur dan omgespit veld, stoffigen weg, en alleen de gloeioogen der jonge maar toch aardkleurige vrouwen of de speelsche jeugd dier kinderen, als van bokjes en geitjes, brengen een vonk en een dartelheid in deze nauwelijks aan den grond zelve ontwassene menscheijkheid.

Zij kennen niet onze smarten en verrukkingen, zij kennen niet onze weelde en gemakken en wereldschheden; zij weten niets van onze gevoelens en eierzuchten, niets van onze wetenschappen en

kunst en het is vreemd te bedenken, dat zij toch menschen zijn als wij. Maar al is de Natuur hun eeuwen lang nooit dan een wreedharde moeder geweest, die hen voedde met ontbering en laafde met het stof van den eindeloozen weg, zij gevoelen en weten van Allâh toch en omdat zij dichter staan bij de Natuur, weten en gevoelen zij zekerlijk vele heel primitieve, occulte dingen en lezen zij vermoedelijk in enkele sterren der nachten beter dan wij in al onze boeken.

Zie, daar geleiden zij de magere koeien. Maar al lijkt dit vee ons ellendig, als de menschen zelve, deze wijnvelden en na de regens groene vlakte doen ons aan alsof zij zwellen zullen van louter rijkdom. Is dit dan toch een land van hongersnood, die dezen zomer verschrikkelijk is geweest? Helaas ja, de droogte bleef onverzoenlijk, geen drop viel sedert maanden den blakenden hemel uit, het koren verbrandde in zonnegloed en de vale dood zweefde deze landen over. Nauw zijn deze ellenden te bevroeden in de snelte onzer egoïstische vaart langs dezen weg door de Mitidjavlakte. Het is de zomerdag einde December; het is de auto onzer laatdunkende overbeschaving, die ons voert dwars door de wijdte der immense natuur maar ook door de verstikkende engte van onze eigen bespiegeling over deze onveranderbare treurige dingen en als ik enkele sou's werp in de handen der kindertjes, schijnt het mij toe, dat ik stemmen hoor spotgrijnzen in de natuur en zoû ik mij schamen, verzette ik mij niet tegen zulke weekheid en verhardde ik mij niet alleropzettelijkst.

Douéra, Boufarik zijn de plaatsjes, waardoor wij heen snellen. Altijd het pleintje met de muzikent, tal van kruideniertjes, een kerkje en een moskee, een stadhuisje, tal van café-tjes, ook een paar scholen voor jongens en meisjes, een leelijk standbeeld, meestal voor een generaal of zelfs een dapperen sergeant, want hier is gestreden in vroegere jaren. Dikwijls ook een soort wandelplaats met hooge eucalyptusboomen.

Wie wonen hier eigenlijk op deze plaatsjes? Voor ik ook maar

een antwoord mij kan verzinnen, zijn wij ze weêr door getuft. Zij schijnen mij doellooze centra, maar natuurlijk, ik weet niet of zij doelloos zijn, deze kleine agglomeratie's van bij elkaêr wonende eigenaartjes en winkeliertjes. De kalkoenen - zij, die ontsnapt zijn aan Kerstmoord en Kerstdiner - lopen parmantig straten en pleintjes over. Mooi zijn deze dorpen niet en mij raadselachtig: ik bedenk, dat ik voor geen fortuin hier zoû kunnen en willen wonen...

Dan zijn wij in Blida. Blida is grooter; er ligt garnizoen; het plein met de muziektent heeft al zekere allures; in het cafétje zitten officieren. Blida is een stad - des zomers in hagen van bloemen gelegen-; wij lunchen er in het hôtel en ik kijk zelfs naar een kamer om er een paar dagen misschien te toeven. Als centrum voor uitstap naar Tipaza en Cherchel, waar Romeinsche ruïnes zijn, is het toch dichterbij dan Algiers. Zeker, ik denk wel, later, voor drie, vier dagen hier te komen.

Dan anderhalve kilometer langs eucalyptusboomen als door een lange laan. De breede Chiffa, maar bijna droog, breidt daar zijn bedding; bruggen overspannen haar. Ons doel is de 'gorges' de la Chiffa.

Grootsch zijn deze bergkloven maar grootscher, bij voorbeeld, zijn in Europa de 'gorges' de Gondo, bij den Simplon en die ik mij nog herinner door te zijn gegaan, jaren her, boven op een diligence. Maar wat hier, in deze Afrikaansche morgenzon wel van bijzondere schoonheid is, dat is de kleur. Dat is dat waas van schaduw en licht, dat blauw en mauve, als pluis van fluweel, donzende over de hooge, steile rotspartijen en dat later op den dag, in het zonedalen, zal rossigen of tot zwartig kobalt zal verdiepen. En deze tinten zijn geheel verschillend van Europeesche lichtspeling en iets eigens van deze gronden en dit werelddeel.

Wel, dan zijn wij bij den Ruisseau des Singes. En dit is het amusante toeristendoel. Want bij dit herbergje komen van de rotsen de wilde apen, zoodra zij de toeristen bespeuren, aftuimelen met

komieke buitelingen: groote apen en kleine, vader- en moederapen, kinder-apen tusschen beiden en zij zijn mak geworden en zij eten de apenootjes en alles wat ge hun geeft. Zij springen soms op uw schouder en zij breken soms koffiekopjes en vermouthe glazen, want waarlijk, zij zijn wilde apen en geen voor den vreemdeling gedresseerde diertjes. Als ge déjeuneeren gaat, worden deuren en ramen dicht gehouden, want de onbescheiden apen gluren binnen en glijden binnen en zouden uw brood en vruchten wegstelen van uwe borden. En ge begrijpt, hoe deze apen een alleramusantste distractie zijn voor den vreemdeling, vooral als zij zich en hunne aapkindertjes vlooiën, dat het een aard heeft.

VIII

Wij hebben een paar dagen daarna wederom met onzen aller-beminnelijksten chauffeur een heerlijken auto-dag gehad en zijn naar Hammam-R-Ira getuft. Drie uren lang langs een steeds windenden en windenden weg door een prachtig Afrikaansch landschap van soms dorre, maar nu rossige; dan mauve-grauwe, dan teederst-groene velden en heuvelingen onder stralende zon en stralende lucht (een paar dagen na Kerstmis). En het zijn wederom die bijna onzegbare tinten, zich spreidende met een alwijde teederheid, als met een eindeloos verre liefkoozing van lichtglooiing en schaduwbad over verschiëten van bergen en heuvelen. Het is alles van een verrassende uitgestrektheid, deze hemel en deze aarde. Het gaat hooger en hooger en steeds domineert de Tombeau de la Chrétienne: de antieke koepel van een grafmonument uit de eerste Christelijke eeuwen: hoe wij ook wenden, steeds rondt het mauzoleum daarginds tegen de lucht... Eindelijk is het badhôtel van Hammam-R-Ira, in zijn palmenpark, bereikt. Wat een uitzicht van af dit terras; wat een wijde, alles vereffenende kalmte breidt zich uit, over de smaragd-kleurige diademen der palmen heen in het alom wijde rondom! Hammam-R-Ira, dat zijn de antieke Romeinsche Aquae Calidae. Deze baden worden

ook genoemd Hammam-Sidi-Slimân, dat is: het Bad van den Heere Salomo of Soliman, de Beheerscher der Winden. Want Salomo liet zijn wijde legende na van het Oosten tot aan het Westen toe. Deze warme bronnen doen hier deze baden ontwellen, die u van uwe rheumatische pijnen bevrijden.

Dan, in den middag, de snellere terugtocht, de windende, windende wegen af. Langs een eindlozen meander glijdt de car de 150-kilometer lange arabesk der eindlooze virages omlaag. Wij bewonderen de kunst van onze gentleman-chauffeur en komen in een glorie van zonsondergang terug. Als wij Algiers naderen, verbleekt het alles tot een blank-grauwe schimmigheid, waardoor de duizenden lichten der diepe stad-aan-zee dansen als duizende dwaallichten. Het is de nevel van opstuivelende stof en de mist van opstijgenden damp: de huizen en dommen en minaretten verijlen tot schimmen van muren, koepels en torens; de cactushagen en aloë's langs de wegen zijn in den stralenglans der auto-lantaarns als grauwe pantserschubben en uitgestokene zwaarden van geheimzinnige Moslem-helden en alléén reëel schijnt de diepblauwe nachtlucht, de fel flonkerende starrenhemel, die is als een gruis van overal over den Afrikaanschen nacht versplinterend diamant.

Een paar dagen daarna nemen wij heel vroeg, zes uur in den morgen, den trein naar Constantine. Rechts zitten, hoor, en dan uitkijken en weldra, na de faubourgs van Algiers, golft het Bijbelsche landschap voor u uit. Zeker, het Oude Testament roept in ándere landen op de schoonheid zijner vrome tafereelen, maar toch, telkens denken wij, uitkijkende, aan Bijbelsche woestijnen en bronnen en kudden en patriarchen en er is een verwantschap tusschen deze Afrikaansche lucht en de verdere, Oostelijke streken, tusschen alle deze menschen en dieren en die der Mozaische boeken, tusschen deze atmosferen en die van Exodus en Leviticus. Zie, daar schrijden tegen de wazende bergen de kameelen van de eerste karavaan, die wij mogen aanschouwen! Nu reeds! Daar

rijzen de wanden der 'gorges' de Palestro, de machtige bergkloven, imponanter dan die van de Chiffa! En daarna heb ik uren lang uitgekeken, zonder dat ik moê werd of mij deze grootsche eentonigheid verveelde. Want als dit grauw is, is het rozig grauw; als het dor is en monotoon, is het toch mauve of goudachtig grijs en steeds is de wijdte zoo indrukwekkend. In die wijdte bulten en bobbelen de gourbi's - de huisjes, de hutten - de kampementen der nomaden en herders, eenige tenten van grauw strepig doek, als van dekens uitgespannen en die hutten en huisjes, die gourbi's, van leemaarde en gedroogde modder en nauwelijks gedekt met wat dorre palmladeren en graszoden, zijn de woningen geweest, eeuwen door, van wie hier geboortig waren. Over de heuvelen, onder schrale olijven, maar zwaar kronkelig van stam, weiden de geiten en schapen en de geiten zijn bont, zwart en wit, maar de meeste schapen zijn zwart. Overal toonen de zwart afgebrande helmstruiken, dat er op dien struik of dezen een vuurtje is ontstoken, waarover een ketel of pot heeft gehangen.

Dit rozige grauw en goudachtig grijs en mauve zijn reeds de woestijntinten. Dit is reeds het ruischen van de stilte der woestijn, stilte, die golft reeds om het gedaver van onzen trein. En deze door stortregens van eeuwen immer ter zelfde plaatse gegroefde, hooge rotsgebergten, hoe praehistoriesch doen hier hunne ontzettende, rimpelige gezichten ons aan; overal doorsnijden de verticale kanaalstrepen het oeroude steen! Dan, na een zonedalen in zee van smeltend rood, roze, oranje vuur de donkerende, violette avond.

Te middernacht eerst is Constantine bereikt... En na een heelen dag sporen, zijn wij nauwelijks moê; dit alles was te schoon, deze urenlange sturing naar dat landschap te wijding-wekkend, dan dat moêheid ons overmeesterde.

Constantine is Blad-el-Hava, de 'stad in de lucht'. Nooit was naam beter gekozen voor het antieke, Foinicische Karta of het Romeinsche Cirta, de residentie der Numidische koningen. Kei-

zer Maxentius vernietigde de stad, Constantijn bouwde haar op. In de lucht, in de lucht! Nooit heeft de ligging eener stad mij zoo getroffen als die van deze stad in de lucht! Als op rotsgestoelten en bergtafelen troont zij en kroont het immense landschap. De uitzichten van den als een breed balkon haar ten deele omgevenden boulevard de l'Ouest en du Nord zijn over bergverschieten wijd verglooiende en u verwerkelijkend hoe hoog deze stad in de lucht ligt. De neêrblik in de afgronden van de Rhumelrivier, met hare 'gorges' en watervallen zijn duizelingwekkend. De Pont Suspendu, als een ijzeren draadweefsel gespannen over een diepte van 590 Eng. voet, doet denken aan immense spinnen, die hier een web zijn begonnen te weven. Deze zijn de afgronden van den dood en den zelfmoord, die er beiden telkens heerschen en zij zijn vlak bij de stad: van de Place de Nemours, waar de café's zijn, loopt men er zoo even over heen... In den nacht, met den tintelstarhemel er over welvende als afgrond over afgrond, doet de omblik en neêrblik van af dezen hangenden brug den adem stokken, de knieën beven, het hart bijna stilstaan. Wie, die diep smartelijk lijdende hier kwam op dit uur, zoû niet gevoelen de geheimzinnige aantrekkingskracht en zich wringen door de ijzeren staven of zich werpen van daar ginds, waar een vierkant terras is uitgebouwd boven de klaterende schuimvallen van water, diep, diep beneden en neêrstortende in dieperen en dieperen afgrond.

Het is mooi de stad om te loopen. Aan den overkant van de diep in rotsbedding nu murmelende dan klaterende rivier ziet ge dan het ontzaglijke arendsnest liggen, dat menschen zich hier hebben gebouwd. Het is een opstapeling van blinde, vlakdakkige, witte huizen; ik noem deze huizen blind, omdat zij bijna geen ramen vertoonen, geen oogen dus hebben; ter nauwernood hier en daar een loerende spleet. Beneden onzen blik, in den afgrond, slingert de 'Chemin des Touristes', die ons leidt tusschen deze vervaarlijke kloven van Afrikaansch gebergte. Vogels nestelen in de rotsspleten, onder de hooge huizen, hoog in den hemel torenend: het zijn zwaluwen, een enkele ooievaar, die draalde warmer streken te

zoeken want Constantine, in Januari, is koud en soms is dit arendsnest bedolven onder de sneeuw en gieren de gure winden om hare hoogten heen. Langs beide zijden van den weg verteedert echter nu het antieke landschap in zachten schemer van olijf en eucalyptus. Wat een schoonheid toch, dit stoffige grijze, grauwe, nauw zilverige loover, onder nog hel blauwe lucht. Wemelend het olijveloover en de hangende bladeren der eucalyptus-boomen als zoovele sikkels zich rondend... Dan steeds de kudden en de herdertjes en Arabische geitenhoedertjes, als weggeloopt uit een Arabische idylle... De arcaden van een Romeinschen aquaduct, vier of vijf boogen, buigende met die grootsche statie, die wij ons uit Italië herinneren. Een breed geburnousde Arabier, in gebed, geknielend en het hoofd buigende tot de aarde toe, ginds op een heuvel, zichtbaar tegen den nu paarsenden avondhemel. Grauwwit de man, grauwgrijs het loover, grijspaars de lucht: een aandoenlijke melancholie van halftint. Zoo teeder van stemming is ook het Joodsche kerkhof: de eenvoudige grafsteenen rond gebogen neêrliggende onder dichter en dichter duisterende eucalyptus. Verlaten en droef van weemoed ligt het daar half verscholen.

De Arabische wijk der stad, te zien uit de ramen van het Hôtel Cirta, is het schilderachtig vuil rommelig gedoe van huisjes en hutjes, half in slijk verzonken; de kameelen en ezels liggen in den modder; wever en zadelmaker, schoenlapper en barbier, met spinrokken bezige vrouwen; joelende stoeiende kinderen, zijn groezelig te zien voor en binnen de deurtjes. En het is altijd een zwart diep inliggend interieurtje, waarop de figuurtjes als opzettelijk pittoresk, maar o zoo onbewust, zich afteekenen met meestal vuilgrauwe en grijsblanke tinten, met voddige burnous en modderkleurige lappen en sluiers, steeds gedragen en sleepend en slierend in onnavolgbaren mooien plooierval, terwijl dan plotseling een roode of gele gandourah-tuniek - maar harmoniesch bezoedeld ook die fellere kleur - zich losmaakt van die doffere eentonigheid.

Den dag daarop naar Biskra. Als een beloofd land ligt het daarginds, een dag lang sporen ten Zuiden, omstraald door zijn beroemdheid en reputatie, zoodat ge 'Biskra gezien moet hebben' vooral sedert Hichins zijn beroemden roman 'The Garden of Allah' daar ginds deed gebeuren. Eenigszins achterdochtig - ik ben genoeg Hollander om achterdochtig te zijn waar het reputaties betreft - gaan wij op weg. Tien uren sporen van Constantine. Een dezolaat landschap, dorte en droogte, toch niet de woestijn en toch wel een woestijn, uren, uren lang, links en rechts, waar wij ook uitkijken. Dan de 'chotts', de zoutmeren, onbewogen en effen als stalen spiegels liggende tusschen de geelgrauw zandige heuvels. Na Batna, El-Kantara: een vizioen van rotsen en bergkloven. Een grootsche schoonheid in laat namiddaglicht met blauwe schaduwen en duistere groeven. Plotseling verrassend, na het zoo langdurig schrale landschap, de zon gezonken en uitstralend als een groot wiel van glans achter zandgele heuvelen, de allereerste palmpjes, de dwergjes, hier en daar schuin uitspietsend in al die droogte en dorte. En dan, voordat ge het verwacht, na een bocht, dien de trein uitslingert, de heuvels om, Biskra... hare palm-wouden, de Oaze, zijzelve de koningin der oazen, de grootste zij der zes, zeven oazen of 'ziban', die hier aan den zoom der Sahara liggen. Tegen het roze licht en den zachtgulden gloed, die egaal uitspreidt over het zandkleurige, wijde landschap, is haar aanblik verrassend, tooverachtig, ongelooflijk. Wonderzacht zijn deze teêre tinten over deze ontzaglijke wijde. Nu, plotseling, heerschen de palmen, overheerschen zij met hun schepters van stammen en kronen van bladkruinen. Zij rijen zich als een heir van prinsen, tegen den ròzen, gulden gloor. Zij zullen nu, om Biskra, waar wij zijn aangekomen, altijd rijen, altijd heerschen, ons overheerschen met hun voornaam gebaar van vorstelijke statie-boomen. Te komen in een oord, dat ligt gedoken in deze bosschen en tuinen van palmen, van louter palmen - geeft Baedeker hier op 60 à 90 duizend palmen?? - doet aan als een droom, ook al wacht ons een omnibus en het nu niet zoo allervolmaakste comfort van een hôtél, dat toch deze twee, drie maanden altijd stampvol van toeristen zal zijn.

IX

Nu ik veertien dagen in Biskra ben, meen ik u wel er van te mogen vertellen en geef u mijn gemengde indrukken. Sedert vijf dagen waait een koude, koude Noordenwind als een adem van de Noordelijke Alpen, hoog over de Koningin der Oazen. Nooit zal ik meer stout zijn en zeggen, dat Holland het land is, waar het het meeste waait. Het land, waar het het meeste waait met kouden, kouden Noordenwind, is... Biskra, de Koningin der Oazen. En het ziet er niet naar uit of morgen die wind is uitgewaaid. Voortaan zal ik zoet zijn en zeggen, dat het in Holland, in Den Haag dan, bijna nooit waait. Zeide ik u, dat de palmen hier heerschen als prinsen? Dat de zestig- à negentigduizend palmen in deze Oaze aller Oazen heerschen als prinsen? Helaas, de palmen heerschen niet. De wind heerscht oppermachtig en voor zijn eindeloozen schepterzwaai buigen de prinselijke palmen hun kronen en zwiepen links en rechts, onmachtig hun fiere statie rechtop te bewaren. Dezen morgen woei voor mij uit op den imperatieve vlag van den wind een stofwolk en zandhoos naar het Zuiden, door de uitgedroogde breede Oued (rivier) van Biskra en hulde den einder in dichte onzichtbaarheid. Midden in den drogen rivier - anders wel eens overstroomd - koepelde de Kouba van Sidi-Zouzour, den Marabout, van eeuwen her. Niet weet ik waarom midden in een 'oued' een Kouba bewaart het gebeente van een Marabout,¹ maar wel weet ik, en wist ik, dat het waaide. O, het waaide en woei in alle imperfecta van de Nederlandsche taal en andere talen. Hoe het waaide en hoe het woei! Hoe het nog steeds waait, waait, en waait! En hoe koud het is, en hoe wij kleumen in den wind en bij kleine houtvuurtjes en hoe wij dachten, dat het hier zomer zoû zijn, zomer aan den zoom van de Sahara, en hoe bedrogen wij uitkwamen. En hoe dom waren wij onze winter-kleêren - gelukkig niet allemaal! - te laten in Algiers in een grooten koffer, en hoe ons voor den gek hielden de briefkaarten

1 Zoo de droge rivier volstroomt in het voorjaar, komt het water nooit aan het grafgesteente, is het geloof der Moslems.

met een reclame-palm-alley van het Hôtel Royal, waar dames in witte toiletjes, en heeren in witte pantalons zalig schijnen te genieten van windlooze zomeratmosfeer in den winter.

De eerste dagen waaide het niet en woei het ook niet. Het was een frissche atmosfeer, iets van een Indisch berg-klimaat, hoewel de woestijn, geloof ik, niet op een berg ligt. Het was heel droog, trouwens dat is de koude hier nog. Maar, weet ge, het sneeuwt gelukkig niet hier maar... van Constantine af tot Batna toe! (Zie itinéraire vorigen brief.) De treinen zijn geblokkeerd door de sneeuw te Sétif! Timgad, - de antieke Romeinsche ruïne-stad, - ligt bedolven onder de sneeuw! O, Afrika!! O, Afrikaansche zon, gij, die u verbergt in hel blauwen hemel, achter woest voortschietende wolkgebergten! De hôtels zijn vol van gasten, die weg wilden en niet konden. Daar zitten ze te verkleumen of komen bevroren aan in hun auto's. Mijn lijfkoetsier, die Abd-el-Kader heet, zooals de uwe Jan Smits of Piet van Doorn, klaagt, dat ik geen excursie met hem doe, en dat zelfs niemand een excursie met hem doet! Want het is zoo koud, en het waait, en het waait! Zijn wij een maand, twee maanden te vroeg? Over zes weken, zegt Abd-el-Kader, staan al die plantjes aan den zoom van de woestijn in bloei en geuren ze en zingen en tierelieren de gekuifde leeuwerikjes, want de leeuwerikjes zijn hier gekuifd. Maar dan is het ook, vermoedelijk, opeens brandend heet... Wanneer moeten wij, ongelukkige toeristen, dan der Oazen Koningin komen hulde doen? Ik weet het niet. Ik denk alleen, dat het hier een moeilijk klimaat is. Of koud of warm; of wind of verstikkend windloos. En dat je heel vroom aan Allâh hier zijn moet, want als ik uit een argeloos grapje aan Achmed, die ons houtvuurtje bijstookt, vertel, dat hij wat beter weêr moet bestellen, kijkt hij mij bestraffend aan met raadseldonkere oogen en glimlachloos wijst hij mij terug:

- Wij moeten het weêr nemen, zooals Allâh het ons geeft, meneer.

Ik strek penaud mijn handen uit naar het vuurtje en zeg niets meer.

Maar ik wil u wel zeggen van de eerste dagen, toen het niet waaide. Toen niet de wind heerschte, toen de palmen heerschten. Toen waren werkelijk de morgens verrukkingen. Want het is hier wel bijzonder mooi van natuur, en menschen en dieren, van kleur en stemming, en tonaliteit. En die windlooze morgens waren omkoepeld door een o, zoo teeder azuur. De palmen rijden zich er tegen met hun pluimbladerbossen, en van ieder pluimblad droop het zonlicht als vloeiend goud af. Toen zagen wij ook Oud-Biskra, want waar wij wonen is een nieuw Fransch stadje, maar Oud-Biskra, dat is de oude stad van enkel huizen van gedroogde modder. Hoe kan ik u zeggen de schoonheid van die primitieve modderhuizen. Deze modder vermengd met stroo en mest is bouwmetaal geworden in baksteen-vorm, bros en broos, afbrokkelend en van kleur grijs en grauw, maar goudgeel in zon, en goudroze of mauve tegen den avond. Veel kinderen in de straten, die joelen... In de huizen een enkele figuur gedoken in de vale witheid van een burnous... Wie wonen hier? Landbouwers, warmoeziers. Zij spitten daar ginds de velden om, velden, die soms na een oogst twee jaren braak liggen. Nauwelijks gaat er een enkele vrouw voorbij, gesluierd - alle dezer landlieden vrouwen zijn eerzaam en dus gesluierd; haar leêge of volle kruik op den schouder... Maar vooral de kinderen zijn allerliefst, met hun ronde rozig bruine gezichtjes, zwarte kijkertjes, het roode chechia-tje op hun kopje, en gestreept burnousje soms komiesch elegant afsleepende van hun schoudertjes in het stof. De kleine Moskee, niet geheel van modder - ook, geloof ik, van hout en steen gebouwd - is aan Sidi-Malek gewijd, den heiligen profeet dezer oorden. Maar zijn eeuwenoude heugenis neemt niet weg, dat twee Marabouts dezer dagen pogen even heilig te worden als hij en zich opgesloten houden in gindsche celletjes. Zij blijven onzichtbaar; zichtbaar is slechts een hier steeds vertoevende, in godsdienstwaanzin vervoerde bedelaar, die over den grond ligt te mummelen verzen uit den Korân: de jongetjes, die ons geleiden, moeten hem opmerkzaam maken, dat wij, Roumi's, eenige papieren sou's hem in zijn bevende hand doen vallen.

Van Oud-Biskra naar de Zandheuvels toe... Dit is nu toch wel de zoom van de woestijn; deze opgewaaide zandheuvels, waarachter het verschiet tot de oneindigheid gaat. En dan wijst Abd-el-Kader, mijn koetsier, nu wij zijn uitgestapt:

- Tu vois, monsieur?! (want hij tutoyeert altijd als iedere Arabier). Le Mirage! Tu vois: des palmiers... on dirait de l'eau... un lac... même des maisons... très blancs... C'est rien... C'est le Mirage...! Le Mirage, ça n'existe pas... Ongeloovig kijk ik naar wat ik, eenvoudig, daarginds, aan den aller-allerersten horizon meende te zien... een oaze, zooals er om ons reeds zoo velen, dezer dagen, gerezen zijn. Enkel iets ijler, iets glansrijker, iets transparanter en droomachtiger. Neen, het is niets: het is de zon, die toovert uit de salpetervelden daarginds vreemde verhevelingen en als de zon zwijmt, zwijmt die oaze ginds, maar zoodra de zon weêr uitschicht, zal de oaze ginds weêr betooveren. Ik ben wat ongeloovig geweest, ik geloofde niet dadelijk zoo maar een fata-morgana te zien maar Abd-el-Kader had gelijk: het was... le Mirage!! Groene struikjes met heel glanzende groene spruitsels wemelen over de zandheuvels. Abd-el-Kader graaft, om ons ze te laten zien, de kolokwinten uit, de ronde gele vruchten, die de gazellen soms eten.

- Een goed middel tegen koliek, zegt Abd-el-Kader, eenigszins prozaïsch na de poëzie van de Mirage...

Maar hoe heerlijk zuiver is de woestijnlucht! O, den heelen dag zoû je hier kunnen blijven, roep ik, uitgestrekt lui in de zanden.

- En de nacht ook, zegt Abd-el-Kader ernstig. Onder den starrenhemel of, zoo u wilt, onder een tentje...

De gekuifde leeuwerikjes twetteren om ons rond in een immense wijde van zuivere lucht. Zeer groot gelijken ginds de langzaam stappende kameelen eener karavaan, die langs den weg voorbij gaat; zeer groot de grazende geiten: runderen gelijken de geiten! Verschuivende heuvelen, de kameelen! Er drijft een wondervolle stemming rondom ons heen. Het is de lucht en het licht, en de zand-gerimpelde wijde en de ruischende stilte van de woestijn... Maar nog mijlen, mijlen ver is wat Abd-el-Kader de woestijn noemt...!

Om deze stemming, om deze tinten, om dit nog niet ondervondene en nog niet geziene ben ik blij, dat ik te Biskra ben. Ook om den tuin van Graaf Landon de Longueville, door Hichins genoemd, zeer verkeerd dunkt mij: 'The Garden of Allah'. Romantische heiligschennis. Neen, deze beroemde tuin van Biskra is niet een Tuin Gods. Het is de Tuin van een grooten Heer, die zelfs in deze oaze schatten moest uitgeven om dezen wondertuin te doen groeien. Bloeien doet hij nog weinig. Maar hoe hij groeit, deze tuin! De dadelpalm, de fenicspalm wassen er hooger dan elders, en de latania's met hun immense waaierbladen - ge hebt er wel een in uw salon, of twee in uw serre - zijn er tot boomen gewassen. Wie heeft toch wel eens beweerd, dat palmen geen schaduw geven? Koele baden van lommer zinken neêr van deze kronen en kruinen. Er is een allée van palmboomen, statig majestueus, die is als een Moslemsche kloostergang, waar de boomstammen zuilen zijn en de palmladeren de bogen formeeren. Tusschen die stammen, die zuilen ziet ge het wondergrootsche en kalme landschap zich breiden: de droge Oued van Biskra, met de tombe van Sidi-Zouzour. Ginds in de verte, de oaze van Filiache, zelfs die van Sidi-Okba waar wij heen zullen gaan. En achter rivier en oaze, de Aurès-bergketen. Zij schakelt haar bergen als de grillige blokken goudtintig topaas, als rozekleurig kwarts, als blauw- en witkleurig opaal. O, de prachtige lange keten van den Aurès, die ginds haar groote juweelen massa's opstapelt! Met iedere speling van zonlicht met wolk of bries wisselt zij haar veranderlijke weelde. Een top heet er Rozewang. Maar Sneeuw wit mag zeker heeten die rij van hoogste toppen, waar de sneeuw, ijl geblazen, nog schittert. Nu lijkt het daarginds kristal, dan graven er zich spleten van diep saffier of bleek kornalijn. En het is alles te aanzien en te bewonderen van uit de palmenzuilenallee, den kloostergang van palmboomen, die zoomt den Jardin Landon.

Als de zon schijnt, is het dwalen heerlijk onder die dadelpalmen, die fenicspalmen, die latania's. Licht en schaduw loopen elkander na als in spel; soms is een wijd uitgeplooid lataniablاد geheel goud

van zonneschijn, dat het opvangt. Tusschen bamboe en mimoza schichten de zonne-pijltjes. Hoort ge den wind heel boven, zeeruischende door kruinen en kronen? Het is bijna te kil en te koel, deze palmenschemer, in Januari. O, zomers zal het hier zalig zijn. In dat open Moorsche tuinhuis ginds, als er zijden kussens liggen en er een Arabische fluit en rebab zullen zingen. De waterleidingen, vroom het water geleidend, nu hier, dan daar om de palmen, zijn tusschen hare moddermuurtjes, zoo goud en grauw, niet anders dan natuurlijke beekjes. Zij spiegelen heel hel de palmstammen en bladeren weêr, diep, o zoo diep. Dit is een statie-tuin maar vol rust. De meeste toeristen gaan hier éénmaal slechts heen... waarom? Ik weet het niet. Want ik ben hier iederen morgen. De zon omwikkelt mij er in een warme burnous van goud of de schaduw laat mij er droomen tusschen de woekerende latania's, die om strijd hare breede schermen er beuren. Geen geluid dan de hoog bruischende bries. Een rond plein onder palmen en tusschen een bosch ditmaal van reuzenlatania's - o, ik hoef niet te overdrijven en zeg letterlijk zoo als het is - schijnt een feest te wachten. Feest van een jongen Khâlief en uit het paradijs gedaalde houris. Dus toch wel The Garden of Allah? Neen, neen, er is geen feest. Er blijft alleen de rust, de stilte, de kalmte, de vrede. De droom, maar ook niet meer. En boven de hoge palmeboomen, altijd, altijd door het zeegebruisch van den wind over de beschuttende bladeren heen. En tusschen de zuilestammen der palm-kloosterallee altijd de wisselende fluweelen stapelmassa's van de bergketen der Aurès: zie, nu is het op eens rozig paars amethyst, als gehouwen in groote, steile blokken, omdat de zon zinken gaat.

Dan haast ge u naar het dakterras en den toren van het Hôtel Royal. En dan ziet ge geheel de immense Oaze en de verdere woestijnvlakte gloeien en gloren in vuur en brand, dan dooven in teederder blozen en van af de minaretten der beide Moskee's ziet ge duidelijk de Muezzins verschijnen en zij roepen met zangerig vroom, hoorbaar galmende stemmen en buigen naar omlaag met armbeweeg om den volke te melden, dat groot is de eenige God

en Mohammed zijn profeet. Dat zijn in Biskra de wondervolle, tooverachtige oogenblikken, en van iederen dag, want iederen dag zinkt er de zon in glorie en roepen er de Muezzins.

X

Des morgens is altijd de Arabische markt een schilderachtig tafereel, dat alle toeristen gaan zien hoe groezelig en griezelig zij soms ook het schouwspel vinden. Toch zijn de kleuren niet al te levendig want armoedig zijn de groenten en vruchten en nauwelijks alleen kleurt het geel en oranje op van sina's-appelen en mandarijnen. Maar de stalletjes zelve met de koopers en de verkoopers zijn in licht en schaduw altijd als gevalletjes aardig. Als de verkoopers een oogenblik niets te doen hebben, hurken zij nêr, drinken 'caouah' en spelen domino. Op vuurtjes, in potjes, met een gepeperd sausje, worden pois-chiches bereid en meê genomen of dadelijk gegeten in bruine, aarden schaaltes of schaapsvet wordt aan staafjes geregen en geroosterd, net als onze sesaté in Indië. In een straatje bij de markt zitten tal van Arabische kleêrmakers witte gandourah's te naaien met... naaimachines. Die vele naaimachines doen vreemd aan. Oude schoenen worden verkocht en dadels, gestouwd in ongure zakken van geitenvel. Het geheel is curieus van gedoe en vuil van kleur, maar de vuile kleur in dit licht is prachtig, vooral waar de zon schuint en de schaduw streept.

De bijzonderste figuur van de markt vind ik den zandman of den zandziener, hoe ge hem noemen wilt. Hij is de huiveringwekkende voorspeller uit zand. Hij heeft in een vierkant bakje zijn zand glad uitgespreid; hij hurkt erbij; zijn klant hurkt naast hem nêr en drukt de opengespreide hand in het zand af. Dan prevelt de zandman occulte woorden en maakt geheimzinnige arabesken en letterteekens in het zand en vertelt den klant wat hij was of zal worden en waarvoor hij zich hoeden moet. En als wij, de Roumi's, naderen, zwijgt de zandman en staart, met den klant, zwij-

gend en ondoordringbaar voor zich uit, tot wij ver, ver voorbij zijn gegaan.

Achter de markt liggen de 'fondouks'. Zij zijn de herbergen der karavanen. Vuile kamertjes voor kameeldrijvers en kooplui rondom een cour, waar de kameelen, ontladen, te rusten staan. Slechts een enkele zieke of doodmoede kameel ligt, neêrgehurkt, tusschen den drek. Een kameel, vreemd gedrochtelijk, op lange, dunne beenen, met bult en eigennuttigen, laatdunkenden, te kleinen, uitgerekten kop, meestal slechts in zijn vacht, vol wonden of kale plekken en met viezen klodderstaart, is op zichzelf een dier, tekort gedaan in absolute schoonheid. Maar een kameel of meerdere kameelen, in den cour van een 'fondouk', hoe vuil ook omgeving en beesten, doen tusschen de vaalwitte muren, op den moddergrond en tusschen de grauw ommantelde drijvers weêr dadelijk aan als schilderij, slechts te omlijsten of af te snijden. En vooral doen de kameelen schoon aan, in karavaan, gaande over de hooge wegen en voortschuivende tegen azuren lucht. Een enkele witte kameel daartusschen en de jonge kameelen, die lastloos naast de moeder gaan, zijn dan de rustpunten voor het oog, dat even een uitzondering zoekt in den langen, langen stoet der bijna éénvormige, traag statig stappende dieren: de jonge kameel huppelt even en de witte heeft dezelfde kleur als een vuile burnous en dat is steeds de kleur, die hier schoonheid is, en afsteekt tegen den grauwen weg, blauwe lucht.

Bewonder ik de kameelen om hunne monumentale verschijningen, sympathie heb ik voor de ezels. Voor de ezeltjes, o zij zijn hier zoo klein! Wie heeft toch de domheid gehad te beweren, dat een ezel, een ezeltje dom is? Deze ezeltjes zijn louter intelligentie en filozofie daarbij. En dat houdt hen zoo dapper op bij hun slavenleven alhier. Ik geloof niet, dat een kameel veel lijdt. Hij is monumentaal opgegroeid uit de woestijn; hij is één met de woestijn; zijn vorm is die van een berg en de bergen hier golven soms als liggende kameelen weg. Een paard, zoo fijn zenuwig dier, lijdt

zeer; o, ik heb in Algiers paarden voor lastwagens, voor groentewagens zelfs zien lijden en geslagen worden met knuppels waaraan een knoest en de knoest kwam telkens terug in een wond, die nooit genas! De blik, de doode, al stervende maar wanhopige blik van het glazige oog van dat paard, dat zelfs niet gilte van pijn. De kameelen, zij huilen, zij gillen, zij balken, zij loeien... ik weet niet wat een kameel al niet doet!

De ezeltjes? De kleine ezeltjes, zwaar, te zwaar beladen, bijv. met ronde rivierkeien in twee manden, die hun ter zijde hangen, trippelen, trippelen zwijgend voort met heel fijne pootjes, waar ras in zit. Met heel fijne hoefjes, die zij coquet nog steeds weten neêr te zetten, zoekende de gunstige plekjes. Onder den last zwikt het hoefje soms om, als de hoge hak van een damesschoentje. Maar mijn ezeltjes trippen en trippelen voort, onder het 'arrh!' roepen der drijvers en den onophoudelijken vlaag der stokslagen. Hunne steeds onbewogen koppen, met de koele, blond gebistreeerde oogen, die nooit opkijken, buigen gelaten neêr naar den weg: zij zijn vol filozofie, die koppen. Die kleine ezeltjes, die soms torsen zware korven vol steenen en soms een berijder of twee, wier voeten slepen in het stof, bedenken dat Allâh hen van de Bijbelsche tijden af tot dit slavenleven gedoemd heeft. Eeuwen lang hebben zij dit doorgemaakt. Zullen zij dit doormaken. Het is Allâh's zaak, niet de hunne. Zij, zij kunnen er niets aan doen. Geen klacht zal hun balkend ontsnappen. Zij trippen, zij trippelen voort. Zij tieren met deze filozofie, trots hun wreed bestaan; zij zijn niet erger onthaard dan waar de riem hun het achterdeel knelde. Zij zitten goed in hun vacht; hun bijna pedant neêrgeslagen oog staat helder, trots alles. Zij blijven heel onbewogen. Toen een felle windvlaag - wat waait het in Biskra! - een tak van een laurierboom mij voor de voeten wierp, dacht ik misschien één oogenblik, dat de wind mij beloonen wilde met een lauwertwijg voor mijn feuilletons uit Afrika. Ik begreep dadelijk dat ik te ijdel was, dat de Afrikaansche windvlaag niets wist van en voelde voor mijn feuilletons. Toen raapte ik den lauwertwijg op en bood

hem... een voorbij-trippend last-overladen ezeltje aan. Het lieve beest bleef onbewogen van uitdrukking en blik voor mijn poëtisch geschenk, zag mij zelfs niet aan, maar snabbelde den lauwertwijn op en trippelde op de fijne hoefjes voort.

Over het nachtleven te Biskra is zeker ook wat te zeggen. Het concentreert zich vooral in twee zijstraten, waar de Moorsche café's zijn en, in hare huisjes met houten balkonnetjes, de Ouled-Naïls wonen. Zij komen van de bergen ten Westen van Biskra, deze vrouwen, die geheel anders zijn dan de eigenlijke Arabische vrouw. Zij staan wellicht tusschen deze en de Nomaden vrouwen in; zij zijn de Courtizanen, die met hare dansen en anderszins in Biskra haar bruidschat komen besparen. En als deze haar rijkelijk hangt in den vorm van gouden sovereigns en Louis-d'or om hals en slapen, trekken zij huis- en bergwaarts, en huwen geëerd om haar rijkdom, den man harer keuze. De Arabische vrouw heeft niets Barbaarsch: zij is meestal de wit gesluerde echtgenootte en meesteres aan den huiselijken haard. De Nomade-vrouw is de eeuwige zwerfster, zeer gebruind van de woestijnzon, heur ras, dat der Bedouinen, en van bijzondere, schilderachtige schoonheid, zonder bijna ooit 'mooi' te zijn: getatouëerd met de fijne kruisjes en merkjes tusschen de wenkbrauwen en op wangen, en gedrapeerd in haar breede, donkere, kleurige katoenen lappen en sluiers. De Ouled-Naïl heeft hare bizondere moraliteit tusschen beiden in; ook hare schoonheid zelve houdt den middenweg tusschen die der Arabische en der Nomade. Zij is grof maar weelderig en haar kostuum is kleuriger en baroquer en doet aan theater-tooi denken: gebloemd brokaat en goudgalon kiest zij gaarne; hare tatouage is feller, fantastischer; Barbaarsch is zij om hare zware zilveren ringen om enkels en polsen; haar armband met zware stekels is tevens haar wapen: zij houdt er zich mede de onbegeerde mannen van het lijf, die het voorzien zouden hebben op hare colliers en hoofdtooi van gouden munten. Zoo zijn hare lijfsieraden zoo wel haar kapitaal als hare zelfverdediging en die zij nimmer afleggen. Zij zitten er mede op de stoepjes voor haar

deuren, waar het steenen trapje zichtbaar is en dadelijk lokkende opleidt naar heur kamertjes. Zij dansen er mede in de Moorsche café's haar schokkende dansen.

Een razend orkest, zetelend op de amfitheater-gradins van het café-tje, begeleidt de shocking-schokkende dansen. Het is een schrille trompet: ketjah genaamd. Het is een kattengekrijsch voortbrengende camenjah of viool; het zijn twee derboukah's, die kruiken schijnen met een tromvlies overspannen, dat geranseld wordt; het is de ringelende tar of tamboerijn; het zijn de bendir en de tabal: de kleine en de groote trom. Het is te zamen een razend maar eentonig begeleidend orkest, waarvan ons de schoonheid ontsnapt. Het is misschien altijd voorzichtig te zeggen, dat aan onze Westersche zielen ontsnapt de eigenlijke essentie van ál het Oostersche, ook van Oostersche muziek. Ik ben echter maar zeer vrijmoedig en beweere, dat ik onze Indische gamelan, met zijn helder klokkende klanken en klaterend goud geluid, veel mooier vind, veel diepzinniger ook van muziek-mysterie, zoo ik moet kiezen tusschen Arabische en Javaansche muziek. Ook onze Javaansche dansen, niet alleen de allerbekendste der srimpi's, zelfs de minder doorvoelde van een gewone ronghengh op de straat te Batavia, vind ik schooner dan dit buik- en maaggeschok. Maar wat interesseert is de geheele aanblik: het Moorsche café, vol statige Arabieren, die binnen in hunne harten genieten van deze dansen; de muzikanten, waaronder soms een gewone Apache den bendir of den tabal met gesloten vuist ranselt; de kleine meisjes, die pril reeds opgeleid tot danseres, pogen te schokken en schudden met wat niet aanwezig is, zooals zij het hare groote zusters zien doen: dit alles in een aroom van werkelijk goede 'caouah' en blauwen rook van haschisch-cigaretten.

Als de Ouled-Naïls rusten van hare dansen en de trede opwippen, waar het oikestje troont, dansen er wel eens twee of drie negers hun komische bibberdans en doen de lappen van tongen oogdraaiend bewegen, terwijl zij in rare lomp en lappen omhan-

gen, ranselen op hunne trommen. Het geld dat hun wordt geboden, happen zij met de breede lippen op. Mooier vind ik den zwaarddans: drie Arabieren of Nomaden die met hun drie sabels schermen in dolle fantasie, tot er de vonken uitschieten. Meesterlijk doen zij in de nauwte van het café-tje hun heftig gebarenspeel, dat gevaarlijk zoû zijn, ook voor wie het aanschouwden, zoo de dansers niet zoo volmaakt zeker waren van hun kunst en hun wapen. Het is een zeer mannelijke en heroïke dans: 'dans' is het eigenlijk niet maar al deze vertooningen worden 'dans' genoemd en een naam moet hebben het kind.

Zoo gaan morgens en avonds voorbij te Biskra, dat anders een vervallen plaatsje is, zonder ressources, zoo ge een soort Casino uitzondert, waar ge aan de roulette kunt spelen. Wel, ik verveel mij geen enkel oogenblik omdat vooral kleuren en tintspelingen over natuur en menschen en dieren en dingen zoo bijzonder mooi zijn, ongezien, ongedacht, onverwacht. De schoonheid van Biskra ligt in niets dan in stil voorname kleur en in zachte, teedere tintspeling, in licht en schaduw, in het zandige geel van de wijde vlakte en het grijsgroen der palmengaarden onder zacht blauwe hemelen en tegen schemerige, juweelachtige bergketens, in de tooverachtige zonsondergangen. Wie deze dingen niet waardeert, moet hier liever niet komen. Maar dezen morgen zag ik voor de tweede maal de fata-morgana. Hel duidelijk glinsterde aan den zoom van den woestijneinder het meer, dat er niet was... Rezen de palmen uit die spiegelwateren op... En verdween op eens alles in het niets van een ver, ver, bleek azuur. En als ge zóo iets aanschouwt, waar ge veel over laast en hoordet maar aarzeldet aan te gelooven, als ge zoo iets aanschouwt met uw eigen oogen, waardoor ge u zoo gaarne wilt laten verblinden in dit leven van schijn en 'mirage's', dan zijt ge beloond, dat ge zoo ver, zoo heel ver als Biskra ligt, zijt gekomen.

XI

Behalve den tocht naar de Zandheuveld, naar den zoom van de woestijn, is de voornaamste excursie van uit Biskra naar Sidi-Okba. Mijn lezer weet nu wel, dat Sidi 'heer' beteekent en dat zulke dorpjes als Sidi-Okba steeds genoemd worden naar hun heilige of 'Marabout' van meer of mindere antiquiteit. Als wij naar Sidi-Okba gaan, met onzen koetsier Abd-el-Kader, is het Vrijdag, want dien dag is het het 'grootte gebed'. De weg er heen is de droge, ronde-kei-volle bedding van den 'oued' van Biskra door en dan langs een woestijnweg naar de oaze, die ginds haar palmenrij kartelt: de oaze van Sidi-Okba. Het is een groot dorp; door een open, houten poort tusschen moddermuren - ziet de lezer wel goed hoe mooi grijs die als ruw gekneede, gedroogde, brokkelende muren en muurtjes zijn? - gaan de nauwe straten van platdakige modderhuisjes, met meestal alleen een open deurtje, geen ramen, en een zwart binnenverschietje waarin een hurkende figuur op een bank van droge modder, naar de beide marktjes, een heel oude en een nieuwere. Ik kan niet anders dan van 'modder' spreken, maar deze modder trachte men zich voor te stellen als een primitief bouwmetaal, dat barst en brokkelt en dan weêr bij geplakt wordt met modderbrei, waarin mest of stroo. En zoo zien die huisjes er uit alsof zij even met de hand zijn samengekneed, dobbelsteenachtig, de grootere om een palmboom heen getrokken, die zijn kroon breidt boven het vlakke dakje en daar dus wat lommer verspreidt. Telkens komt dit motief terug: niet anders zijn deze dorpjes zich voor te stellen dan straatjes en pleintjes van modderhuisjes en dan de antieke moskee met minaret, ietwat solieder schijnende van bouwmetaal, meer steenachtig en gepleisterd, het minaretje dikwijls scheef, de kleine transjes schots en scheef, alsof alles morgen zoo in elkaâr zal vallen en toch jaren, ja eeuwen soms durend.

Midden op de markten hebben de bruiloften plaats. Wij troffen er geene, maar het bedrijf was in vollen gang. Wat armzalige voe-

dingsmiddelen. Een kooltje, twee mandarijntjes, drie, vier hoopjes van wat gedroogde dadels, ziedaar wat de groenteboer, hurkende, uitspreidt op een lapje. Moet het geheele dorpje daarvan eten? Nu ja, het groente- en vruchterommeltje komt hier en daar terug. De slager heeft een kameel geslacht; dat is een zeldzaamheid: die kameel was een ongehoorzaam, eigenzinnig beest, daarom is hij geslacht. Zijn bult van wit vleesch is uitgestald; zijn pooten en vellen en kop liggen er bij; duizenden vliegen zwart-stippelen wriemelend over alles, al de Arabische straatjongens in aardkleurige lompjes en soms prinselijk slepende voddig burnousje zamelen nieuwsgierig om den geslachten, ongehoorzamen kemel. Telkens gaat er een soort van Johannes-den-Dooper voorbij, een bedelaar of ongeveer heilige, ook wel ten deele waanzinnige, in aan elkaâr genaaide lompen als een dunne bestikte deken, en met lange krullokken en krulbaard om een ge-extazieerd gelaat van perkament, waarin twee starende oogen; een lange wandelstaf ter hand. Dan plotseling zangerig geluid van jonge stemmen: het is de school: een cour van modder-materiaal - nu ziet ge het wel, droog grijs en barstend en brokkelend - hier en daar bankjes en stoepjes 'van modder' en jeugdige leerlingen daar hurkend, een vierkant houten bord-aan-staaf in de hand, waarop de verzen van den Korân, die zij zingend van buiten leeren met hoofdbewegingen en lijfschokjes, om te scandeeren het rythme dier verzen. Zij zingen en murmelen en mummelen allemaal door elkaâr: dat schijnt hen niet te deren. Toen hebben wij in de moskee, en buiten de moskee, in den hof, het Grootte Gebed gezien nadat de muezzin van af de minaret twee maal geroepen had ter verzameling der geloovigen. Er kwamen er honderden zeker. Het was twee uur in den middag. De zon winterzacht gulden de langs de witte muren, de witte burnousen. Enkele vrouwen slechts, oude, heel achter... De drie fazen van het gebed: staande, hurkende, en dan het voorover buigen der witte burnousruggen, het hoofd ter aarde. Het was als een witte zee, het waren als witte golven, ledere gebogen rug was als een golf. Dan richtten zich de figuren weêr op, vergrootten in extaze de oogen, maakten de

vingers devote gebaren. Zongen zacht eentonig de stemmen altijd hetzelfde, dat er slechts één eenig god was, en dat groot Allâh was, groot... Ook het rythme van dat gebed golfde als dat van een zee, mede met het golvende rythme der burnousruggen. Het was het 'grootte gebed' dat slechts Vrijdags gebeden wordt daar in de moskee, waar Sidi-Okba, de heilige marabout van het dorpje, ligt begraven, en het was van een eenvoud en eenvoudige schoonheid, die overstelpend waren, daar in het oude, witte moskeetje, terwijl nog steeds de verlate geloovigen aankwamen langs de droogrijze modderhuisjes.

Ook Chetma is een oaze, met dorpje, dat wij gaan zien. Abd-el-Kader reed ons er heen, en wij zagen in het verschiet terzij van den weg, dat tooverachtig vergleed in bleeke, fijne tinten van wit en grijs en blauw, driemaal een luchtverheveling zich opspiegelen uit de salpetervelden en weêr verkwijnen als wij wat langer staarden. Chetma, kleiner dan Sidi-Okba, is welvarender, vertelde ons de gids, die neef was van Abd-el-Kader. De modderhuisjes van Chetma waren heel vaak om een palmboom heen gebouwd en de kroon beschaduwde het platte dakje. Een palmentuintje omringde bijna ieder huisje, en alles stond dan in moddermuurtjes omvat. In het tuintje is ook meestal een vijgeboom, nu bladerloos, blank van stam en tak. Boven het houten deurtje hangt bijna altijd een hoefijzer of een gebroken pot of pan, aardewerk of ijzer, staat op den muur tegen de lucht uit: dat is tegen het booze oog. De koetsier en de gids hadden beiden in... Parijs gewerkt in een ammunitie-fabriek tijdens den oorlog, en de gids, Ibrahim, toonde ons zijn arm met een tatouage: Vive Paris! Maar nu was hij blij in Chetma terug te zijn, in zijn huisje om palmboom samengemodderd, en mijn vrouw mocht binnengaan, om zijn twee vrouwen te zien. Ik bleef natuurlijk buiten met onzen mannelijken reisgenoot. Mijn vrouw vertelde ons wat zij gezien had: een leêge voorkamer - ge herinnert u, 'modder', grauw en droog, is steeds het eenig materiaal. Geen meubelen. Dan de achterkamer: licht ontvangt die slechts uit de tusschendeur. Rein geveegd en op-

geruimd maar geen meubelen. Slechts één kistje van bont beschilderd hout, om kleêren weg te bergen en zilveren sieraden. Om een vuurtje, op den grond en waarboven een ijzeren pot hing met boonen te stoven, zaten drie vrouwen: een oudere, de grande-madame - de schoonmoeder der oudste vrouw. De twee jongere vrouwen waren beide die van den gids: ieder met een kindje van gelijken leeftijd ter borst. De gids had gevraagd aan de eene haar hoofddoek terug te slaan, opdat de bezoeker haar beter zoû zien. Aan het bevel van den echtgenoot werd gehoorzaamd. Een mooi, bleek, teêr gezichtje, hoorde ik.

Deze vrouwen gaan bijna nooit uit. Alleen des avonds één oogenblik. De oude vrouwen gaan ter markt en sluiëren zich dikwijls niet meer. Wij zagen haar ook wel eens met een spinrokken ter hand in de straat. Wij zagen geen enkele jonge vrouw. De gids zeide, dat achter de modderwanden der huizen wel honderde vrouwen in het dorpje scholen. Plotseling verschenen er een paar, ongesluierd, boven op een plat dak om naar ons te kijken. Maar zij waren heel ondeugend zoo te doen en Ibrahim verzocht ons niet naar boven te kijken: haar mannen waren zeker in de tuinen of in de 'bled' - de bebouwde vlakte - aan het werken, dat zij het dôrsten. Hij was er heel verontwaardigd om en het zal zeker, heeft hij het oververteld, een heele geschiedenis in Chetma hebben gegeven, en 'gossip' voor dagen lang. Want zoo een ondeugendheid is natuurlijk in zulk vrouwenleven van groot, heel groot belang.

Ibrahim bezat met zijn broeders een gemeenschappelijke palmengard, even van het huis verwijderd. Er waren zoowat tweehonderd dadelpalmen; zij verkochten de vruchten niet, hadden er juist genoeg aan voor zich en de hunnen. Wij zagen in dien tuin ook twee vijgeboomen en een abrikozeboom, waarin een schapeschedel en -bot hing: dat zoû den boom veel abrikozen doen geven. Ibrahim was heel trotsch op zijn abrikozeboom: die was ook een zeldzaamheid en vereischte veel zorg en bijzondere irrigatie: er liepen de slotjes en gootjes om heen. Ibrahim was zeer geïnteres-

seerd toen wij hem van Java vertelden. Dat daar ook vele Moslems zijn, en kokospalmen, die hij nooit gezien had. En dat ook de kokospalm als de dadelpalm een boom is, die heilig is om al wat hij aan den mensch geeft. En dat iedere vezel er van wordt benuttigd. Als ook bij den dadelpalm. Toen zeide Ibrahim geroerd:

- Maar als jullie van zoo een land komen, met Moslems en kokospalmen, dan zijn jullie bijna als wij, dan behoren jullie bij ons. Moge Allâh je bijstaan! Oui, qu'Allah t'aide, tu sais! Want hij tutoyeert, zelfs als wij twee zijn. Toen bracht hij ons in het huis van zijn broêr: 'Je moet er niets geven', zeide hij, 'want het is het huis van mijn broer'. En mijn vrouw zag er weêr twee jonge vrouwtjes, een paar zuigelingen van bijna denzelfden leeftijd, en de eene of andere 'grande madame', groot- of schoonmoeder, zeer ge-eerd. En een paar donkerder Nomade-vrouwen, Bedouïnen, die waren de dienaressen in het modderhuisje van den broêr van Ibrahim, den gids.

Het café'tje - het Moorsche moddercafé'tje - was om twee palmboomen gebouwd en er waren groote modderbanken, want het was ook een hôtelletje: er sliepen daar wel eens de gasten, een muilezel- of kameeldrijver. Er zaten in het vensterlooze schemerdonker drie Arabieren bij een kopje koffie te peinzen. Hoe ze peinzen en rustig zitten kunnen! Veel liggen zij en hurken zij en zitten zij, ook lezen zij wel eens in een open boekwinkeltje - van 'modder'! - zangerig verzen van Korân of legende, maar ook plotseling kunnen zij opwekken uit hun droom en beweren dan duizende dingen tegen elkaâr met snelle praat en schelle keelklanken. Zij zijn steeds heel voornaam, en nog nooit ontmoette ik een Arabier, die niet heel beleefd was, en voorkomend. Als zij plots zich van hunne muilen ontdoen en hurkende bidden met hoofdgebuijg en ruggebuijg zoo midden op straat of plein, in de richting van Mekka, is dat een treffend devoot gebaar, zichtbaar voortkomend uit een innige impulsie. En die vroomheid maakt nooit den indruk een pose te zijn en zij zijn zeer vroom en schamen zich nooit, dat in het openbaar te toonen. Ik meen ergens gezegd te

hebben, dat zij nooit glimlachen: ik moet dat verbeteren. Het trof mij midden in Algiers, hier treft het mij, dat zij wèl glimlachen. Zij zijn vroolijk en soms druk, trots hunne voornaamheid. Iets wat mij minder aangenaam is, is dat zij zeer spoedig het eerst hunne hand u reiken: koetsier en gids doen dat steeds en zeggen dan 'la main'. Zij schijnen niet te bemerken, dat wij niet zoo gul met hand-geven zijn. Maar wat mij weêr zeer voor hen inneemt is, dat zij zoo teeder zijn met hun kinderen. Vaak zie ik een Arabischen vader, die zijn zoontje op zijn arm draagt, of het zoontje vlijt zich tegen hem aan en hij liefkoost het. Hoe meer men hen ziet en ontmoet, hoe beter zij u bevallen; jammer slechts dat hunne stemmen zelden welluidend zijn en muzikaal, en meer krijschend en schrill van keelklank en ons overdreven schijnende aspiratie.

Toen wij terugkwamen van Chetma, de palmngaarden langs en om iedere palmboom de ztiivergehoudene waterleiding, als een beekje murmelend en spiegelend weêr palmboomen en palmbladeren samen met den gloed der zinkende zon, zagen wij de begrafenis van een marabout. Het was een oude, oude marabout van Biskra, die plotseling was gestorven van zelfontzegging en vroomheid. Een dichte menigte stuwde den stoffigen weg langs en om beurten drongen de mannen om de baar, overdekt met een blauw- en geel zijden kleed, om den doode te dragen. Ook Abd-el-Kader, de koetsier, en Ibrahim, de gids sprongen van den bok en drongen mede, om een oogenblik den doode te dragen. Wij liepen mede, juist was daar het kerkhof. Hoe moet ik u zeggen, wat zoo een kerkhof is? Het is van eenvoud louter niets: het is een vlakke met wat aarden terpjes en een of twee steenen of modderkluiten op terpjes gestoken. Twee, meent dat er een man, drie dat er een vrouw ligt begraven. Verder niets en niets. De baar werd neêrgezet en het open graf genaderd. Het was het graf van een ander, die reeds vijf-en-twintig jaar geleden daar begraven werd en dat nu werd opgedolven. De schedel van den eersten doode lag er nog en de kinderen namen die in hun handjes en

bekeken aandachtig de oogholten en hoe de kaken met de tanden klemden op elkaâr. Maar zonder profanatie of heiligschennis. Toen de mannen hadden gemeten met de lange lijn van hunne ontwongene tulbanden, dat het graf iets te klein was voor den marabout, groeven zij het iets verder uit met hunne schoppen en handen. Zij lieten het lijk toen in de groeve: duidelijk zag ik niet wat er verder gebeurde, omdat wij uit bescheidenheid ons ietwat terugtrokken. Een paar brachten de twee steenen aan, een paar anderen een emmer met water en wierpen dat over het weêr dicht gevuld graf en opgehoopte terpje. En toen deden zij het groote gebed, hurkende in een kring en bewegende de bovenlijven op en neêr en de hoofden heen en weêr, zingende dat Allâh groot was en eenig. En toen gingen zij weg en lieten het vochtige graf achter: ik vergat te zeggen dat de schedel van den eersten doode mede weêr was begraven met den marabout.

Toen ik een paar dagen later voorbij het kerkhof kwam in den avond met rijzende maan, rood en groot achter de palmgaarden rijzende en spiegelende in de kabbelende beekjes der geleide wateren om de palmstammen, brandde er een lichtje in een scherf op het graf van den marabout, en iets van wierook wolke en geurde van uit een andere scherf met een spiraaltje naar de immense lucht vol starren.

XII

Wij zijn in Touggourt geweest en dankbaar, dat wij dat hebben volbracht en een beetje trotsch. Want er gaan nu niet zoo heel veel toeristen naar Touggourt. Biskra ligt maar aan de woestijn, maar Touggourt... Touggourt ligt in de woestijn! Touggourt is de uiterste met spoor te bereiken, geheel Arabische stad en de straten in Touggourt, die vol gestuiveld zijn met het witte zand der woestijn, monden uit in de woestijn! En daar, in Touggourt, zijn wij nu geweest! Hoe dikwijls hebben wij niet gewikt en gewogen: naar Touggourt gaan of niet gaan? Gaan, niet gaan; gaan,

niet gaan: we telden het op onze knopen. Een paar officieren hadden ons gezegd: 'als u iets van de echte woestijn wilt zien, moet u naar Touggourt gaan'.

'Maar', vroegen wij, 'is het wel veilig? Is het hôtel doenbaar? Krijg je er iets te eten? Is het niet h el vermoeiend voor menschen, die niet meer piepjong zijn? Is er een ander vehikel dan een vreeslijk balanceerende kemel?'

Wij kregen alleroptimistische antwoorden. Touggourt is de grensstad en militair bolwerk tegen welke hostiliteit ook uit de woestijn moge opdoemen en... veiliger dan het hart van Algiers. De Europeaan in Touggourt is een heilig persoon: geen haar zal hem worden gekrenkt. Over hôtel en vehikel zal ik u later vertellen. In smal-spoor-spoortje togen wij langzaamjes op weg. Het is acht uur sporen, maar met wat meer kolen vermoedelijk in vijf of zes uur af te doen. Het landschap, waardoor men henen trekt, is de 'bled', de min of meer, liever min, gecultiveerde vlakte en woestijnzoom. Bijzonder mooi was de horizonlange 'mirage', die wij zagen van uit den trein. Meren, en verre, vage watervlakten met palmengaarden en vierkante, vaal witte en roze vierkante huizen, als een groote stad, zelfs even een toren, een minaret! En dat alles bestond niet. Het was niet. Het was we rspiegeling,  pspiegeling, het was weêrschijn en  pschijn van zonneglans in salpetervelden en kalksulfaat, want salpeter ligt als sneeuw over de 'bled' verspreid; ook mica glinstert met groote steenen, spiegelsteenen en spiegelglinsters er tusschen door. En door een geheimzinnig lucht-effect toovert de zon uit dien schitterenden en glinsterenden grond, de mirage, de fata-morgana, de ongeloofelijke luchtverheveling. Ik onderscheid haar nu wel van een echt 'chott' of zoutmeer, van een palmentuin, van een wit stadje. Eerst niet. Maar nu wel. Het is vager, bleeker, doorschijnender, doorzichtiger, het is ook regelmatig van palmpjes en huizen. O ja, nu onderscheid ik wel dat droomgezicht van de echte realiteit. Maar eerst dacht ik: goden, wat is dat daar voor een liefelijk gelegen stad aan een meer tusschen palmengaarden?! Dat de droomhuizen zoo

vierkant zijn en de minaret plotseling zoo lang en rechthoekig, is het een wonder?? Deze lijnen, deze vierkante rechte lijnen van opwaartsche stralen zijn vermoedelijk niet moeilijk te verklaren... Toch vind ik het een groote bekoring, dat niemand, zelfs geen Arabier, mij wist te verklaren hoe de mirage ontstaat en zich opspiegelt. Zoo is het nog het geheim gebleven, het schimmenlandschap, de spookstad ginds in den verren einder, om 12 uur 's middags! O, wat was het bijzonder, ongeloofelijk en teeder van tint. Tot zachtjes aan, om een wolkje in de blauwe lucht, alles zwijmde...

'Wij weten het wel', zeide mij een Arabiesch reisgenoot, 'omdat wij zijn uit het Noorden, maar wie uit het Zuiden komen, weten het niet. En als zij dan komen met karavanen en moê zijn en dorstig, op moede, dorstige kameelen, betovert de stad hen met een plotseling ijdele hoop'.

Oumache, Djama, Meggarine, zijn de dorpjes waar wij ophouden. Wij reizen niet met toeristen; zeer weinige toeristen doen deze excursie; maar wij reizen met de commis-voyageurs, die voor firma's van export reeds opkopen den volgenden oogst der dadeltuinen, en ik heb zoo'n idee, dat de Arabieren er in loopen: ik krijg heelemaal geen indruk, dat een Arabier een Europeaan weet af te zetten!

Met laatsten zonneglans is Touggourt bereikt. Reeds rijst de maan. Ik zie de vierkante, niet-affe tinnentrans van den muur van een Moslemsch klooster, een 'Confrérie'. Er stijgt zelfs vroom zingen uit. Wij zijn in het hôtelletje. Als een 'fondouk', een Arabische herberg gebouwd met kamers op een galerijtje uitkomend rondom een binnenhof. Goede bedden, waarlijk, en een vuur van olijve-takken, dat lustig brandt in het schoorsteentje. Het hôtelletje nog in aanbouw: overal steenen en tichels en pleister. Om te eten moeten wij uit, naar een restauratie-tje, tien minuten ver. Wij eten gazellegebraad en 'mouflon': een soort wild schaap, maar ik geloof verwant aan het hert.

Toen, in den avond, in den nacht, hebben wij de witte stad gezien. De spookstad, maar geen luchtverheveling meer. De witte, Arabische droom- en tooverstad. Het was ongelooflijk van etherische vaagheid en witheid. De witte maan rees in een blauwen, neen, zilverwitten hemel, bepoeid met witte, zilveren sterren. De Melkweg was een breede sluier over de aarde, als een witte, zilverig gelooverde mousseline uitgeplooid. Een nevel van wit licht dreef om, en in dien nevel rees de witte, Arabische stad. Zoowel de antieke arkaden als de moderne maar wit Arabische bogen van het officierenkwartier. De Kashbâ - de forteres - rozigde er even iets meer getint achter en een bosschage van tamarisken en mimosa's, geheel stof- en zand-overstuiveld, rees op een plein met witte stammen en loovers.

Den volgenden dag hebben wij Touggourt gezien als een spookstad in de zon. Zooals dien avond van aankomst als een spookstad in maneschijn. Want de witte gamma bleef heerschen, de witte tonaliteiten bleven versmelten in meerdere en mindere vaalheid en vaagheid, en het is iets heel bizonders: een dergelijke steeds witte stad met witte huizen en witte menschen. Nu zagen wij eerst goed, dat de straten, de niet-overdekte, uitmonden in de woestijn zelve, in een soort voorvlakte van de woestijn, met een schrale oaze, wier palmstammen en -kruinen uitspreidden mager en bijna wit overstuiveld tegen de heel zachtblauwe winterlucht. Er was daar een wijd kamp van Nomaden - Bedouïnen - en de donkere, even gestreepte tenten golfden donkerder in het zonnelicht, waren de eenige donkerder kleur. Hier en daar en telkens weêr verhieven zich de 'marabouts' - men noemt 'marabout' zoowel den heiligen man zelve als zijn graf - en zulke graven, onregelmatige, vierkante of koepelige kouba's - koepels - met een paar witte pleister-suikerbrooden er als symbolieke versiering op aangebracht en die met de hand als gekneed schijnen, geven het accidenteele rustpunt voor het weidende oog in deze wijde, witte, even rozig-gele, zandige uitgebreidheid. Voorvlakte van de woestijn is dit werkelijk al woestijn.

Ik heb toen een kameel bestegen; ik heb toen op mijn kameel gezeten. Als het beest geknield heeft, en ge er u op zet, rijst het in eens immens met u in de lucht. En balanceert met u verder, door de woestijn. Het is een wat ijl gevoel en ge zit zoo hoog, zoo zonder steun, zoo vreeselijk wijdbeens, zoo belachelijk verheven. Enfm, ik heb in Touggourt op een kameel gezeten. En het brave beest stapte met mij naar het Graf der Koningen van Touggourt.

De Koningen van Touggourt? Zij hebben eeuwen lang gestreden, in deze woestijn, met die van Temacin, een andere Arabische stad, nog verder de woestijn in, en waarheen we den volgenden dag zullen gaan, maar mijlen verwijderd van Touggourt, en ik zweer u, niet op een kameel. De troonpretendenten van Touggourt, zij kwamen de traditie na, als zij heerschen wilden, op te ruimen denzelfden dag en te vermoorden den heerschenden koning en zijn geheele koninklijke familie. Maar die toch ter aarde te bestellen - in een wit sepulker, een groot, wit, gecreneleerd gebouw, dat ginds als een moskee rijst tegen de bleek-blauwe middaglucht. Paleis-revolutie en koningsmoord, zij wisselden, schijnt het, elkander ieder oogenblik af in deze stad in de woestijn. Daar ben ik in het groote sepulker. Wit: witte muren, witte graven. Een witte, huiveringwekkende eenzaamheid. Alleen twee donkere Nomade-vrouwen gluren om een hoek om te zien wat die Roumi op die heilige plaats wel doet. In het overwulfde, witte grafgesteente rijen zich onregelmatig de zandoverstuivelde grafsteenen, zeer smal, der koningen en koninginnen van Touggourt. De koningen die geregeerd hebben, zijn begraven met twee kegels of pleister-suikerbrooden op den smallen steen en tusschen twee pijlers in; de koninginnen met drie. Mijn woorden kunnen ternauwernood een indruk geven van deze witte, simpele graven, dit witte, simpele grafgesteente, deze witte, simpele symbolieke kegels of suikerbrooden en geheel de geheimzinnige huiveringwekkende atmosfeer, die weeft en zweeft in dit witte schemerlicht over deze witte, woestijnzand-overstuivelde graven. Door een paar open vierkante raampjes verschiet buiten de gloeiende

glorende woestijn. En de gids toont mij het raam, waardoor een prins gezien heeft zijn moeder, de laatste koningin van Toug-gourt, levend begraven worden in ginds smal graf, tusschen de twee pijlers, waarop nu drie witte kegels opstaan. Des avonds zweven hier de geesten rond. Om hen te bezweren, branden de Nomade-vrouwen, die weten van al de legenden der koningen en koninginnen van Touggourt, in scherven van aarden potten de wierook, wier geur hier nog even bleef hangen aan het blanke pleister. Lang ben ik hier, eenzaam, gebleven; buiten wachtte de gids mij met de kameelen. En het was zoo vreemd en wonderlijk, die eenzaamheid, dat blanke sepulker, die blanke kegels rondom mij, ornamentloos opstaande op die graven, niet breeder dan witte drempels, tusschen pijler bij pijler. En de dalende zon goudstof poeierend door die smalle raampjes, en door dat eene raam, waardoor de koningszoon zijn moeder had zien levend begraven...

Toen ik buiten trad, zag ik, dat er een kerkhof zich breidde om het koningsgraf. Ik had het eerst niet gezien. Want zoo een Arabiesch kerkhof, je ziet het niet dadelijk. Die eenvoudige terpjes, met twee of drie steentjes, of modderkluiten. Nu zag ik, dat om den steen aan het hoofdeinde, om de modderkluit aldaar, iets was geslingerd, wat de doode zeker gedragen had: een stuk mousseline van zijn tulband, een lapje katoen, een draad wol, het een of andere vod. Wat een eenvoud. Wat een eenvoud! Rag of rafel is symbool geworden. En dat onder de wijde woestijnlucht, in die wijde vlakte, met achter de schrale oaze, immer en immer de zon, wegzinkende in haar horizon-wijd kabbelend oranje luchtmeer. De lange schaduwen van kameelen en Bedouïnen sloegen in uitgerekte silhouetten neêr over het meer en meer koraalkleurig rozigende zand. Toen werd er een doode aangedragen, onder luid misbaar van verwanten. Het scheen mij toe, dat de verwanten het over iets niet eens waren, terwijl zij het smalle, opene graf naderden en nederzetten de baar. Maar plotseling kwamen van de andere zijde, uit het Nomadenkamp, aansnellen vier Bedouïne-vrouwen. Hare zwarte haren waren met dikke vlechten van roode en

zwarte wol gemengd tot een breed barbaarsch uitstaand kapsel, hare kleurige lappen hingen breed om haar heen, hare breede zilveren arm- en enkelringen waren zwaar als boeien om hare polsen en enkels. Zij stieten luid gegil uit, wierpen de armen dramatiesch omhoog, verscheurden zich over de borst haar kleêren, sloegen zich de nagels in het gezicht. En zij hurkten om het graf, dat men bereidde voor den wachtenden doode. En zij weenden met werkelijke tranen en gilden en schreeuwden, en ik begreep, dat zij de antieke weensters waren! Ik had van haar gelezen; ik had haarzelve nog onlangs in mijn roman 'Iskander' doen weenen om lijken van Perzen en Macedoniërs... Nu plotseling zag ik haar zelve in werkelijkheid. Ik zag haar in de woestijn, in den oranje afgedroefde der dalende zon, ik zag haar donker van gelaat en oogen en tressen en kleêrlappen hurken en zich wringen in het koraal-purperende zand, terwijl ginds het stille, witte sepulker der koningen van Touggourt zich vergeestelijkte tot de schim van een moskee, en doorzichtiger, onwerkelijker scheen te worden in het laatste goudstuijsel van de allerlaatste zonstraalatomen. En langer werden de schaduwen van kameelen en Nomaden en simpele grafgesteenten: rozig blauw strekten zij uit over het nu scharlaken zich kleurend zand.

Het was of ik plotseling eeuwen geleden terug was getreden in een antieke wereld. Ik kon aan mij zelve nauwelijks gelooven, toen ik Ali zag met de kameelen. Hij zeide mij, dat ik het wèl trof, omdat het niet woei. Want als het waait, zeide Ali, waait het in Touggourt drie, zes of negen dagen en nachten, met heilige aantallen van etmalen. En dan breidde zulk een sluier van zand, zulk een lijkkleed van zand, van uit de woestijn, zich uit over de stad, die midden in die woestijn ligt, dat iedereen zich binnen zijn woning sluit of in de tochtige, overwulfde, donkere straten en dat niemand, noch zich noch een ander ziet omdat milliarden en milliarden zandatomen warrelen en dwarrelen door de wijde en over de stad, alsof geheel de Sahara al hare zandkorrelen omhoog stuift om Touggourt in een dicht graf van zand te begraven.

XIII

Den volgenden dag wacht het vehikel van Touggourt ons af, om ons naar Temacin te voeren, dwars door de woestijn. Van de eene woestijnstad, terminus van den spoorweg, naar de andere woestijnstad, nog verder, nog dieper weg! Het vehikel is de eenige kales in Touggourt aanwezig en bespannen met drie, zegge drie, blanke paardjes. De koetsier heet Kadoor en spreekt een militair Fransch argot; de paardjes heeten Gazelle, het middenpaard, Boulot, het rechtsche, - omdat het zoo flink voor zijn werk is, zijn 'boulot' - en Bijou, het linksche. De drie witte paardjes trekken ons de witte stad uit, tusschen al de witte burnousschimmen door, in een witten zonneshijn, die straalt uit een witte lucht.

Het is nog vroeg.

'Hu, Gazelle!' roept Kadoor. 'Fainéant, toi Bijou! Hu, Boulot, t'as la flemme!' De paardjes draven en galoppeeren wat zij kunnen. Lustig klakkerd Kadoor's tong en caresseert zijn zweep slechts de paardjes. De weg gaat eerst door de palmentuinen. Palmen en niets dan palmen. Onze reisgenoot weet mij te vertellen, dat in Biskra het water van de rivier, de 'oued', wordt afgedijkt om de palmboomen in water te omringen. Dat het hier, Zuidelijker, de artesische putten zijn, die de palmengaarden irrigereen. Dat het in Soûf, nog Zuidelijker, weêr anders gaat: daar wordt iedere palmboom in zijn eigen uitgegraven put geplant en het uitgegraven zand vormt een hoogen, hoogen muur om de palmboomen.

Het landschap is van tint zuiver en teeder. De 'chotts', de zoutmeren, schemeren zacht-zilver door de palmstammen heen. Telkens rijst er het naïve grafgesteent van een marabout met het als gekneede suikerbroodje van pleister. Wij gaan door de woestijn, niet langs een gebakenden weg, maar langs een 'piste', 'publieke opinie' langs den telegraafdraad. Deze en wij zijn de eenige Westersche cultuur alhier. Als Kadoor meent, dat het zand minder mul is, twintig meter meer links of rechts, roept hij: 'Hu, Gazelle!'

Boulot, fainéant! Et toi, Bijou, la flemme!' en wijkt twintig meter af van de piste of meer. Telkens treffen ons hoog, op de zandheuvels, die de wind met een fijne kam als een krinkelend festoen heeft gekarteld en die gekabbeld zijn of de zee er over gespoeld heeft, twee of drie monumentale kameelen. Zoo zijn zij mooi, zoo zijn zij prachtig! Grootsch en elegant en voorwereldlijk met hun slangenekken en kleine koppen en hooge, heel hooge beenen. Wij zijn na twee uur draven door de woestijn in Temacin. Was wit Touggourt, Temacin (spreek uit Temacien) is roze-en-grauw. Geheel anders. De stapelende daklooze huizen zijn alle met palm-stammen in de dwarste geschraagd. Op bazementen van overdwarse palmstammen rijzen de modderhuizen. De rechte lijnen dier kunstlooze architectuur zijn die der 'mirage'-huizen en, omgekeerd: de schimmehuizen der fata-morgana vertoonen de rechte lijnen dezer architectuur. Wat werkelijkheid en droomgezicht vertoont, is identiek en één en het is een raadsel. Of misschien géén raadsel.

Wij houden stil voor het huis van den Caïd, die ons komt verwelkomen. De Caïd van Temacin, die mij in ruil voor het mijne, zijn visite-kaartje toont, is een van die Arabieren van cultuur en beschaving, die het Fransche vaderland zonder voorbehoud als het hunne hebben aangenomen; hij spreekt zuiver Fransch, is in Parijs geweest, heeft de Fransche 'esprit', is ook onderwijzer geweest van zijn 'tribu' en daarbij de pacificator met het Zuiden; toen ginds bij de Touaregs, opstand dreigde, is hij daarheen gegaan en heeft de opborrelende hostiliteit met filozofie en wereldwijsheid bedwongen door de inboorlingen te zeggen, dat Frankrijk het goed meende met zijn zwarte zonen en tòch de sterkste zoû zijn. Ik heb van zijn conversatie en geleide de aangenaamste souvenirs. Wij zien zijn schoonmoeder ongesluierd, en zijn zoontje, twee dochtertjes, zeer versierd met amuletjes en juweeltjes, als gegoede Arabische kinderen zijn. Maar naar zijne vrouwen vragen wij natuurlijk zelfs niet, zooals de étiquette het wil.

In het huis van den Caïd treft mij het schilderij aan den wand, waarop de 90 namen van Allâh gecalligrafeerd zijn. Wij dronken koffie en zullen de duikers gaan zien. Zeer interessant zijn die duikers. Het zijn de duikers, die de 38-meter diepe Arabische putten reinigen en 3 minuten onder water blijven. Voor zij de zeer nauwe put in zinken, smeren zij zich de ooren met schapevet dicht, doen vroom hun gebed, nemen afscheid van hun makkers. Want hun werk is steeds levensgevaarlijk. Er daalt een korf aan lang touw de put in. Dan laat de duiker zich zinken den nauwen waterschacht in. Hij werkt er met de handen, reinigt de put van modder, en duikt weêr op na 3 minuten. Een tweede duiker verzamelt in de korf de modder en komt met de korf weêr boven na 3 minuten. De duikers worden dadelijk verwelkomd door hun makkers met groet en kus, warmen zich aan het houtvuur en drogen zich. Zij werken alleen in den voormiddag en zijn zeer geeerd door hunne landslieden, wien zij het kostbare water zuiver houden. Tijdens den dadel-oogst hebben zij het recht in iederen palmentuin voor zich zoo vele dadels te plukken als zij verkiezen. Het trof mij zeer met hoe veel devotie zij hun zware werk verrichten. Het scheen mij een godsdienstige rite toe. Wij gingen toen lunchen bij Mme Besse en daar moet ik u even van vertellen. Mme Besse is de vrouw van den ingenieur, die in Temacin de artesische putten graaft. Nu, Mme Besse heeft dus finantieel niet noodig de toeristen bij zich te doen lunchen, maar als eenige Europeane in Temacin heeft zij het geniale idee gekregen de toeristen te onthalen op haar heerlijke keuken: zij bestelt vleesch uit Constantine en boter uit... Normandië. Zij heeft alzoo eenige aanspraak en bezigheid en doet den toeristen een weldaad. Ik had in weken zoo lekker niet gegeten als daar in dien uithoek van de woestijn bij Mme Besse. Duifjes, gearroseerd met fijne Bourgogne! Een taart om van te smullen. En een minimum van vergoeding. Brave Mme Besse, hulde! En nu wilde ik tevens bekend maken, dat Mme Besse bezig is eenige kamers te bouwen voor pensionaires en dacht ik aan onze Hollandsche schilders. Wil een Hollandsche schilder de prachtige woestijnegevallen opzoeken,

dan tijge hij op mijn verantwoording naar Temacin, près Touggourt, Algerië, en vrage gastvrijheid bij Mme Besse, de vrouw van den ingenieur. De kamertjes zullen dezen winter zeker wel klaar komen. Ik ben overtuigd, dat de Hollandsche schilder mij dankbaar zal zijn. Want Temacin is prachtig van lijn en tint en stemming en weêr geheel anders dan Touggourt. Niet is dit meer de schimmige witheid van de stad der vermoorde koningen. Eerder is deze stad een zeer groot, roze-grauw Arabiesch dorp. Toch stedegroot en vroeger met wallen en grachten omringd, die de Caïd, terwille der hygiëne, deed slechten en dempen. De Caïd nam ons meê naar zijn palmentuin, naar zijn 'chott' of zoutmeer en naar zijn zomerpaviljoen, heel eenvoudig, met gedroogde palmladeren beschut en bedakt en met matten bespreid.

Den Caïd werd telkens zeer eerbiedig de zoom van zijn gewaad gekust. Wij reden met hem naar de Zaouïa, het klooster eener Mohammedaansche Confrérie. Een geheel afgebrokkelde poort, afbrokkelende kloostermuren, een zaal met vreemd symbolieke fresco, verkleurd, gebarsten. De Caïd vraagt of de twee marabouts wel de vreemdelingen willen ontvangen. Zij komen, oud de eene, jong, zwaargebouwd de andere. Thee met menthe geparfumeerd, wordt dan geprezenteerd en Arabiesch suikerwerk. Wij spreken met de marabouts over Java: dat is altijd een dankbaar onderwerp. En zeggen dan, dat vele Maleiers en Javanen ook naar Mekka gaan. De oude marabout is in Mekka geweest, de jonge nog niet. Zij rooken niet, maar de jonge is wel getrouwd en heeft kinderen volgens het voorschrift van den Korân.

Heel jong nog, is hij reeds een heilig man, meent onze Caïd. Het is mogelijk. Maar die zware, stevige kerel, die van zijn vrouwen en kinderen gewaagt, kan ik niet dadelijk aanvaarden in geur van heiligheid. Ik voel echter, dat mij de nuances vermoedelijk ontsnappen.

Wij rijden terug naar de stad. Wij wandelen door de overdekte straten, donker onder verwulfsel, dat dwarse palmenstammen

schraagt en dan plotseling uitblankend in een licht, hel verschiet. Droomerige, zittende figuren, biddende figuren, ineen gekronkelde slapers. Maar als de Caïd verschijnt, grijpen zij hem den rand van zijn burnous en kussen die. Wij klimmen de minaret op. Hoe mooi ligt nu in dof overgulde roze en grauwe tinten de vlakdakige stad met haar vierkante courtjes tusschen de huizen, gestapeld onder onze blikken. Een geruisch van stemmen bruischt op. Een geblèr: het zijn de geitjes: op elk vlak dak is een geitje of twee, tusschen kippen, die kakelen. Een enkele, als waanzinnige, hond blaft, omdat hij vreemdelingen ziet op de minaret, waar anders alleen de Muezzin verschijnt.

In de moskee zit bij de mirhâb, nis, waarin de gebeden gelezen worden, een geleerde en legt aan een kring van toehoorders, mannen en jonge studenten, de theologische waarheden uit in donker klinkend Arabiesch, heel mooi van overtuiging en met overredend gebaar van wijsvinger en duim. Nu vallen de schemeringen reeds valer en violetter in moskee en overdekte straten.

Ik vraag aan een dienaar van den Caïd, die ons ook steeds vergezelt of ik niet een gift mag geven voor de armen in Temacin. Zoo iets moet je met vreeselijke omzichtigheid doen, want étiquette is alles voor den Arabier en als je zulk een aalmoes niet in de grootste correctheid zoudt aanbieden, ben je voor altijd in zijn achting gedaald.

- Zeker heer! meent de dienaar.

- Vraag het den heer Caïd, zeg ik fluisterend. Vraag den heer Caïd of ik het voorrecht mag hebben iets af te staan voor de armen in Temacin.

De Caïd vindt het gelukkig een goed idee. Ik ben verlucht, dat het zoo uitkomt. Ik zeg den dienaar brood en dadels te koopen en geef hem geld. Vóór het huis van den Caïd wordt geroepen:

- Barmhartigheid wordt beoefend door de bezoekers! Loopt aan! Loopt aan!

De allerarmsten loopen aan. Het is een dicht gedrang. De dienaren van den Caïd geven zoo veel mogelijk iedere uitgestrekte hand een stuk brood met eenige dadels. Maar het is dadelijk op.

Angstig bedenk ik, dat ik wel driedubbel zoo veel geld had kunnen geven voor zoo velen allerarmsten in Temacin. Ik fluister iets den dienaar in. Hij schudt glimlachend het hoofd.

- Meneer, zegt hij, alle brood en dadels heb ik al van de markt voor u opgekocht. Er is niets meer.

Er was niets meer. Ik kreeg een gevoel of ik voor twintig francs de millionair had uitgehangen. De Caïd echter stelde mij gerust door zijn innemenden glimlach. Hij zeide mij, dat hij erg naar Parijs verlangde, waarheen hij dikwijls in missie geweest was.

- Maar daarna komt u uitrusten, monsieur le Caïd, in uwzomerpaviljoen aan uw meer.

En ik vroeg of er nu nooit iets van een valkenjacht meer gehouden werd. Ik had er zulke mooie fotografieën van gezien, van Arabische valkeniers: één valk op de vuist, één op het hoofd, één op den schouder.

De Caïd trekt een bedenkelijk gezicht:

- Die jachten zijn te duur, in deze tijden! zegt hij.

Ik schrik. Ik krijg in eens een gevoel onbescheiden te zijn geweest en gedreind te hebben om een veel te dure valkenjacht. Maar de Caïd glimlacht weêr allerbeminlijkst. Wij nemen afscheid. Van den Caïd, de schoonmoeder en de rijk gesierde kindertjes. En rijden met Gazelle, geflankeerd door Bijou en Boulot terug door de woestijn, ternauwernood langs de 'piste'.

- Hu, Bijou, t'as la flemme! roept Kadoor. Hu, Boulot, fainéant! A toi, Gazelle!!

En hij caresseert het mooie, witte dier met zijn zweep als of hij haar robe glad strijkt.

Het was een onvergetelijke dag.

Nog dit, ik vergat te zeggen, dat Touggourt beteekent de 'droge' of 'dorstige' en Temacin - vermoedelijk, zeide de Caïd - de 'twee accacia's'.

XIV

A Mr. Charles Godet,
 Directeur des Fouilles de Timgad, en souvenir de trois journées inoubliables

Wij zijn, terugkeerende van Biskra, in El-Kantara opgehouden, en tusschen de immense bergkloven heb ik een dag kunnen doorbrengen aan de diepe oevers van een stroomenden 'oued' - een 'oued' stroomt werkelijk niet altijd in dit seizoen -, terwijl de palmboomen zich weêrspiegelden met een allerklaarst beeld in de zoo gladde wateren. En wij zijn in het Village Rouge geweest, een bijna scharlakenrood dorp van aarden huisjes en de grond er om heen was natuurlijk ook rood, scharlaken rood, en wij hebben de oaze doorkruist der vele palmgaarden en de palmen spiegelden zich in de geleide beekjes tusschen scharlaken walletjes. En wij hebben van verre den Berg van Albast zien schitteren - van sneeuw of van albast? - en je kon bijna niet bevroeden, dat die vreemde kleuren van koraalrood en gelakt groen en blank wit onder het zachte blauw van den hemel - nooit zoo straf als aan de Riviera - de werkelijkheid waren van het huidige oogenblik.

En toen... is het huidige oogenblik voor mij verdwenen en bevond ik mij plotseling in het Verleden, in de eeuw van Trajanus, in een militaire, Afrikaansch-Romeinsche grensstad van het Romeinsche Rijk. Want wij waren in Timgad en ik heb er drie dagen doorgebracht, die ik kan tellen onder de meest vizioenaire van mijn leven.

Stel u voor een uitgebreide vallei, in het N.W. voor uw weidend oog begrensd door de lange Nemanschka-keten, in het Z.O. door de golvende toppen-schakeling van den Aurès. De Aurès, dat is de antieke Mons Aurasius, Aurâs in het Arabiesch, nog steeds bewoond door de nauwelijks onderworpene Berberstammen, de herdersvolkeren, afstammelingen der autochtonen dezer landen. Deze Berberstammen waren wel altijd de onbreidelbare vijanden van welke macht ook, die zich in Afrika vestigen wilde en tegen

hunne aanvallen beval Trajanus den legaat Publius Munatius Gallus te stichten een bolwerk en sterke stad, de Colonia Trajana Thamugadi. Thamugadi, zooals de Berbers, Timgad, zooals de Romeinen haar noemden, bloeide vier eeuwen lang en herbergde de afstammelingen van het Derde Legioen, wier soldaten haar hadden gebouwd, wier veteranen eigendomsrecht kozen in haar of buiten haar; toen verviel zij door tal van oorzaken, die ik niet tellen hier kan want het is mij onmogelijk u in deze kolommen een volledig beeld te geven van het verleden en het heden van Timgad. Twintig, dertig feuilletons zoû ik Timgad te wijden dan hebben, in plaats van dit eene, dat ik, sober van aard, haar en u, o lezers, toe bedenk.

Laat mij u alleen zeggen, dat ik drie dagen geleefd heb in het verleden, in deze antieke stad, die opgegraven, uitgegraven, hare zuilen en bogen zooveel mogelijk weêr opgericht en uitstaande, schoon architraafloos en dakloos, tegen een blauwe winterlucht, duidelijk om mij heen lag in den vorm van een antiek, Romeinsch kamp. Want de soldaten van het Derde Legioen 'Augusta' bouwden de stad geheel als een Romeinsch kamp met twee hoofdstraten, die elkander snijden tot een kruis en met zijstraten, allen regelmatig rechthoekig elkander snijdende ook. Als ge die eene hoofdstraat, de *Cardo Maximus*, oploopt, gaan uw verwonderde passen over een monumentaal plaveisel van massieve steenen, blauwig grijs en meer dan een meter lang en een kwart meter breed, die schuin¹ tegen elkander gevoegd nog behielden de diepe gleuven der tallooze karre- en wagenwielen, haar drie eeuwen lang, steeds ter zelfder plaatse overwentelend. Deze 'Cardo' stijgt en geleidt u met die geleidelijke stijging naar het Forum, centrum van alle leven eener Romeinsche stad. Wend u nu om en ge ziet een der bewonderenswaardigste uitzichten ter wereld: een antieke, Romeinsche stad, klaar duidelijk rondom u, en tusschen hare weêr opgerichte zuilen, golft vóór u de Nemanschka als

1 Om den schok der wielen te vermijden.

achter u de Aurès. Behoort er overmatige verbeelding toe deze prachtige, uitgebreide, vierkante, regelmatige ruïne, deze wel doode maar voor u oprijzende stad te doen leven rondom u heen in deze immense ruimte van lucht, licht en leeuwerikgeklater?

Een dergelijke stad, gesticht aan de grenzen van het Romeinsche Rijk, moest niet alleen sterk, maar ook prachtig zijn, imponeerend niet alleen door kracht, maar ook door prachtvertoon en inrichtingen van verfijnde cultuur, de inboorlingen en bergbewoners die ooit 'Rome' zouden durven aanvallen. En zoo treffen ons bij onze omdwaling tal van prachtige Thermen, de Baziliek, waar zoowel rechtspraak als handel be-oefend werd, de Bibliotheek, - met marmer bekleed - waar de Thamugadiër zijn geliefde auteurs koos uit bronzen cylinders, die in gindsche nissen stonden; het Kapitol, tempel der triade Jupiter-Juno-Minerva; een theater. Waar alle deze gebouwen duidelijk liggen uitgelijnd, is het niet moeilijk de stad in haar geheel voor uw geestesoog te doen rijzen. Is daarbij Trajanus' Eereboog niet nog bijna geheel intact? Liggen daarbij verschillende 'insulae' - deze 'eilanden' noemden de Romeinen eene of meerdere woningen-en-winkels afgesloten door vier elkander snijdende straten - niet voor ons zichtbaar en dwalen wij niet van atrium naar blinum - van hof naar feestzaal - of de kleine slaapkamertjes binnen, terwijl twijfelloos duidelijk wat als winkel verhuurd werd, uitkomt op de straat onder de schaduw van een portiek. Die portiek is niet meer, die schaduw is niet meer, maar elk emplacement is duidelijk te zien om wat over is van fundament en muren, en de kunst antieke ruïnes te zien is, haar omhoog te doen rijzen in uwe verbeelding en deze bouwmeesteres te doen zijn der illusie. Verschillende markten, met fonteinen en granieten uitstaltafelen en stalletjes, geven een duidelijk idéé hoe de morgendrukke hier eertijds geheerscht heeft: gij hebt deze niswinkeltjes maar te bevolken met antieken slager, vischboer, warmoezenier, fruitverkooper en kaas- en eierboeren - deze winkel was zeer zeker een vischhal, want de steenen kuip, waarin de visschen zwommen, is nog te

zien... Nu zijn wij in de wijk der vollers: hier ziet ge de ingemetselde kuipen, waarin onze toga's 'gevolld' werden, gewasschen in krijtverzadigde vloeistof en met de voeten der vollersknechten rhythmiesch bedanst en gekneed en hier, hier zijn de publieke latrinen, in de schaduw van het Forum, de elegantste, die bekend zijn uit het Romeinsche Rijk. Want zijn de zijwanden dezer steenen 'gemak'-zetels niet met allerbevalligst gestyleerde dolfijnen versierd! En kijk eens naar die hygiëne, dat systeem van gleuf en geleiding naar het diepe riool toe? Als deze Afrikaansche Romeinen zelfs een dergelijke inrichting niet anders dan met gratie concipieerden en uitvoerden, zult ge u niet verwonderen over de Maison des Jardinières, met de hooge, sierlijke, steenen segmenten, die ongetwijfeld bloembakken zijn in het atrium. In de woonhuizen telkens die bevallige waterwerken want het water liep in elk huis uit fonteinen en stroomde in bassins. De prachtigste mozaïeken zijn hier gevonden en worden bewaard in het muzeum.

Maar waar ik vooral zoo blij om was in Timgad, dat was om een opschrift, gegrift in een der vloeistenen van het Forum, onder de kolonnade. Want dat opschrift herkende ik uit vroegere eeuwen; ik schijn nu eenmaal in de eerste eeuwen na Christus een Romeinsch burger te zijn geweest, want ik herinnerde mij allerlei vreemde dingen uit dien tijd en ik geloof vast aan voorbestaan. En zoo zag ik met herkende blijdschap dat opschrift weêr: ik geloof niet, dat ik het zelf gegrift heb maar wel, dat ik, destijds in Timgad vertoevende, het een vriend had zien doen in een bui van heerlijke levenslust. Wel, het opschrift luidt:

VENARI LAVARI LUDERE
RIDERE OCC EST VIVERE.

En ge zult mij wel willen gelooven zoo ik u zeg, dat dit beteekent: Te jagen, te baden, te lachen, te spelen (álle spel, ook dat der liefde): dat is leven!

Waarachtig, daar had je het dartele opschrift! Duidelijk zag ik het weêr, herkende ik het nadat mijn levenslustige vriend - hoe hij precies heette, weet ik niet meer - na gejaagd te hebben op gazelle of leeuw, na gebaad te hebben in de Oostelijke Thermen, het nu, lekker luierende op de trappen van het Forum, gegriift had voor eeuwen lang: zijn kort-begrip van levenslustige wijsbegeerte! Te jagen... wel, hij had genòten van zijn forsche sport in de woestijn; hij had gedraafd op zijn Numidiesch paard, met zijn kort gemantelde jagers achter zich, met zijn gedresseerde panthers en sloughi's - de elegante windhonden van de woestijn - zooals je het nu nog ziet op de mozaïeken in de muzea. En toen, in de stad terug, had hij genoten van zijn gecompliceerd bad in tepidarium, caldarium en frigidarium en zich laten kneden en geuren drie uren lang. En toen voelde hij zich zoo frisch als een hoentje, had gespijsd in de Thermen en was koelte, kout en scherts komen zoeken tusschen zijn vrienden, die hij wist op het Forum te vinden op dit uur. En toen had hij gesnoefd van den leeuw, in zijn net gevangen en zijn vrienden hadden hem een geraffineerd recept gegeven hoe gazelle-gebraad te bereiden. En toen had hij gelachen en naar de mooie meisjes, die passeerden, een kushand geworpen met wie weet welke afspraak voor weldra en toen had hij met zijn mes dat opschrift gegriift. En er midden in nog, voor de grap, een bloemvaas in gekrabbeld met een luid zingenden vogel er op! En omdat hij een Romein was van Afrika en nu niet zoo heel correct zijn Latijn uitsprak noch schreef, had hij gespeld, zonder aspiratie, Occ voor Hoc, om welke fout zijn paedagoog, de oude, goede baas, wel heel verontwaardigd moet zijn geweest...

Ik voel me op eens aan den mouw trekken. Het zijn een paar archeologen, ik weet niet goed wie, maar heel wijze, kundige mannen. Zij fluisteren mij, een beetje verbolgen, in het oor:

- Meneer, u draaft door. Dit is allemaal fantazie van u, die heele historie van dien vriend, die zoo levensblij van de leeuwen- en gazellenjacht terug kwam. U weet toch wel, dat dat opschrift een

tabula-lusoria is, een spel, zooals er zoo velen, met putjes, in alle Romeinsche fora gegrift zijn geworden. U weet toch wel, dat ieder woord van dat opschrift zes letters telt, hetgeen iets te maken heeft met de regels van het spel al weten wij niet met welke. U heeft toch wel opgemerkt, dat onder het opschrift een eend is gegrift met de verklaring: dit is de eend. Dat die eend dus het opschrift als een soort ganzebord kenmerkt en dat er niets overblijft van uw levensvreugdvollen vriend, die na de jacht terug kwam en...

Beste lezers, het is mogelijk, dat het opschrift, dat mij van zoo heerlijke levensfilozofie scheen, een dambord of dobbelbord is geworden maar *ik* geloof dan, dat de Timgadsche straatjongens een spelletje gemaakt hebben, après coup, van het opschrift van mijn jager,¹ want een ganzebord met zoo verrukkelijk levensprincipe... neen, dat accepteer ik niet in mijn dilettantisch-psychologische wijsheid, trots alle archeologen ter wereld, wat ze mij ook trekken aan mijn mouw!

Timgad, ge waart een stad zonder veel historie. Geen antiek auteur vermeldt u. Ge zijt gesticht en, na enkele eeuwen, vernield door de Byzantijnsche troepen van Belizarius, geloof ik. Maar ge waart toen een sterk, vierkant bolwerk tegen de Berbers en er was schoonheid in uwe kracht en er is schoonheid in u nog: Timgad, gij nooit genoemde stad, gij stad zonder veel historie, ik heb u lief. Lief, om uw prachtig zuilende ruïne, om de ijle lucht vol leeuwerikgeklater, die drijft hemelwijd boven de hellende vlakke, waartegen ge ligt. Lief om uw jubelend opschrift, vol stralende levensblijheid. Lief om de drie onvergetelijke dagen, in u doorleefd. Ik heb jaren lang naar u verlangd - ik weet nauwelijks waarom. Ik heb u eindelijk gezien en u iets van mijn hart gegeven, Stad der Numidische vlakke, doode zuilenstad tusschen Aurès en Nemanschka; geen vaarwel roep ik u toe; tot weêrziens!

1 Zoû de jager niet gegrift hebben Oc (aspiratie-loos) en de straatjongen later, om de zes letters te completeeren, niet de tweede c hebben gefabriceerd?

XV

Wie in Algiers is geweest en in Tunis komt, maakt natuurlijkerwijze een vergelijking tusschen Algiers en Tunis. En dan zoû ik zeggen, dat Algiers, als Fransche stad, een welvarender indruk maakt dan Tunis en meer gesatureerd schijnt van Westersche beschaving, terwijl Tunis daarentegen als Oostersche stad meer cachet heeft behouden, ja zelfs heel veel cachet heeft. Dat Algiers prachtig blank ligt tegen zijn heuvelen aan en op sommige punten als een geheel, om zijn terrassen- en tuinenbouw, een schitterenden indruk maakt, zoowel des middags als des avonds, zoowel in morgenlicht als in nachtgeschemer. Terwijl Tunis' ligging vooral bekoorlijk wordt om zijn meer, El Bahira, dat een dijk doorsnijdt, waarover een spoortje u naar Karthago brengt en om zijn golf, door blauwende bergen ingesloten. En dan zoû ik willen besluiten met te zeggen, dat, als Algiers' aanblik interessant is om zijn Kashbâ-wijk en de Place du Gouvernement met de moskeeën en de steeds wit geburnousde Arabische menigte, Tunis vooral interesseert om zijn 'souks'. Ik geloof, dat de 'souks' dan ook wereldberoemd zijn. Het zijn de overdekte, overdakte winkelstraten van de Arabische wijk, waar ge tevens allen mogelijken handarbeid nog ziet verricht, niet anders dan het eeuwen geleden gebeurde. Het is alsof in de 'souks' nog nimmer het woord 'machinaal' heeft weêrklonken en de toerist, die door dit labyrinth van overwulfde of slechts met planken beschutte straatjes en slopjes dwarrelt, wordt bijzonder bekoord door al dit schilderachtige handwerk, dat hij voor zijn oogen in kleine zondoorstreepte werkplaatsjes ziet gebeuren. Hier is b.v. de Souk des Teinturiers, waar in gemetselde, oeroude, steenen kuipen, vierkant en rond, de wollen en katoenen stoffen worden gedrenkt in kleurstof door de bezige ververs, wier bloote, harige armen rood, blauw en zwart tot den elleboog zijn oversmeurd. Hier is de Souk des Tamis waar de ronde zeven worden geweven aan een weefgetouw, dat veel op de groote, antieke harp van een bard gelijk.

Daar is de schoenmakerswijk; de zon poeiert in schuine, goud

stuivelende stralen op het vermillioen en gele leêr, waaruit met handige scharen de schoenmakers het Arabiesch schoeisel bij duizenden snijden; rondom hen liggen de vellen uitgezocht. Wat een mooie, gloeiende kleuren en wat een licht en schaduw ook, want wat opvalt, is, dat alle deze handwerklieden - in gilden werken zij te zamen - vooral in een schemerduister hun ijverigen arbeid verrichten. De wevers - niet meer van zeven maar van wollen en zijden stoffen - werken in deze overwulfde straat in hunne kleine werkplaatsjes, waar alleen een vierkant of rond bovenlicht neêr valt op hunne weefgetouwen. Een schilder zal gemakkelijk begrijpen hoe bijzonder deze lichteffecten en schaduwdiepten zijn, met de gehurkte Arabieren, ernstige, bronskleurige gelaten, donkere oogen, steeds mooie, groote, nijvere handen. Maar de handen werken niet alleen: ook de voeten werken veel; b.v. bij de draaiers, die rozenkranskrallen uit hout draaien, werkt de groote teen vooral meê aan het draaibankje, waarover zij hurken. Zoo een groote teen is dan ook van jeugd af aan ge-oefend niet minder te doen dan een duim en wie steeds zijn groote teen heeft beschouwd als een quantité négligeable in prestaties van hand- of liever voetwerk, moet wel jaloersch zijn, als hij de groote teen der Arabische draaiers aan den arbeid beschouwt. Hier worden de burnoussen genaaid en een jongetje staat midden op straat en draait handig de twee zijden draden telkens om en om, terwijl de naarstige burnous-naaier met energieke naald steek na steek opvangt en vasthecht aan mouw- of halsopening. Blikslagers die soldeeren wisselen af met ciseleurs, die het drijf-ijzer al arabeskeerend voortjagen met korte hamerslagjes op een koperen schaal of coupe. In eens ziet een mensch, die tot nog toe alleen maar in Westersche winkelstraten alle dingen kant en klaar en koopbaar voor oogen zag, die dingen gemaakt worden, die dingen wòrden. Ook ziet hij koken, in allergezelligste, betichelde gaarkeukentjes, op gemetselde oventjes, waarop groote pannen staan te sissen, lekker van geurige couscous, of olieballen ziet hij máken, tusschen duim en wijsvinger gedraaid worden, met een ronde opening, sierlijk uitgebogen in de witte deegschijf, die dan

in het gulden vet gedompeld, als een heusche, ronde oliebol druipend aan een haak weêr wordt opgevischt! Couscous en oliebol, je menu is klaar voor vandaag! Maar ook minder materialistische genietingen zijn in de Souks te vinden. Hier is b.v. de Souk des Libraires, dicht bij de Hoogeschool of Medersa - de Arabische, natuurlijk -; en heel ernstig zitten daar de Arabische lezers te snuffelen in antieke Arabische dichters en wijsgeeren: is vermoedelijk geheel de Arabische wijsbegeerte geen poëzie? Oude, perkamenten boekjes worden met een sponsje zorgvuldig afgewischt: dat zijn de 'elfia' of duizendregelige verzen, die de regelen der Arabische grammatica behelzen en in gindsch boekenwinkeltje zit de 'degaz' of geleerde waarzegger, die uit antieke perkamenten u raad geeft of uw toekomst leest, want alles wat voorvallen zal, is reeds in heilige schriften gezegd en te lezen voor wie lezen kunnen. Zij lezen veel, de Arabieren; zij beminnen hunne legenden en sproken; bij een barbier, die zijn klant den schedel scheert, hurkt wel eens een voorlezer neêr, die zoowel barbier als klant bezig houdt met een declamatie, zoo ten minste niet een slangenbezweerder verschijnt, die twee slangetjes dansen doet op de tippen der lijven, met een tikje van zijn dun staafje. Een dwerg zingt op den hoek van een slop en begeleidt zich op zijn luit of de bewierooker gaat voorbij: hij heeft een wierookvat in de hand, werpt er een stukje reukpapier op en zwaait den walm de magazijntjes binnen; hij steekt zijn hand uit en ontvangt een paar sou's. Voilà comme il gagne sa vie! zeggen de verkoopers van tapijten, geborduurde stoffen, parelmoêren bruidskistjes en wat dies meer zij. Maar alleraardigst zijn de kleine parfum winkeltjes, geillumineerd de facade'tjes met gouden en blauwe en roode bloemen en arabesken, met klaptaboeretjes en divans, waarop je even gaat zitten, terwijl omzichtig de parfums worden gemengd: dat is amber, rozenolie, jasmijngeur, anjelier: heel sterke essentie's, met echt Oostersche luchtjes - iedere Arabische familie heeft haar eigen parfum - die in de harems worden gedistilleerd, de harems, wier dicht getraliede raampjes ge hier en daar en overal ziet. In de wijk der juweliers is het wat somber: het schijnt, dat

de edelsteenen alleen worden getoond als ge heusch een ernstige kooper zijt: het is hier zoo nauw en vol: een voorbijganger zonder scrupule's zoû eens een hand kunnen uitzwaaien. En ik geloof, dat de juweliers ook wel wisselaars zijn, woekeraars, geldvoorschieters; met strakke, onverstoorbare gezichten zitten ze te smoezen in de schemering van hun holletjes van winkels. 'Kom toch binnen, alleen maar om te zien, en drink een kopje koffie!' zoo nooden vooral de tapijtverkoopers, die meenen goed te doen door de horribelste, in Duitschland gefabriceerde bidkleedjes, grof gekleurd, te étaleeren vlak naast de prachtigste, antieke tapijten van Kairouan en Perzië. Ze denken misschien: zoo vlak bij het een naast het ander, wordt het een wel verkocht voor het ander... Trouwens, wie zoû niet suf worden in die bonte, sterk geparfumeerde volte en drukte der Souks! Wat zeg ik? Geen enkele vrouwelijke toeriste wordt er suf maar álle mannen - ze bekenden het mij - worden er suf en doodmoê. Ik, ten minste, loop liever drie, vier uren door de ruïne's van Timgad of Karthago dan dat ik één uur van het eene been struikel over het andere in deze allerschilderachtigste maar overstelpende Souk-atmosfeer. Wat niet weg neemt, dat als je nooit Souk-vermoeide vrouw je den volgenden dag vraagt: willen we weêr eens naar de Souks gaan?... je toestemt en weêr mede je in het bonte gedrang voegt, minder om iederen dag een geborduurd lapje of een flaconnetje parfum te koop dan wel om dat ongelooflijke schouwspel te aanzien: alle die op elkander gedrongen winkeltjes en werkplaatsjes, die in de goudstuivelende zonnestrepen, filtreerende door de planken daken der straatjes wriemelen en wemelen als een orgie van kleur.

Vergeet ook niet de drukke Souk des Selliers te gaan zien. Hier worden behalve volledig harnachement voor paard en muilezel, alle die wel wat prullige taschjes en beursjes vervaardigd, die ge als cadeautjes meêbrengt naar Holland. Bij deze Souk is op een pleintje de kouba van een marabout, die een Spanjaard was maar den Islâm omhelsde en een theologisch werk schreef, dat nog na eeuwen wordt gelezen door de Moslemsche schriftgeleerden. Maar

in het midden van deze Soukstraat staat de groen en rood geschilderde houten tombe van Sidi Bou Ibdallah, een dapper krijger zoowel als een heilige. Als ge het treft, zult ge er de negermuzikanten aantreffen, die bij fluit en trom zijn heldendaden bezingen; dan regent het sou's neêr op het graf voor de zwarte zangers en bij de aangestoken kaarsen doen de geloovigen er hunne geloften.

Ook de Souk des Chechia's is interessant: de roode mutsjes - de naam 'fez' schijnt meer Egyptiesch te zijn - worden zeer ruim gebreid, dan... gekookt, dat zij krimpen; dan gekaard met distels en dan rood geverfd! Geheel zoo een rood mutsje, als het ècht is, is handwerk. Wist ge het? Ik niet: zoo leer je op reis iederen dag.

Dood moê! Toch even nog naar de Souk-el-Bey, vlak bij het Paleis van den Bey en die dateert van 1196, naar men zegt. Hier worden alle zijden stoffen, en fijne lakens verkocht en de winkeltjes behooren tot des Bey's domein en de winkeliers betalen hem een pacht of 'naçba', maar verplichten zich daarenboven geen anderen handel hier te bedrijven, dan er sedert eeuwen bedreven is. Vroeger, als de Bey naar de Grootte-Moskee ging, op groote feestdagen, spreidden de zijde- en laken-verkooopers mooie, kostbare stoffen voor zijn voet, alleen van zijde; nu echter, meer berekend in deze zoo heel dure tijden, worden alleen hel gestreepte maar kleurige lappen uitgespreid.

Als ge niet te moê zijt van de Souks, ga dan ook even het Huis der Slaven zien. In 1645 werd het gebouwd door Christenslaven voor, ik weet niet welken Bey. Het zullen wel Italiaansche slaven geweest zijn en onder hen moet minstens één architect geweest zijn van naam en faam, want dit Slavenhuis dat thans wordt gerestaureerd en tot museum ingericht, is geheel en al in den mooien Renaissance-stijl, dien ge bewondert in de Kathedraal van Siena of in San Miniato te Florence: het zijn zwarte en witte marmeren banden en vakken, gewelven en vertrekken rondom een cour, waar een boschje van muza-bananen, verwaarloosd maar schilderachtig, de breede bladeren ontplooit of, geknakt, ter aarde sleept.

Wilt ge nu eens een anderen indruk hebben, van wat Tunis u geven kan, toer dan naar de groene, geel- en wit bloem-bespikkelde parken van Belvédère en laat u afzetten bij het Bardo-Muzeum. Gun u geen tijd de heel leelijke, vroegere troonzalen te zien van dit oude Paleis der Bey's; maar toef liever in wat Muzeum werd, want er zijn mooie dingen. Zoowel in de met Arabische antiquiteit gevulde zalen als in die, welke bevatten wat er in Karthago en de Romeinsch-Afrikaansche ruïnen gevonden werd. Want velen zijn in Tunesië, als in Algerië, de overblijfselen der Romeinsche tijden; vooral in Karthago zelve zullen wij er een volgenden keer vrij veel van zien. Wat in het Bardo mij vooral trof, zijn de mozaïeken, die zoo bijzonder en mooi zijn als ik mij niet uit Italië herinner, zelfs niet uit Pompeï. Het zijn die prachtige vloermozaïeken, die nooit aan Romeinsche tempel of ruïne ontbraken, en die uit Romeinsch Karthago, uit El-Djem, uit Thugga, uit verschillende groote Romeinsche landhuizen, eenmaal de schatrijke Romeinsche kolonisten herbergende, hier zijn overgebracht om ze te redden voor ondergang. Zij zijn vooral zeer interessant als zij weêrgeven het landleven dier dagen, als zij afbeelden alle boerebedrijf, alle jacht en visscherij, en wijnoogst. Zij zijn dan de illustratie van het vóór-Christelijk Afrikaansch-Romeinsche landleven, dat in deze Tunizische landouwen wel heerlijk moet geweest zijn, vrij ver van het eeuwige Rome, nu ja, maar toch dicht genoeg bij vele steden - Thugga en El-Djem b.v. - om vaak naar amfitheater en theater te kunnen gaan. Als wij die mozaïeken bestudeeren, zien wij hoe er gezaaid en gemaaid werd op die groote domeinen, hoe de druiven er werden getreden en hoe de snippen er in een net werden gevangen, hoe met gedresseerde panthers en windhonden op gazelle en everzwijn gejaagd werd, terwijl de vrouw des huizes onder een parasol, en met een waaier vertoeven bleef in wat 'locus filozofi' genoemd werd, een soort prieel of paviljoen, waar de huisdichter of misschien wel de min of meer filozofische vriend haars harten, niet meê gegaan ter jacht, haar vóórlas uit het Vierde Boek der Aeneis, van de liefde en de smarten van Dido.

XVI

Karthago! Daar ga ik nu bijna iederen dag heen als gij straks iederen dag naar Scheveningen gaat. 'Willen we vanmiddag naar Karthago gaan?' Dat zegje hier zoo dood-eenvoudig, alsof Karthago niet was geweest eene der meest beroemde steden, die vernietigd moest worden, meende Cato - Karthago est delenda! - alsof Karthago niet was, geen stad meer, maar nog wel het historische emplacement van eene, door de eeuwen heen vernietigde en nog eens vernietigde, stad, de tragische rivale van Rome! En dan neem je het elektrische treintje, dat je van Tunis over den smallen dijk heen door het meer van Tunis voert en denk je even aan de Venetiaansche lagune, want daar heeft dit zouten meer wel iets van, zoowel van kleur als van geur als van stemming: de mat irizeerende watertint, de zilte en even wat visschige uitwademing van stilstaande plas en zeewier, terwijl niet Venetiaansch, maar wel curieus zijn de duizende waterhoenders, die hier ongestoord, want niet zeer eetbaar, tieren in en om deze meerlagune, en de aalscholvers, die elk op een paal gezeten, voor zoover er palen zijn, de wieken onbewegelijk wijd uitgespreid houden, vermoedelijk om ze te drogen, maar zich daarbij een air geven van een symbolischen of heraldieken adelaar. En dan houdt ge op bij La Goulette en nog enkele haltetjes - één heet er Kheredinne, omdat hier een paleis rees van Horuk Kheredinne, den zeeroover-koning; en één heet er Salammbô, naar den roman van Flaubert, die de dochter van Hamilcar Barca tot zijn onsterfelijke heldin herschiep - tot je een immense, witte Kathedraal ziet optorenen in de lucht en 'Carthage' ziet aangegeven op het stationnetje, waar je uitstapt.

Er is niet heel veel van Karthago overgebleven. Zoo luidt het algemeene oordeel. Spreek dit echter niet uit ten gehoor van le Docteur Louis Carton en Mme Carton, die zoo beminnelijk zijn geweest ons rond te leiden door enkele Karthaagsche ruïnes. Want deze archeologen, beiden enthousiast om wat wèl over-

bleef van hun geliefd Karthago, wier ruïnes zij hier, in Kheredinne wonende in hun villa-museum, met hand en tand verdedigen tegen bouwwoede en redeloze vernietiging - nog steeds schijnt Cato's vloek op de ongelukkige stad te drukken, nog steeds zijn hare weinige ruïnes niet geheel veilig voor welke vernietiging ook! - zouden u die uitspraak nooit vergeven. Zij meenen, dat er wèl veel van Karthago is overgebleven, van Puniesch, Romeinsch en Byzantijnsch Karthago. En ik ben door hen gewonnen toe te geven, dat zij gelijk hebben en dat de Oudheid-beminnende toerist over deze heuvelen en velden, die op dit oogenblik goudgeel staan van de overal weligende brem en zonkleurige bloemen, vele middagen blijde zoek kan maken met verschillende Karthaagsche ruïnes te doordwalen.

Ruïnes zien met een iets meer dan oppervlakkigen blik is moeilijk werk. Vooral moet ge de eeuwen onderscheiden en hier bijv. u herinneren, dat op het vernielde Puniesche Karthago van Hamilcar, Hannibal en Hasdrubal werd gesticht een Romeinsche stad, residentie van een Pro-consul, tot de Wandalen zich hier nestelden en Belizarius' hen overwinnende legers een Byzantijnsch Karthago stichtten op hunne beurt. In uw blik en uw geest moet ge dus eeuwen omvatten en onderscheiden. Nu zult ge wel niet spoedig een begraafplaats met driehoekige, Puniesche tomben verwarren met een Romeinsche arena of een Byzantijnsche villa, maar toch zoû ik u willen raden: zijt ge in Karthago en wandelt Dr. Carton, die hier vele fouilles geleid heeft, niet met u mede, zie dan een exemplaar van Gaston Boissier's - uitverkochte - 'l'Afrique Romaine' machtig te worden en lees wat hij van Karthago's ruïnes geschreven heeft. Lees dit eene hoofdstuk 'Carthage' en de lichten gaan voor u op. Dr. Carton, zelve een leerling van Gaston Boissier, heeft veel bijgedragen tot dit hoofdstuk en wordt in dit boek telkens met hulde genoemd. Intusschen moet ge het op dit oogenblik maar doen met enkele vluchtige indrukken van uw briefschrijver-toerist uit Afrika.

En dan wilde ik u vooral dadelijk voeren naar den heuvel, waarop de Kathedraal gebouwd is. Want weet ge, deze heuvel is Byrsa en Byrsa... dat is precies dezelfde plaats waar Dido - ik meen die van Vergilius - in het Vierde Boek der Aeneïd, zich den brandstapel bouwt, dien zij betreden zal omdat Aeneas haar ontvluchtte. Aeneas, dien ge ginds in de Golf van Tunis, tegen den Tweehoornigen Berg, blauwende berg en golf, vluchten ziet met zijn triremen, om het bevel der goden. O, goddelijke heugenis van die goddelijke poëzie! O, emoties om Dido en Aeneas, die ik heb doorgemaakt als Latijn leerende jongeling, terwijl mijn vader mij les gaf... ik heb u weêr gevoeld daar op den Byrsa-heuvel. Hiër ook was het, dat de verlatene Dido den brandstapel beklom, dáár was het, dat Aeneas vluchtte. En weet ge, ik niet alleen heb die emotie gevoeld hier ter plaatse! Sla Boissier eens op en ge zult zien, dat Boissier zelve, de geleerde lezer, en archeoloog, deftig Membre de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, zich niet geschaamd heeft hier ter plaatse te denken: Dido, zij heeft geleefd; Dido, zij heeft hier geleden; Dido, zij heeft hier, na verzengd te zijn in den brand harer liefde, zich doen verzengen in den brand van den stapel, en Aeneas... hij heeft vluchtend over de zee op der goden bevel haar moeten zien dien stapel beklimmen. Dit is de schoonheid en heiligheid van zulke plekken als deze Byrsa-heuvel.

Ziet ge daarginds liggen de twee havens van Puniesch Karthago? Herinnert ge ze u niet uit Flaubert's roman? De ronde, maritieme haven met het eiland er midden in, waarop het Paleis der Admiraliteit zich verhief en dan de andere, de koopvaardij-haven? Het is bijna ondoenlijk zich voor te stellen, dat die twee vijvertjes - zoo iets als de waterpartij in de Boschjes - de koopvaardij-haven en de oorlogshaven waren van antiek Karthago, en dat in de laatste, elk schip tusschen telkens twee zuilen, ik weet niet meer hoeveel triremen ten tijde van Hamilcar lagen gemeerd! Is de grond dan zoo aangeslibd, dat er nauwelijks iets over bleef van die havens dan dat ronde en dat langwerpige plasje? Beter ziet ge, uit de ruïne er van, den zeemuur rijzen met de vierkante bastions, die de ha-

vens afsloten van de zee. En om over die verledene dingen van poëzie en historie te droomen, verlies ik mij dikwijls tusschen de prachtige ruïnes - maar niets dan ineengestorte reuzenbrokken antiek metselwerk - der Antonijnsche Thermen - gesticht tijdens Antoninus Pius, dus eeuwen na Salammô en nog meer eeuwen ná Dido - en ga dan zitten op een stuk zuil, tusschen roze bloeiende affodillen, en heb om mij niets dan die torenende gevaarten en vóór mij niets dan de, over de ruïne der Puniesche zeemuren aanschuimende, antieke zee en den harmonieuzen Berg der Twee Hoornen. Verleden kwamen er, terwijl ik zoo zat, twee jonge stiertjes den heuvel afhuppelen, ontsnapt aan de hoede van hun kleinen Arabischen herder, en dartel stoeiden ze met elkaâr en stoven met de achterhoeven het zand op en snoven woest en loeiden, bulkten van louter pret den hemel toe, en terwijl ik zoo zat en de stiertjes rondom mij dartelden, spoelden de schuimende golven een mooien murex-hoorn mij vóór den voet, één dier schulpen, waaruit het antieke purper bereid werd, en ik weet niet waarom die schulp, die jonge stiertjes, de zee, de lucht, de roze affodillen en de immense ruïne mij een indruk gaven van 'l'heure exquise' in het late, gouden middaglicht, maar het was zoo en niet anders.

De ruïnes van Karthago liggen zeer verspreid en geven u geen ensemble als bijv. die van Timgad of Pompeï. Toch zijn er enkele, die zeer suggestief zijn, bijv. de Arena, uit den Romeinschen tijd, waar de heilige Perpetua voor de leeuwen werd geworpen; de Damous Karita (Arabische verbastering voor Domus Caritatis): een complex van Christelijke bazilieken met een onderaardsch rond, veelzuilig heiligdom en het Theater (Romeinsch), waar nu weldra met Paschen, eene tooneelvoorstelling wordt voorbereid, die ten doel heeft de aandacht der 'dilettanti' te vestigen op Karthago en hare ruïnes: de heer en mevrouw Carton bereiden met al hunne energie deze voorstelling voor: 'Tamyris' van Louis Payen zal worden opgevoerd met artiesten van het Théâtre Français. Het is eigenlijk wel interessant een dergelijke nog niet geheel

uitgegraven en gerestaureerde ruïne als die van het Theater te zien. In Rome of Pompeï of Timgad is reeds iedere zuil uitgegraven, zoo niet opgericht dan toch vroom uitgelegd op een grasveld - hoe mooi doet steeds zoo een liggende zuil, hetzij in zijn monoliethvorm, hetzij in verschillende gegleufde trommen bij elkaâr gevoegd tusschen de witte en gele lentebloemen! Hier, in het Theater te Karthago, ziet men nog enkele zuilen schuin verzonken in de, eeuwen zich opgestapeld hebbende, humus. En zoo ge er iets om geeft ruïnes te doordwalen met in uw geest opbouwende liefde, zult ge zeker als ik, geroerd worden door twee, drie van zulke zuilen, die daar steken uit de aarde op en als een ten deele overstelpte reus de marmeren leden rekken of strekken als smeeken zij om hulp en bevrijding. Vergeet ook niet aan den boord van de zee, dicht bij de Trap van Astarte - nauwelijks is deze monumentale Trap van Astarte nog aangeduid door enkel metselwerk, maar met eenige fantasie ziet ge de treden opgaan van de zee naar den tempel! - te bewonderen de Fontaine aux Mille Amphores, door Dr. Carton ontdekt, uitgegraven en duidelijk nu voorgesteld met zijn werkelijk nog vol klaar water gevuld kanaal, treffend om zijn voorhal en fonteinfaçade. Curieus was het, dat in dit waterwerk zijn gevonden, ik weet niet hoevele amforen, zoodat archeologische gissing gerechtvaardigd is, dat dit water heilig of weldoend was en dat de priesters het in zulke amforen verkochten. In welke periode? De amforen lijken zuiver Romeinsch, maar de tempel van Astarte was misschien nog gewijd aan deze Syriesch-Foinicische godin.

Nu wil ik u even in het Museum Lavigerie brengen, op Byrsa, waar wij door een Père Blanc - misschien wel een Hollander, want er zijn er velen onder deze witte vaders - worden rondgeleid. Er is veel interessants te zien maar zelfs de Karthaagsche scheermessen, spiegels, ivoortjes en terra-cotta's wil ik u niet toonen. Alleen wil ik u toonen gindsche opgerichte sarkofaagdeksel met de beeltenis van Arisat, dochter van Palasir en vrouw van Abd-Eshmoun. Zij ziet ons aan. Hiëratisch staat zij daar aan den

wand, een schoone, groote vrouw. Zij is gekleed in haar offergewaad van priesteres van Tanith of Eshmoun - ten minste, zoo zij, getrouwde vrouw, priesteres mocht zijn. Anders denoteert haar rijke dos, en de duif, die zij in de hand houdt, dat zij een offer gaat doen. In extase staren haar oogen. Een sperwer als diadeem kroont haar hoofd, een net omvangt haar regelmatige lokken, die kruiven over het voorhoofd en de netslippen uit. Groote oorhangers trekken haar ooren. Een korte peplos waaierplooit over haar boezem. En twee sperwerwieken formeeren onder haar schoot, zich sluitende over elkaâr, om haar beenen, haar nauwe offerrok. Zachte kleuren, blauw, rood en goud, zijn nog te zien op haar gewaad. Zij is een schim uit het verleden; zij schijnt te leven, te staren, zij schijnt spreken te gaan en haar duif in de eene en de offerschaal in de andere hand, te zullen bewegen en weg wandelen van den wand... Zij liet mij denken aan Salammbô. Ik weet niet of Flaubert haar gezien heeft; of zij reeds ontdekt was in zijn tijd. Maar zij liet mij denken aan Salammbô, want zij is zeer schoon en tragiesch, deze Arisat, dochter van Palasir... Zij scheen mij de ziel van Karthago. Toen zag ik, onder haar opgerichte beeltenis die de deksel is van haar sarkofaag, die sarkofaag zelve. En daar lagen, onder een glas, enkele beenderen en een stuk schedel in wat stof en aarde... alles wat over was van Arisat, dochter van Palasir, vrouw van Abd-Eshmoun, zij eenmaal dienaressen van den God Eshmoun, zooals haar gemaal zijn dienaar geweest was.

XVII

Carpentier in Algiers

Ik voel heel sterk, dat wij 'langs lijnen van geleidelijkheid' - als ik even plagiaat mag plegen - tot de dingen van ons leven, groot of klein, worden gebracht. Zoo werd ik voorbereid op 'Carpentier in Algiers', doordat ik, eerstens, in Tunis, in het Bardo-Muzeum, een antiek mozaïek zag, gevonden bij Thuburbo in Tunisië en dat

twee vuistvechters voorstelde. Het trof mij zeer om de bijzonder suggestieve evocatie, die zulke antieke mozaïeken soms hebben trots of misschien wel òm de allereenvoudigste teekening. De beide antieke vuistvechters waren voorgesteld: lichaam in profiel, kop *en face*, de vuisten in groote handschoenen tot de pols toe omsnoerd; de vingers waren niet te zien.

De rechtsche vuistvechter stond jong, baardeloos, de beenen wijd, de linkervoet naar voren geplant, de rechter- achterwaarts getrokken en slechts steunende op de teenen. Zijn beide vuisten nog uitgestoken, schijnt hij met geheel zijn kracht zijn tegenstander juist ter hoofd getroffen te hebben en door te willen stooten om van de overwinning zeker te zijn. De andere vuistvechter, ouder, want gebaard, is bijna reeds knocked-out; hij is in hurkende houding neêr gezonken; hij kruipt ineen; zijn vuisten weren, machteloos, nog af; hij denkt niet meer aan aanval; het bloed tappelt hem van de slaap... Het is een mooie mozaïek en als ik het bekeken heb, besluit ik, dat modern boksen van oorsprong geheel antiek is, maar in mij weet ik, dat ik worstelen - van volmaakte, jeugdige atleten en niet van overgewichtige vetklompen - aesthetischer vind dan boksen.

'Langs lijnen etc.' tot 'Carpentier in Algiers'. Als ik thuis kom, na het mozaïek te hebben bewonderd, ligt op mijn tafel een boek en een brief. De brief is een sympathiek epistel van den heer P.M.C. Toepoel, gediplomeerd leeraar van den Nederlandschen Boksbond. Het boek is eveneens door hem geschreven en getiteld: Het Boksen. Hè, hoe leuk. Juist ligt het daar, langs een postale geleidelijkheids-lijn tot mij gekomen, terwijl ik die antieke bokkers gezien had. Dien middag verdiep ik mij in de studie. Het boek is klaar en duidelijk geschreven en tevens... enthoeziast! En als iemand enthoeziast is, heeft hij mij reeds driekwart gewonnen. Hoewel dus altijd uit mijn onderbewust-zijn 'van binnen naar buiten' die gedachte opborrelt: worstelen - mits volmaakt - is toch aesthetischer, wordt die andere gedachte in mij wakker: bok-

sen is misschien, als 'art of selfdefence'... nuttiger dan worstelen en als het een enthousiasme wekt als waaraan Toepoel uiting geeft in deze bladzijden, moet het wel een schoonheid hebben, die mij misschien nog ontgaat. (Het is het veiligst, lezer, met de jaren in bescheidenheid toe te nemen.)

Ik herhaal, ik heb met aandacht dit boekje gelezen. Ik weet nu wat 'sparren' is en wat 'vechten'. Ik weet nu van slagen en stooten. Er wordt mij voorgehouden hoe hoog deze kunst van zelfverdediging kan opgevoerd worden. Mij treft b.v. een zin als deze om zijn helderklaar psychologische logiek:

'Missen is veel vermoeiender voor den tegenstander dan dat de slag wordt opgevangen.'

Ik ben er in eens heelemaal in. Ik lees drie dagen niëts anders dan het boek van den heer Toepoel: zijn sympathieke brief, waarin hij mij schrijft, dat hij wel eens een nacht in mijn boeken verdiept is en den volgenden dag dan dat bij zijn boksonderwijs bekoopt met veel slagen en stooten, ligt in *zijn* boek. Na die drie dagen lees ik in de *Dépêche Tunisienne* een bericht: 'Carpentier à Alger'. Carpentier komt in Algiers, juist als ik in Algiers terug zal zijn! Hij komt er 'langs lijnen van geleidelijkheid' met mij samen op een zekeren dag, dat ik hem zien zal, nadat ik voorbereid zal zijn door een mozaïek in het Bardo-Museum en door een drie-daagsche lectuur van Toepoel's boek over Het Boksen! Het heeft zoo moeten zijn.

Carpentier zal morgen aankomen op de Lamoricière van Marseille! Een agitatie doortrilt blank Algiers, dat dezer dagen op zijn heuvelen en terrassen ligt onder een Hollandsch grauwen hemel. Windvlagen en regenbuien. En de zee precies de woedende, grauwe Noordzee. Berichtjes in de couranten, hoe Carpentier ontvangen zal worden, door de Municipaliteit, waar hij met zijn manager Descamps zal logeeren: in Excelsior. Wat een veinard! Je moet toch maar door de goden begunstigd worden in dit leven!

Soms hebben zij, daarginds in hunne Olympische hemelen, er plezier in een sterveling, dien zij hebben opgemerkt en dan doen opmerken door een boks-impresario en manager, te overstelpen

met alle goede dingen, die des levens zijn en waarop nu eenmaal onze arme humaniteit verzot is: succes, kracht, fortuin, adulatie, adoratie, enfin, geluk in alle mogelijke opzichten: allemaal misschien een beetje materieele en materialistische dingen, maar dingen, door welke onze psyche ongetwijfeld ook wel hooger kan komen, want wiens ziel kan tieren als hij steeds pech heeft, geslagen en overduveld en eeuwig 'quantité négligeable' in dit leven blijft? Om zoo een gelukskind te zijn werd Georges Carpentier door de goden gepredestineerd.

Vandaag komt hij aan; tegen vijf uur wordt hij verwacht. Het regent niet meer en de kaden, de boulevards boven de kaden gelegen, de trappen, die van de eenen geleiden naar de anderen en de passerelle van de hooge ascenseurs dito-dito zijn zwart van duizende menschen: ik kan banaal weg spreken van 'zwart' want iedereen in Algiers loopt nog in zijn winterplunje. Geen strooien hoedje dobbert de menschenzee uit. De oude viltjes zullen straks wuiven. Daar balanceert de Lamoricière den haven binnen: schip van de woestijn is de kameel; kameel van de zee is het schip; beeldspraak leer je tusschen deze Arabieren. Arabieren en Europeanen, deze duizenden willen den veinard aanschouwen. 'Zie je, daar is ie! Daar is ie! Waar, waar?? Tu ne vois pas: il a un chapeau beige! Mais non, il a un chapeau gris! Mais comment, tu ne l'aperçois donc pas? Le voilà, avec un chapeau marron!' Iedereen doet of hij hem ziet. Maar niemand, op den boulevard, ziet hem, daarginds op het embarcadère, waar hij, officieel ontvangen, dadelijk door het al te enthoeziaste publiek gescheiden wordt van zijn manager en de andere bokkers, die hem omringden en dan, voortgestuwd en -gedragen, zich eindelijk wist te bevrijden van zoo multiple adoratie - ik ben niet van plan vandaag zuiver Hollandsch te schrijven - en in een gewone taxi wist te springen, onder den uitroep: Hôtel Excelsior! Lezer, kunt ge u begrijpen de zaligheid van dien toevalligen maar gepredestineerden taxi-chauffeur?! Die, onverwacht, ongedacht, Carpentier enleveert uit de hem aduleerende foule en hem door de menschenzee tracht te tuffen

naar zijn hôte! En daar stationeeren weêr duizenden en Carpentier heeft gezegd, dat hij doodmoê was van die ellendige traversée over de stormige Méditerranée en dat hij dadelijk een bad wilde hebben en een geklutst ei en naar bed wilde, maar hij heeft zich toch even nog vertoond op het balkon, als een koning, als de koning der bokkers! O, veinard, o gelukskind, o door goden en menschen bedorven mijnwerkersjongen, die door die goden en ook door Descamps opgemerkt werd en 'langs lijnen van geleidelijkheid' werd de overwinnaar van Joe Becket in 78 seconden en de Bokserkoning, op het middenbalkon van Excelsior buigende tot de oude winterviltjes zwaaiende menigte!

Den volgenden dag zal Carpentier zich in het Stade Municipal 'exhibeeren'. Maar dien avond hebben wij bij toeval een 'fête orientale' in het hôte! Er wordt beweerd, dat Carpentier zal komen, de mijnwerkersjongen, die niet alleen onvergelykelyk bokst maar ook onvergelykelyk stept, naar het schijnt, en zijn rok draagt met gratie als hij alles schijnt te doen. Carpentier is geïnviteerd op ons feest, in ons hôte! Hij heeft aangenomen, schijnt het. Maar denkt ge, dat hij komt?! Wel neen, hij heeft aangenomen maar komt niet. Hij is in bed gebleven. Leenaerts, de Belg, met wien hij werken zal, heeft hem alleen dien avond gezegd: 'Georges, laat me in Godsnaam wat met je trainen, anders geef je me morgen zoo ontzettend op mijn tabberd'. Maar ons feest vergaat tot vijf uren 's morgens en... Carpentier is niet verschenen.

Lezer, ik heb nu reeds een paar kolommen volgeschreven over 'Carpentier in Algiers' en u Carpentier maar even laten zien op embarcadère of balcon, zonder u zelfs zeker te doen zijn of zijn hoed marron, beige of grijs was. Zoo heb ik zelve dien volgenden dag van drie uur tot half vijf gewacht tot ik Carpentier eindelijk aanschouwde. Het waren drie combats de boxe anglais avec gants de 4 onces tusschen 'Welters' en 'Poids Légers', die ik poogde te waardeeren, mij herinnerend wat ik uit Toepoel's boek geleerd had. Wel, ik apprecieerde zoo niet dingen van schoonheid - als

bijna steeds bij het worstelen - toch dingen van 'the noble art of selfdefence'. Ik was werkelijk een beetje gewonnen. Toen... toen kwam Carpentier. Toegejuicht, toegejuicht...

Ik ben gewonnen. Het was ongelooflijk. Het was héél bijzonder. Het was een fenomeen. Daar komt aan een fijne, gedistingeerde, jonge, blonde man, haar weggekamd naar achteren als de mode is. Hij draagt een grijs zijden kimono. Hij rilt in die kimono een beetje als een bedorven kind en bromt: 'Brrr! Brrr! Froid! J'ai froid! Qu'il fait froid à Alger!' Dan slaat hij zijn kimono af en staat als een slank jongmensch van goede familie, die wel eens een beetje aan sport doet. Een aardige, fijne kop met telkens ontluikend lachje om witte tanden! De schouders wel vierkant en sterk maar geen zichtbare spier aan die fijne armen. Slanke beenen en enkels, waarom een vrouwearmband zoû kunnen sluiten. En hij draagt, in tegenstelling met de andere bokkers, een keurig tricot ook om de borst en het driekleurig nationale kampioenslint om zijn middel. Even een boudeerend gezichtje over dat openluchtsche, koude stadion, die 'ring' onder Algiers' grauwen hemel, waaruit het een beetje regendruppelt. 'C'est incroyable', hoor ik om mij. 'Dat mannetje? Il a plutôt l'air d'un coureur!' Maar Carpentier, die het koud heeft en een beetje embêté doet, als een bedorven kind, wil het nu maar gauw afdoen met Leenaerts. Die is een steady boy. Die wordt al gesoigneerd door zijn soigneurs. Carpentier, onbewogen, wordt heelemaal niet gesoigneerd. Pas besoin. En dan ontmoeten zij elkaâr, Carpentier en zijn partenaire, Leenaerts. Het was ongelooflijk. Het was een fenomeen. Gedurende telkens drie minuten lange rounds hagelen, regenen, donderen de snelle, nooit-falende slagen en stooten op Leenaerts' tors en kop zonder dat de partenaire eigenlijk iets terug kan doen dan onhandig de vuisten gebald uitsteken. Als de steady boy met succes uitstoot, schijnt het, dat de elegante, slanke, jonge man, die wel eens wat aan sport schijnt te doen - Carpentier - dat wel toelaat. Ja, dit is zeer zeker, 'the noble art of selfdefence', opgevoerd tot een fenomenale hoogte. Er moet een geheimzinnige

kracht schuilen in dit gelukskind. Hij staat daar als een antieke held, dien de goden omringen. Niet meer dan een half uurtje mocht ik Carpentier zich zien 'exhibeeren'. Het was ongelooflijk. Het was fenomenaal. Het was geen krachtsvertooning, dit boksen. Ik zag zelfs geen spieren, o ternauwernood. Ik zag het fameuze 'beenwerk', zoo elegant, terwijl hoofd en romp ontweken. En na elke drie minuten, zonk Leenaerts zweetend en uitgezwoegd op zijn stoel en werd hij gesoigneerd, met citroensap opgefrischt, afgesponsd; maar Carpentier had geen soins, citroen en spons noodig! Hij bleef zonder één druppel zweet, koel, kalm, glimlachend. Toen de chronométréur ébahi naar hem bleef kijken, beet hij hem toe: 'Mais c'est déjà trois minutes!' Die chronométréur, in extaze, had vergeten naar zijn chronometer te zien. Toen... wikkelde Carpentier zich in zijn grijszijden kimono, rilde, want was niet warm geworden, riep: 'Dieu, qu'il fait froid à Alger!' en liep op een drafje naar zijn auto!

Ik was blij zoo iets onwaarschijnlijk te hebben gezien maar ging melancholiek naar huis. Ik bedacht, dat ik in mijn leven te veel boeken geschreven had en te weinig had gebokst.

XVIII

Reizen is een moeilijk werk. Het liefst zoû ik willen reizen, omdat allerminst vermoeiend, zonder iets te willen weten. Dom-weg reizen, desnoods met een flinken koerier, die alles voor je regelt, moet wel heerlijk zijn. Je laat je maar gaan, stoppen in een auto of spoorcoupé, je stapt af in een Palace en als je uitgerust bent, staat weêr je auto voor en laat je je verder schommelen door de mooiste landschappen en de interessantste steden, zonder veel te willen weten. Wie zoo reizen kan, doet werkelijk een rustkuur en komt terug vijftig pond zwaarder en met kalme, gelijkmatige hersenen. Reizende nog veel te willen weten ook, maakt nerveus, doet je haastig gidsboeken en encyclopedieën opslaan en vermoeit je ui-

termate vooral als je daarbij nog wilt lezen in het verleden van de oorden, die je doortrekt en in de zielen der volkeren en individuen, die je omringen. Het beste, dunkt mij, is de middenweg: niet heelemaal dom-weg te reizen maar ook niet al te intelligent. Dan eens je te laten gaan en dan weêr te lezen, in boeken en zielen beiden. Ik geloof, dat ik niet heelemaal dom en niet al te intelligent reis.

Uit mijne dus wel wat oppervlakkige bevindingen wensch ik heden een studie neêr te schrijven over wat ik gedurende mijn reis las, niet in boeken maar in zielen. Ge moet echter aannemen, dat ik niet den geheelen dag in studie over een ziel lig gebogen met een vergrootglas in de hand maar wel, dat ik al flâneerende in mij voorbij blikkende oogen tuur en de passeerende lichamelikheden raadpleeg, heel vlug en vluchtig, om tot diepere psyche door te dringen.

Afrikaansche psyche. Zij trof mij reeds in Marseille maar toen las ik nog heelemaal niet in haar. Nu, na vijf maanden in Afrika te hebben gereisd, zoo een heel klein beetje. Net genoeg om met mijn zielelectuur een feuilleton te vullen op, ik hoop, niet ál te oppervlakkige wijze en meer kunt ge, lezer, redelijkerwijze niet van mij vergen. 'Palabras! Palabras!' zoû de Spanjaard uitroepen, als hij mij hoorde en ge weet, dat dit beteekent: niets dan woorden! Nu juist maar woorden, die moet de woordenkoopman u voorhouden als bloemetjes, die hij u plukt, als vlindertjes, die hij u vangt, als vogeltjes, die hij voor u laat vliegen en zijn grootste kunst blijft altijd zóó veel vogeltjes, vlindertjes en bloemetjes voor u te tooveren, dat ge al geboeid zijt vóór ge er eigenlijk één enkele hebt kunnen pakken.

Nu is het best mogelijk, dat ik u niet heb geboeid maar ook, dat ge u nog niet hebt afgewend van zoo niets zeggende studie over de Afrikaansch-Arabische psyche. En is dit het geval, dan wilde ik u haastig zeggen, dat ik het *deftige type* wel overal in Algerië en zelfs in Tunisië heb ontmoet.

Dat is de 'deftige' Arabier, sheik, koopman of bedelaar met alle tusschengradaties. Hij is, geloof ik, zonder veel bloedmenging, Arabiesch van afkomst, schoon nu Afrikaansch. (Is Arabië Afrikaansch... of Aziatiesch? Ik weet het waarachtig niet op het oogenblik.) In blik, gebaar, houding, burnous-plooival is hij zoo deftig, dat ik hem niet te vergelijken weet met een ánderen bedelaar, winkelier of aanzienlijk persoon. Hij maakt zich nooit boos in zijn verheven gelatenheid aan het Noodlot. Hij minacht de Roumi's minzaam en druk-doen, nerveus-zijn of driftig-worden vindt hij verachtelijk. Ik heb hem aan stations gezien, terwijl hij heel laat kwam en nog den coupé binnenstapte, terwijl de conducteur reeds de deur wilde sluiten. Hij haastte zich geen seconde, zette zich vol kalmte naast mij, véél plaats innemende met zijn burnous. En zat toen als een beeld. Hij was geen bedelaar maar een sheik. Zijn adem joeg niet sneller dan normaal want het 'deftige' type heeft geen zenuwen of beheerscht ze.

Hoewel er 'deftige' kooplui zijn onder de Afrikaansche Arabieren, zijn dezen toch meer van het 'indringerige' type. Zij lachen u toe uit bazar of Soûk; zij pogen u te verleiden met lieve woordjes, complimentjes, strijkages; neen, zij zijn heelemaal niet 'deftig'. Zij zijn handtastelijk, nemen uw hand, zeggen u, in het Arabiesch, dat gij hun 'hart' zijt en in het net hunner verlokkingen weten zij u mede te tronen achter in hun winkel, doen u zetelen op een tapijtdivan, bevelen hun dienaar u koffie te schenken, stippen met geur uw revers of mouw aan en het bont uwer dames, vragen uw visite-kaartje, zelfs als ge niets koopt, en uw handteekening in hun livre-d'or. Als ge dan meent, dat ge iets koopen moèt, laten zij zich vier-vijfde afdingen en u eindelijk vrij met de enthoeziaste verzekering, dat zij u de boel eigenlijk cadeau zouden willen geven.

Ik ken ook het 'sentimenteele' genre. Het is mij wel lief omdat ik zelf ook sentimenteel ben. De sentimenteele Arabier bekoort mij zeer en kan alles van mij gedaan krijgen. Mijn koetsier, Abd-el-Kader, was een sentimenteele Arabier. Toen ik weg ging uit Biskra vroeg hij mij, of hij mij schrijven mocht en voegde er bij,

dat hij mij nimmer vergeten zoû. Ik was zeer geroerd, gaf hem een dubbele fooi en een hand. Ik ben benieuwd of ik ooit een brief van hem zal krijgen maar die opwelling mij te willen schrijven, terwijl hij niet kòn berekenen, dat hij een dubbele fooi zoû krijgen, deed mijn gevoelige hart zeer aan.

Een ander, gids hij, beminde mij ook bizon der naar hij zeide en vroeg mij of ik hem een souvenir wilde zenden, dat hij zelve betalen wilde. Iets, dat hij niet ter plaatse, waar hij woonde, koopen kon. Dat was een rozenkrans, liefst van witte kralen, zeide hij, want hij was zéér vroom. Als hij dan bad met dien rozenkrans zoû hij steeds aan mij denken. Mijn oogen werden vochtig, terwijl deze vrome gids mij dit aandenken vroeg, dat hij zelve zoo edelmoedig wilde betalen en ik zal dezer dagen een rozenkrans voor hem koopen maar hem de rekening er niet bij zenden; misschien doen zijne gebeden mij dan ook eenig goeds want Allâh's wegen zijn ondoorgrondelijk.

Ik heb enkele aanzienlijke Arabieren ontmoet, die mij vermomde Franschen schenen. Het was een type, dat mij zeer verraste; ik zoû het willen noemen: het 'gefrancizeerde' type. Zij spraken zuiver Fransch en dweepten met Parijs. Ik sprak meer met hen dan met het 'deftige' type maar bleef daarna min of meer stupéfait en dacht dan: zijn dat nu heusch Arabieren?

En als lazen zij mijne gedachte, verzekerden zij mij: wij zijn Franschen. Ik blageer niet: zij waren Arabieren, die zich verzoend hadden met Europeesche cultuur en overheersching.

Toch wekken zij steeds zeer mijn verwondering. Want, à part dan die enkele gefrancizeerden, is dit geen modern volk en hoe kan men eigenlijk in de twintigste eeuw leven, zonder modern te zijn? Zij zitten wel eens in een auto en hunne gesluierde vrouwen dragen soms hooge hakken, maar is dit genoeg om modern te zijn? Zij leven niet mede ons febriele leven. Het schijnt mij toe, dat zij steeds op iets wachten. Waarop, zoû ik u niet kunnen zeggen. Het

schijnt mij toe, dat zij nooit iets te doen hebben. En dat het bijv. een koopman eigenlijk niet schelen kan of hij iets aan u kwijt raakt, ook al prijst hij zijn waar met indringerigheid aan.

Hunne vrouwen, hoe ondoorgrondelijk, onpeilbaar zijn zij, zelfs voor den romancier, die prat gaat op zijn psychologische kennis van het vrouwenhart! Al die kennis schijnt, helaas, te bezwijmen, als hij de gitten oogen boven den witten mousseline sluierdoek en onder den 'haïk' ziet gluren met een spottenden glimlach, zelfs als hij dien sluier een weinig gebeurd ziet worden achter den rug van den echtgenoot. Neen, ik zal het maar ronduit bekennen: ik weet niets van Arabische vrouwe-psyche. Ik kan haar mij wel verbeelden, in het haremvertrek, achter het houten snijwerk, dat de ruimte tusschen hare raamposten vult, bezig met het keuren van hare parfums, rookende hare haschisch, ook wel lijdende en dan door den dokter bezocht maar die haar niet ziet en alleen hare bekentenis hoort door de kunstvol gesneden nis van het schutsel, waaraan hij zijn geneeskundig oor leent. Maar trots die verbeelding, weet ik werkelijk niets van Arabische vrouwe-psyche. Het geeft mij ten minste dit rustig gevoel, dat ik nooit een roman zal schrijven, waarvan de heldin eene Arabische is.

Vreemde, ondoordringbare zielen, wier burnousplooien mij hier telkens beroeren. Waarom mag ik in Algiers wèl in een moskee komen, mits ik eerbiedig niet over de bidmatten tred of de mij gebodene muilen aanslip; waarom mag ik in Tunis heelemaal niet in welke moskee ook komen; waarom mag ik in het diepe binnenland van de Sahara in de moskee's zelfs over de matten lopen met mijn stoffige Roumi-schoenen aan?? Ik begrijp er heelemaal niets van.

Maar in Touggourt geleidde mij de gids over alle gewijde matten heen en in Tunis wordt bij iedere moskee in vier talen vermeld, dat dit een plaats is Moslemschen godsdienst gewijd en dat geen andersdenkende binnen mag gaan. Ik leg mij den vinger tegen het voorhoofd, poog te begrijpen maar murmel alleen: *Mysterie! Sfinxen! Ondoorgrondelijke ziel!*

Begrijpen wij ooit wel een ander ras? Waar wij zelfs raadsels blijven voor rasgenooten, zal de Arabische psyche zeker wel eeuwig ons onoplosbaar enigma blijven. Waar wachten deze decoratieve figuren met burnous en tulband op? Op een openbaring van Allâh? Gaat hun ras vooruit of achteruit, volgens onze Westersche ideeën? Verbergen zij ons een innerlijke zielecultuur, bereiden zij zich op stil occulte wijze voor op een naderende toekomst in dit leven of in hun paradijs of... zijn zij loom, sloom, energieloos? Drukt hen de overheersching of schikken zij zich? Meenen zij het als zij beweren, dat zij dwepen met Parijs of is het hoffelijke ironie? Hebben zij moderne wetenschap, kunst, letteren? Ik geloof het niet. Ik hoorde nooit van een modernen Arabischen wijsgeer, schilder, schrijver, musicus. In Tunis heb ik een Arabische tooneelvoorstelling bezocht. Ik meende minstens iets te zullen zien uit de Duizend-en-Een-Nacht. Ik zag van uit een pikdonkere zaal... in het Arabiesch... Cathérine Howard, van Alexandre Dumas père, geloof ik. De twee protagonisten en de eene actrice speelden vrij slap, naar mijn oordeel, spraken met eentonige intonatie en gaven noch Oostersche, noch Westersche plastiek. Was dit het Arabiesch Tooneel?! Toen, na een bedrijf, meer licht de zaal - het oude Teatro Rossini, want Tunis is half Italiaansch - doorschemerde, zag ik tot mijn verbazing oude vitragegordijnen her en der gespeld en opgehangen voor de loge's! Ik zweer u, dat ik niet dadelijk begreep dat achter die onaesthetische lappen... de Arabische tooneelbezoeksters, die, zelfs gesluierd, daar niet gezien mochten worden, de emoties volgden van Cathérine Howard... in het Arabiesch.

In Tunis troffen mij geheel andere type's dan in Algiers en Biskra. Het 'deftige' type was in Tunis niet zoo vertegenwoordigd als in Algiers. De witte burnous droeg men er niet algemeen. Burnous en gandourah waren er kleuriger: violet, rood, geel en plooiden er om zwaardere, vette lichamen. Het drooge ascetisme, het profeetachtige van den Algerijnschen Arabier zag ik in Tunis bijna niet meer. Zwarte kuiten, bolle wangen, dikke buiken. Roode

chechia's boven gladde, effen, materialistische, toch nooit brute facie's, dik, gezond, wat dom en regelmatig. Prachtige kinderen, ideaal mooie Arabische knaapjes. En dan treffen u de blankere typen der Mozabieten; zij gelijken soms verkleede Europeanen. Zij komen van Ghardaïa en als ik goed ben ingelicht, zijn zij vaak groote kooplui, zeer in aanzien bij het Fransche gouvernement en bleven zij, niettegenstaande die goede relatie, zeer onafhankelijk: men zeide mij, dat zij niet dienden in de Fransche legers. Ik herken ze nu dadelijk, maar eerst dacht ik: wie zijn die streng mooie, bijna blanke Mooren - want de Mooren van Spanje waren volstrekt niet zwart en Othello, de Moor van Venetië, was een fantastische schepping van Shakespeare, die hem zoo zwart van huid en ijverzucht maakte als contrast tegen blanke, blonde Desdemona.

XIX

Ik was verleden week hierover nog niet uitgepraat. Wat zal ik u zeggen: ik schrijf met zóóveel plezier, dat ik altijd te lang van stof word. Verleden week brak ik dus zelve maar af met de pen schoon niet met het hart en heden ga ik door, vergunt gij het mij, over de Afrikaansche psyche. Hoewel ik geloof, dat ik er eigenlijk niet diep in kan doordringen. Trouwens, dat wist ik al toen ik deze pretentieuze causerie begon. Wilt ge toegevend zijn, uw overmoedigen, oppervlakkigen causeur vergeven en nog even met hem kijken naar die goedige zwartkoppen, zoo velen vaak om ons heen? Het zijn de Senegaleezen en zij zijn prachtige soldaten. Met hun tot hoogere schoonheid regelmatig gekerfde zwarte bakkessen, dragen zij hun khaki-uniform met fier soldatesken trots en zeggen zij u: Wij zijn Franschen. Hoewel zij het weêr anders zeggen dan de met Parijs dweepende Arabieren. De Arabieren kunnen hen niet uitstaan, minachten hen om hunne primitieve zielen en grove, sterke lichamen maar ik geloof, dat zij brave kerels zijn. Wij zijn bij hen geweest in hun kamp te Biskra, waar zij met hunne vrouwen leven. Zij hadden, mannen en vrouwen,

vaak heim wee naar Senegal. 'Beau pays, Sénégal!' zeiden zij. 'Biskra froid, Sénégal chaud; Biskra vent, brr! brr! Sénégal bòn, soleil.' Wij zagen hen de magere rantsoentjes in ontvangst nemen van brood, pois-chiche en wat schapenvleesch, voor hen en hunne vrouwen en kinderen. De vrouwen, met een andere dan Westersche pudeur gekleed, soms met niets dan een gestreepte, donkere sloop om de lendenen, vroegen telkens: 'Madame, faire cuisine? Faire chambre? Garder les petits?' Zij wenschten wel te komen dienen, die stakkerds en boden zich aan voor wat ook maar, niet wetende, dat toeristen in hôtels al genoeg worden bediend! Zoo zoekt ge in Holland of waar ook u moê naar een dienstmaagd en vindt gij ze aan den zoom van den woestijn bij tientallen onder de soldatenvrouwen.

Maar zij komen van ver, die Senegaleezen. Kwamen zij ook niet van ver, de Arabieren? Eeuwen geleden kwamen zij, als overwinnaars, volgende de vanen van hun Profeet. Wat bleef er over van hunne prachtige energieën en enthoeziasmen? Hunne afstammelingen zijn nu een zoo vreemd aan hun noodlot onderworpen ras, wachtende, wachtende steeds, maar waarop? Waardeeren zij toch wel, niettegenstaande hunne zwijgende, minachtende hostileit, de cultuur van den Roumi? Ik zie, dat ik weêr allerlei vragen opwerp en toch niet verder doordring in Arabische en Afrikaansche psyche. Lezer, ik schei er dus meê uit.

Ooievaren

Het is misschien beter, dat ik u vertel van de ooievaren, hoewel ook hunne psyche ons een geheim blijft. De ooievaren, die deftige toeristen, die steeds bij echtparen thans vertoeven in Noord-Afrika. Toen wij terug kwamen van Tunis, zagen wij ze bij honderdtallen. Ik verzeker u, dat ik nooit zooveel ooievaren gezien heb. Op den Vijverberg en den Grooten Toren zie je er toch niet meer dan een enkel paartje? Wel, op elk dorpstorentje, dat wij voor-

bij spoorden en tuften, zag ik dezer dagen een deftig echtpaar. Te Constantine wemelde het van de ooievaren. Gewijde vogels, bouwen zij hunne groote, comfortabele nesten op ieder dak, vooral van de Arabische wijk. Een Arabische hand zoû zoo maar uit een raam kunnen reiken naar het broedende ooievaêrke. Of, als zij nog niet broedt, wandelt zij, deftige dame, met haar echtgenoot, door de bebloemde weiden. Hier loopt een paar, daar loopt een paar: eerst tel je ze, dan hoû je op. Ontelbare ooievaren geven deze eenigszins komische vogels een zekere humoristiek aan het idyllische Afrikaansche lentelandschap, dat met veldbloemen overspikkeld is, zoo weelderig, als ik ook nooit zag; nooit zoo veel veldbloemetjes en nooit zoo veel ooievaren.

Het bad der verdoemden

Ja, wij keerden van Tunis terug. In terugkeeren is een zekere weemoed. Onze mooie reis spoedt ten einde. Wij hielden, om uit te rusten - want de reis Tunis - Constantine is lang! - op te Hammam-Meskoutine. Het lijkt mij verstandig, na van Senegaleezen en ooievaren te hebben verteld, u te vertellen van het Bad der Verdoemden. Want dit schijnt Hammam-Meskoutine te beteekenen. De verdoemden zijn die der legende, die ik u aanstonds vertellen zal. Als de trein deze badplaats nadert, spoort ge dwars door de heete stoomwalmen, die gestadig hier aan de rotsspleten ontsnappen. Hammam-Meskoutine is dus een vulkaniesch verschijnsel, niet alleen interessant voor den scheikundige en geoloog, maar ook voor den toerist en den lijder-aan-rheumatiek. Het ligt hyperromantiesch want ge begrijpt, dat een vallei met vreemd-gestaltige rotsen bezaaid, die iets van menschelijke vormen hebben en daarbij steeds overwalmd met een heeten stoom, die schijnt te ontsnappen aan helsche, onderaardsche ketels, niet van een banale 'scenery' is. Voeg daarbij een hevig onweêr, dat ons verraste toen wij hier enkele dagen vertoefden, grauwe wolkstapelingen in de immense lucht, zigzaggende bliksemschichten,

vluchtende herders en vluchtende kudden van runderen, geiten en schapen door heuvelende weiden, geel, paars en roze en wit overspikkeld met langstelige veldbloemen maar iedere bloem gezwiept in schuimte door hevige windvlagen, gesluerde vrouwen sleepende huilende kinderen door een stortregen heen... Een zeer boeiend oogenblik dus en dan die vreemde watervallen, waar het heete water in een uitwazeming van zooveel waterstof schijnbaar zich stort over de verkalkte en bijna blanke rotsen die de vormen aannamen van den waterval zelve, zoodat ge eerst meent een Niagara voor u te zien, tot ge, naderend, bespeurt, dat het heete water slechts sijpelt en wademt over een watervalvorm, blank verkalkt in der eeuwen loop, een verschijnsel, dat ook in Yellow-stone-Park in Amerika schijnt voor te komen.

Reeds in de Romeinsche tijden was Hammam-Meskoutine een badplaats - Aquae Thibilitanae -; ook nu is er hôtel en badinrichting. Is de romantische donderstorm voorbij, dan ziet ge hoe bijna overdreven idylliesch het ligt, tusschen palmbosch, diepe 'oued', waarin de oleanders weligen, tusschen eeuwenoude olijfbomen en terebinthen, en pistache-boomen, terwijl, wederom tot zielekalmte terug gekeerd, de kudden de bloemige velden begrazen en de vrouwen, met de kruike op het gesluerde hoofd, en het kindje aan de hand, het steeds bijna kokende water gaan halen.

En nu wilt ge van deze zoo hyperromantische badplaats de legende weten, die de Arabische poëzie onvermijdbaar om deze fenomenale oorden weefde? Welnu: Een Arabier, rijk en machtig, Ali-Kassem, geboortig uit de Beni-Khelifa, had een zuster, Ourida, schoon als een houri uit het Paradijs en de dichters zeggen, dat zij was gelijk de morgendauw, gelijk de gazelle, gelijk aan melk en honig, dat hare oogen schitterden als starren en dat haar broeder voor haar in liefde ontvlamde. En niettegenstaande de Moslemsche wet voorschrijft te breidelen zulken onzaligen hartstocht, beval Ali den bruiloft te vieren met ongeziene weelde

en werden rund en schaaap geslacht en kwamen zangers en danseressen en zwierde de 'fantazia' op dolle paarden en met geknal van schoten en gezwaai van geweren en sabels over de bloemige vlakke dezer oorden. Toen legde de priester - onzalig hij ook - Ali's hand op het hoofd zijner zuster als teeken des huwelijks en... de zon sluierde zich - precies zoo als wij het op dien memorabelen middag zagen! - de bliksems zigzagden den hemel door, het vuur barstte den aardschoot uit, de rivieren sprongen uit hunne beddingen en zwarte nacht omhulde het land. En toen de zon den volgenden morgen rees, bestond de stam der Beni-Khelifa niet meer want Ali, zijne zuster Ourida, de priester, de bruiloftsgasten, de muzikanten en dienaren, zij waren allen versteend! Daar rijzen hunne versteeningen nog op uit de bloemige velden. Ja, waarlijk, de lentevelden in Afrika zijn bloemig als nergens! Daar rijzen uit de affodillen - bloemen der dooden - de kegelvormige rotsen. Die groote daar is de onheilige priester: ziet ge nog wel zijn tulbandvorm? Die daar is Ali, en die daar, met een soort versteenden sluier, is de houri-schoone Ourida! En dan volgen, in een versteend cortège, alle de bruiloftsgasten, muzikanten en dienaren. Nu staan zij daar vreemd als kegelrotsen in den heeten stoom en den helschen reuk van zwavel, die Allâh sedert hun schanddaad hier immer doet walmen, terwijl overal om hunne voeten de warme bronnen ontspringen. Maar omdat Allâh goedertieren is, schiep hij dit goede uit het kwade en de straf, die het kwade vernietigde: de heete wateren, die ontspringen om heel den onzaligen bruiloft te verbranden, te verdrinken en misschien te versteenen, genezen u nu van het rheumatiek, in dit Bad der Verdoemden!

Ik hoû dol van legenden. Ik kan bijna niet ze in twijfel trekken! Moet ik nu eerder gelooven aan chemische, geologische, en vulkanische wetten dan aan de Wraak van Allâh? Liever dan dit vraagstuk op te lossen vertel ik u nog een andere legende: ge zijt bij mij nu eenmaal niet veilig, betreed ik dit gebied! Koning Salomo had warme baden doen ontspringen want hij kon alles en was

een tovenaer. Koning Salomo had de zorg over deze baden toevertrouwd aan blinden, dooven en stommen, opdat zij niets zien zouden noch hooren noch oververtellen van wat er in deze baden gebeurde. Welnu, het was nooit mogelijk dezen lieden aan het verstand te brengen, dat Koning Salomo dood is. En ze stoken nog steeds, onder de aarde, de vuren, zooals Koning Salomo het hun beval.

En dan is er, twee kilometer verder, het onderaardsche meer in een diepe stalactieten grot, waar men over het spectrale water in een bootje vaart alsof Charon u reeds overzette, terwijl de met ijzer-oxyde getinte druipsteen boven uwe hoofden pegelt en dan zijn er, verder weg, de ruïnes van de oude Romeinsche stad Thibilis, thans Announa geheeten: een triomfboog, een stuk muur, enkele mozaïeken, kapiteelen getuigen nog, dat hier vroeger een stad was en er zijn de Grotten van Taya, waar tusschen stalactieten en stalagmieten een enorm blok rotssteen zich schijnt te verheffen, dat zeker een offeraltaar was van een geheimzinnigen god, die offers eischte voor de Moslemsche vanen aan den Oosterschen kim verschenen. Meer van deze grotten kan ik u, helaas, niet vertellen want toen wij er heen zouden gaan, brak het helsche noodweêr los, het onweêr, de hyperromantische donderstorm, die met windzwiepingen alle langstelige veldbloemen geeselde en kudde en herders en vrouwen en kinderen deed vluchten tusschen de verdoemde Bruiloftsgasten, die, versteend, alleenlijk hunne tragische hoofden hielden opgericht in zwavelwalm en stormgetier, om hun eeuwige straf te ondergaan.

XX

Vrienden, als gij dit leest, ben ik reeds, wil ik hopen, de Middellandsche Zee overgestoken en heb ik de geschroeiende stranden (heel erg geschroeid waren zij niet) verlaten. Dit is mijn laatste brief aan u, vrienden, uit Afrika. Ik weet niet of gij er tranen om

storten zult maar waarachtig, mij maakt het beroerd. Ik had hier nog wel willen blijven maar zelfs een vrij mensch is niet vrij. Onzichtbare banden trekken mij zoetjesaan naar Europa terug. Want een vrij mensch is nog geen bandeloos mensch. 3 Mei a.s. neem ik de boot.

En nu wil ik u nog eens voor het laatst vertellen van twee heerlijke autotochten. Wij gingen naar Kabylië, over Fort National en Michelet tot de Col de Tizourda. Aan den voet van de bergen was het de lente, hoewel steeds koud, maar de lente toch met bladerende vijgeboomen en waar de zon niet geheel zich onbetuigd had gelaten, met vijgeboomen vol reeds zwellende vruchtjes! O, wat een vijgeboomen, bijna zooveel als veldbloemen en oievaren! En moet ik nu heusch al gaan? Eet ik geen enkele van die zwellende vijgen? Alleen om de vijgen zoû ik hier willen blijven! Helaas, geen enkele is nog rijp. Ik herneem: aan den voet van de bergen was het de lente en over de toppen der Djurdjura lag de sneeuw. Een prachtig gezicht, terwijl de auto de virage's opslingert: beneden u de groenende vlakke, de wemelende gouden bladeren en twijgen, boven u de sneeuw, ja nu zelfs de sneeuw in het bereik van uw hand. Want de seizoenen doen in Algerië al even dwaas als in Holland: het heeft dezen winter gevoorjaard in November en het wintert nu in April. En als je aan een Arabier uitlegging vraagt van zooveel wonderlijks, voegt hij je, steeds onverstoort toe: het is de wil van Allâh! en vindt je niet vroom.

Mooi was echter wel het contrast tusschen besneeuwde bergtoppen en groenende lentedalen, terwijl de Kabyle-dorpjes overal verspreid lagen in de hellingen der bergen, van kleur gelijk aan het rotssteen. En altijd die kudden en herders, de grazende kudden, de pijpende herders, de zoo ontroerend mooie stoffeering dezer sublieme, antieke landschappen. Die herders, die kudden, is het niet ons leven terug gezien in zijn primitiefst begin? In eeuwen van patriarchen, in bijbelsche eeuwen, toen de menschen nog zoo dicht bij de aarde waren, ja, bij de goede dieren zelve? Ik weet niet

waarom ik een koe zoo goed vind en een geit en een schaap eveneens en waarom ik zoo sentimenteel verteederd word door huppelende lammertjes en een dertel springend bokje, maar het is toch maar allerliefst zulke beestjes te zien tusschen boterbloemen en klaver, vooral als de Arabische herder, als hadde hij Theokritos gelezen, daar staat te moduleeren op zijn rietfluit!

En dan stapje uit en pic-nict in het gras, tusschen de bloemetjes, op een heuvel. Met den wind om je ooren - want die zwijgt niet - en de zon boven je hoofd en de sneeuw voor je hand te grijpen. De Kabyrische vrouwen, steeds in hare rood katoenen draperieën en sluiers, gaan je voorbij, met de kruik op schouder en hoofd, liggende de leêge kruik, staande de volle. De zilveren plakaten, die haar hoofd en borst versieren, duiden aan het getal harer zonen: de man vereert zijn vrouw telkens zulk een zilveren plaque, als zij een zoon hem baart. Meisjes tellen niet meê.

Van zoo veel sneeuw, wind, zon en ijle lucht mag je wel moê zijn na vier uur tuffen langs de opwindende wegen. 'Virages dangereux' zooveel kilometer lang en 'Tournants brusques' zijn de sensationeele borden, die de Touring-Club de France waarschuwend langs je weg stelt. Telkens rijst de tafelwand ter eene zijde en het diepe ravijn ter andere en slingert de 'gevaarlijke' virage. Als je een autobus of anderen motorist tegenkomt, is het wel even emotioneerend. Vooral als je chauffeur, maar een geniale hij!, moet uitwijken naar den kant van... het ravijn. 'Verleden', zegt hij mij, 'heb ik dien draai bijna gemist en hing ik al met de lantarens over de helling heen!' Ik kijk... die helling is zoo steil als wat! Geen nood; daar slingeren we weêr op en verder. Ik noem het 'coloratuur van den grooten weg'. Evenals Lucie de Lammermoor in haar groote aria u overstelpt en verblindt met hare roulades, zoo overstelpt en verblindt onze 'chauffeur' ons met zijn kunst alle 'virages dangereux' en 'tournants brusques'... weg te zingen.

Onze tweede uitstap was naar Bou-Saäda, reeds geprojecteerd in

het begin van ons verblijf alhier, maar toen uitgesteld om de regens. Verleden week gingen wij op weg, om eindelijk, aan het einde van onze reis, die schoone oorden te zien. Op één enkelen dag 250 K.M. te tuffen van af de zee (Algiers) dwars de Mitidjavlakte en den Atlas door, om aan den zoom van de woestijn, in de oaze van Bou-Saäda te komen, is wel een trip, die u geheel de natuur en het landschap van Noord-Afrika in een halven dag leert overzien. Het was dan ook indrukwekkend: de blauwe zee te verlaten, de bloemgaarden en gras-groene vlakke door te snellen, den prachtigen slingerweg omhoog te klimmen tot een hoogte van meer dan 1000 M.; de wijde uitzichten te overzien, die op den bergpas alle windstreken omvatten in eene wegvlieding van bergschakelingen en -schakelingen tot de neveligste horizonnen toe, om te dalen in een desolate vlakke, waar slechts enkele kameelen grazen tusschen de alfa-velden - het woestijngras, waar mandwerk en papier uit bereid wordt - om eindelijk te bereiken de blonde zanden, waarachter de palmboeschjes rijzen, die wij sedert Biskra niet meer hadden weêrgezien. Nog eenmaal de woestijn: wat waren wij blijde! Die zuivere lucht in te ademen, zoo diep als nooit ge lucht ademdet! De pittoreske 'oued', vol blanke keien, maar stroomende ook van beekjes water, tusschen het loover der vijgeboomen, der oleanders, maar der palmen vooral. De waschvrouwen er te zien dansen op haar waschgoed, dat zij zoo met de voeten kneden; de Arabische knaapjes er schalks te zien baden! Het vlakdakige stadje was weêr van zandige tint zoo mooi, zoo wit en rose en blond en grauw en de heilige kouba's stonden weêr zoo naïef met blanke pleisterkegels en eierdommen op tusschen de buigende palmbladeren. Een begrafenis trok de rivier door, terwijl wij zelve daar lui op mollig keienbed tusschen het stroomende water lagen gelegerd. Wijzelve waren er natuurlijk détoneerend leelijk; maar de begrafenis was o zoo mooi: de baar met het gele kleed gedekt, de roode en oranje sleepende sluiers der vrouwen, de weensters, sommigen twee in één enkele sluier gehuld en weeklagende... zoo kwamen zij van een hoogen weg af en als het theatraal ware voorbereid voor een

film, had het niet mooier van lijn en kleur kunnen zijn geweest dan het nu, onbewust van schoonheid, voor ons staren voorbijging. En wij gingen nog eens op kameelen de woestijn in: wel, het waren maar primitief bezadelde lastdieren, hoor, en geen dravende 'mehari' of ijlebeenende loopkameelen! Mijn kameel was een braaf, gezapig en monumentaal gedierte; wat ik echter niet van het beest kon uitstaan was, dat het bij iedere halm zijn slangenek boog en grazen ging alsof ik niet op zijn rug zat, zoodat ik telkens gevaar liep voorover over zijn kop te glippen en een tik met mijn stick tegen zijn nek maakte niet den minsten indruk; slechts wie hem geleidde met oehh! en arrh! deed hem zich intoomen in zijne onverzadelijke behoefte geheel den woestijnzoom van kruid te berooven en den kop weêr vraagtekenend naar boven richten. En wij zagen weêr den muezzin, op de minaret, roepen voor het gebed tegen zonsondergang; de hemel gloorde oranje af achter stormachtig stapelende wolken. En dien avond gingen wij nog eens de Ouled-Naïls zien dansen, zooals wij ook in Biskra hadden gedaan en de met gouden munten behangene ontving ons in heur slaapvertrek, als de gewoonte is; wij dronken er koffie en drie generaties dansten voor ons: lenige kleindochter, opulente patronne en moeder en... oude grootmoeder: la maman! En de laatste, zij was het ontroerendste; zij was héél oud, in oude, slappe voiles gehuld, die sleepten haar van den hoofdband en in het weifellicht der enkele kaarsen, bij het gloeien der koperen vazen en schalen, in den wierook en walm der sigaretten, danste zij daar zoo droevig mooi, zooals een oude vlinder nog fladdert, even melancholiek en gratieus, fijn en broos; voorbij was haar vlinderleven, maar zij mimeerde nog met vingerbeweeg en droefgeestig rhytme hoe het geweest was en ook danste zij reeds hoe het einde zoû zijn, dat zij reeds voorzag in spoedige toekomst.

Zoo waren nog die laatste indrukken. Den volgenden dag terug door de woestijnlucht eerst en een geur van wilde blauwe en paarse violieren dreef ons in onzen wagen tegemoet, van de step-

pe af, kilometers lang! Van de bebloemde steppe af: o wat geurde zij heerlijk en hoe zuiver was de lucht!

Nu heb ik, geloof ik, u niet veel meer te vertellen. Onze reis was een mooie reis. Ik heb prachtige indrukken gekregen maar... het klimaat was een groote teleurstelling. Misschien was deze winter abnormaal. Veel wind, regen en koû; weinig zon. Noord-Afrika haalt niet bij de Riviera... hoewel te Nice was de lucht ook wel eens een week grauw en de zee was dan als modder zoo geel en grijs. Onze Lieve Heer wil ons niet te veel bederven. Maar de geheele herinnering aan deze zes maanden is toch zoo, dat ik gaarne de belofte doe hier terug te komen en dan eens met Tunizië te beginnen en met de oaze van Gabes, die aan zee ligt. Van deze aan zee gelegene palmengarde verhaal ik u dan misschien een anderen winter, als Allâh het wil. En... wil Hij het niet, welnu, ik ben hier zoo Arabiesch vroom geworden, dat ik zeg, als Ali gezegd zoû hebben: dan is het goèd gedaan...

Maar *en attendant*, dat dit of dat geschiede, zoû ik, eindigend, nog iets willen zeggen. Een woord van hulde, niet meer tot een vromen Arabier maar tot onzen Nederlandschen consul te Algiers. Ik heb voor wie onze belangen alhier te Algiers behartigt, een eerlijke vriendschap opgevat en een warme bewondering. De heer P.M. Ruys is een consul, zooals een Nederlander er gaarne een in den vreemde ontmoet. Hij is er een, die hoog houdt de eer van onzen Hollandschen naam. Hij is, te gelijkertijd dat hij een krachtig en energiek vertegenwoordiger onzer Nederlandsche natie is, een gevoelig mensch; iets, dat mij zeer sympathiek is. En daarom wilde ik mijne feuilletons uit Afrika eindigen met te verzekeren: beste Ruys, mochten werkelijk deze reisbrieven - kletspraatjes, noemde ik ze zelve en heusch, ik bèn niet zoo discreet! - tot een bundeltje worden verzameld, zooals je zelve suggereerde, dan... draag ik ze op aan jou!

Verantwoording

Begin juli 1920 schreef Couperus aan Maurits Wagenvoort: 'Ik hoop dezen winter naar het Zuiden te kunnen gaan (waarheen weet ik niet) want mijn dokter raadt mij af hier weêr een winter door te maken. [...] Ik voel me oud en moê en ben ziek van de krakende wereld en het kan me niet schelen of uit dat gekraak nog iets moois opbloeit; het liefst ging ik er rustig uit weg maar dat wordt me nog niet gegund...'¹ Het voornemen de winter in het Zuiden door te brengen nam kort daarna vastere vorm aan. Met de hoofdredacteur-eigenaar van de *Haagsche post*, S.F. van Oss, kwam Couperus overeen dat hij voor het weekblad een reis door Noord-Afrika zou maken.² De *Haagsche post* nam de kosten voor zijn rekening, in ruil voor een aantal reisbrieven. Aan een goede kennis, mevrouw J. Böhrling, schreef Couperus: 'Wij zullen elkander niet heel veel meer zien want wij gaan begin October - als de goden het willen - naar... het Zuiden, misschien Algiers en Tunis.'³

Op 16 oktober 1920 vertrokken Couperus en zijn vrouw naar Parijs. Zij reisden vervolgens naar Marseille, waar Couperus zijn eerste reisbrief/feuilleton schreef.⁴ Na enig oponthoud gingen zij op

- 1 Brief, ongedateerd (poststempel enveloppe: 8 juli 1920), in de Couperus-collectie van het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag. De brief is gedeeltelijk gepubliceerd in *Maatstaf* II (1963/64). p. 177.
- 2 Vgl. F.L. Bastet: *Louis Couperus; Een biografie*. Amsterdam, 1987. p. 585. Het reisdoel werd vermoedelijk in september vastgesteld. In het tweede feuilleton, in de *Haagsche post* gedateerd 'Nov. xx', schreef Couperus: 'Omdat ik zes weken geleden, geloof ik, nog heelemaal niet aan Algiers en Afrika dacht...' (p. 12 in deze editie).
- 3 Brief, ongedateerd, in de Couperus-collectie van het Letterkundig Museum. Gedeeltelijk opgenomen in: F.L. Bastet: *Louis Couperus*, p. 801.
- 4 Boven deze reisbrief staat in de *Haagsche post*: 'Marseille, 30 October'.

6 november aan boord van de 'Timgad' van de Compagnie Générale Transatlantique. Op 7 november kwamen zij aan te Algiers.

De eerste reisbrief verscheen op 13 november 1920 in de *Haagsche post* onder de titel 'Uit het kofferleven; Op weg naar Algiers'. De overige schetsen verschenen onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus in Afrika'. Na een rondreis van zes maanden door Noord-Afrika maakten Couperus en zijn vrouw op 3 mei 1921 de overtocht van Algiers naar Marseille. Via Parijs keerden zij terug naar Nederland. De twintigste en laatste reisbrief verscheen in de *Haagsche post* van 21 mei 1921. Over zijn verblijf in Noord-Afrika merkte Couperus in augustus 1921 op: 'Wij hadden in Algiers en Tunis een prachtigen winter [...]'.⁵

In december 1921 werden de reisbrieven onder de titel *Met Louis Couperus in Afrika* gebundeld uitgegeven door de N.V. Drukkerij Jacob van Campen te Amsterdam.

Bronnen

Voorzover ons bekend, zijn van de reisschetsen in de bundel *Met Louis Couperus in Afrika* de volgende door de auteur geautoriseerde bronnen overgeleverd:

A. een onvolledig manuscript van de hand van Couperus dat zich bevindt in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (sig. 76 D3/15, D3/18, D3/21-24). Het bestaat uit 35 gelinieerde bladen van eenzelfde (folio)formaat, die gedeeltelijk aan beide zijden zijn beschreven.⁶ Het bevat zeven reisbrieven. Het eerste blad van elk

5 Brief van Couperus aan mevrouw J. Böhlingk, gedateerd 8 augustus 1921, in de Couperus-collectie van het Letterkundig Museum.

6 Op de achterkant van blad 2-5 van feuilleton XII staan blad 4-7 van feuilleton XIII; op de achterkant van blad 5 van feuilleton XIV staat blad 7 van dit feuilleton; op de achterkant van blad 2, 4, 5 en 6 van feuilleton XVI staan respectievelijk het eerste blad en blad 3, 4 en 2 van feuilleton XVIII; op de achterkant van blad 4 en 5 van feuilleton XVII staan blad 5 en 6 van feuilleton XVIII. Op de achterkant van het eerste blad en van blad 4 van feuilleton XVII staan de bladen 3 en 4 van Couperus' verhaal 'Safar en Ali' (gepubliceerd in 1921 in het Kerstnummer van de *Haagsche post* en gebundeld in: Louis Couperus: *Proza*. Tweede bundel. Amsterdam, [1924]. p. 33-46). Op de achterkant van veel van de overige bladen staan aantekeningen, tekeningen, en berekeningen (zie ook noot 7-9).

feuilleton heeft als opschrift het feuilletonnummer; alleen feuilleton XVIII is ook voorzien van een titel: 'Carpentier in Algiers'. De overige bladen zijn genummerd. Het handschrift is als volgt samengesteld: XII, 2-7; XIII, 2-7; een blad waarvan het bovenste gedeelte met het feuilletonnummer (XIV) en waarschijnlijk ook de opdracht is afgescheurd,⁷ 2-7; XV, 2-6; XVI,⁸ 2-6;⁹ XVII, 2-7; XVIII, 2-6.

De bladen zijn beschreven in zwarte inkt en in potlood. De ductus verschilt weinig. Er zijn betrekkelijk weinig doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen, in zwarte inkt en in potlood.

Het overgeleverde handschrift heeft niet als kopij voor de *Haagsche post* gediend. Het vertoont geen sporen van de zetterij, zoals zwarte vegen en vouwen in het papier. De tekst van het handschrift wijkt op verschillende plaatsen sterk af van de tijdschriftversie. Sommige gedeelten zijn omgewerkt, een aantal grote passages is geschrapt en een aantal kleinere is toegevoegd; de feuilletons XVII en XVIII zijn in de *Haagsche post* in omgekeerde volgorde gepubliceerd (zonder feuilletonnummer) en het laatste gedeelte van het handschrift van feuilleton XVII is in de tijdschriftversie het begin van feuilleton XIX. Vermoedelijk is het bewaard gebleven handschrift in het net overgeschreven door Couperus zelf of door zijn vrouw, waarbij Couperus het - soms grondig - heeft bewerkt. De redactie van de *Haagsche post* schrapte bij plaatsgebrek overigens ook stukken tekst.¹⁰ Het net-

7 Op de achterkant van dit blad staat: 'Landschap Sidi Bon Saïd. De holle weg, boven aan den rand van de kom, die een olijve-hof is. Affodillen, anemonen, margrietten, brem, gele klokjes. Herdertje met rund en geit, fluit. De zee schuimt aan over de, zeer wijd, witte scheepjes. De bergen in de verte.. Maraboutgraf. kerkhofje'. Het landschap van Sidi Bon Saïd komt voor in een geschrapte passage van feuilleton XVI (zie de lijst van varianten, p. 152).

8 Op de achterkant van dit blad staat, in het handschrift van mevrouw Couperus, een Franse vertaling van een gedeelte van dit feuilleton (op blad 3 is deze passage met een potloodstreep aangegeven).

9 Op de achterkant van blad 3 staan onder andere aantekeningen voor het verhaal 'Safar en Ali'.

10 Vgl. Couperus' opmerking in feuilleton XIX in het tijdschrift: 'Ik schrijf met zóóveel plezier voor de H.P. dat ik altijd te lang van stof word en dan tot mijn schrik zie hoe de schaar der redaktie onbarmhartig aan het werk gaat!' (Zie de lijst van varianten, p. 156-157.)

handschrift is vervolgens als kopij naar de *Haagsche post* gezonden. Nadat de tekst was gezet en gedrukt, is het kopijhandschrift waarschijnlijk weggegooid.

B. voorpublicaties in de *Haagsche post*.

Tussen 13 november 1920 en 21 mei 1921 verschenen twintig feuilletons. Vrijwel alle afleveringen werden gepubliceerd terwijl Couperus in Afrika verbleef. Het is onwaarschijnlijk dat hij daar de drukproeven ter correctie kreeg toegezonden. De feuilletons zullen op de redactie van de *Haagsche post* zijn gecorrigeerd en daar ook voorzien zijn van een of meer titels:¹¹

‘i. Uit het kofferleven. Op weg naar Algiers’.¹² *Haagsche post* 7 (1920), nr. 359 (13 november), p. 1825.

‘ii. Van Marseille naar Algiers. De stad van zon en sluiers’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 7 (1920), nr. 362 (4 december), p. 1964.

‘iii. Horouk Barbarossa en zijn zeeroovers. Spoken in de moskee’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 7 (1920), nr. 363 (11 december), p. 2013.

‘iv. Dertien¹³ dagen in een auto voor 5000 Francs. De lente in December’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 7 (1920), nr. 364 (18 december), p. 2061.

‘v. Een Arabische dansavond in het hôtel. Zeven dagen bruiloft in de kashbâ’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 366¹⁴ (1 januari), p. 4.

‘vi. Van den heiligen marabout Sidi-Aïssa. Een betooverde olifant’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 367 (8 januari), p. 52.

11 In de *Haagsche post* ontbreekt de nummering van de feuilletons I, IV-VI, XV, XVII, XVIII. In deze editie zijn de titels van de feuilletons niet opgenomen; zij zijn, met één uitzondering, niet authentiek: niet Couperus, maar de redactie van de *Haagsche post* heeft ze toegevoegd.

12 In de boekuitgave van de feuilletons is de titel ‘Uit het kofferleven’ komen te vervallen.

13 In de *Haagsche post* en in de boekuitgave staat de zetfout: ‘Dertig’.

14 In de *Haagsche post* staat het verkeerde nummer 367.

‘vii. Mannen en vrouwen als aardkluiten. De Ruisseau des Singes’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 369 (22 januari), p. 134.

‘viii. Constantine, de stad in de lucht. Afgrond van den zelfmoord. De koningin der oazen’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 371 (5 februari), p. 214.

‘ix. Een fata-morgana in de woestijn. Het wonder van iederen dag’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 373 (19 februari), p. 294.

‘x. De filozofiesche ezeltjes. Dansende Ouled-Naïls’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 375 (5 maart), p. 373.

‘xi. Het groote gebed. Verborgene vrouwen’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 376 (12 maart), p. 413.

‘xii. Een witte stad. Een koningin levend begraven’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 377 (19 maart), p. 461.

‘xiii. Duikers in de woestijn. Een pension voor onze schilders’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 378 (26 maart), p. 501.

‘xiv. Duikers in de woestijn. Een pension voor onze schilders’¹⁵ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 379 (2 april), p. 549.

‘xv. Winkelen in Tunis. Verrukkelijke mozaïeken’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 381 (16 april), p. 631.

‘xvi. Tusschen de ruïnes van Karthago. Dido en Salammbô’ onder de verzameltitel ‘Met Louis Couperus in Afrika’. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 382 (23 april), p. 677.

15 Deze titel (dezelfde als die van het vorige feuilleton) berust waarschijnlijk op een fout van de redactie van de *Haagsche post*. In de boekuitgave is de titel van dit feuilleton (nummer XIV) geschrapt.

'xvii. Carpentier in Algiers' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus in Afrika'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 383 (30 april), p. 725.

'xviii. De psyche der Afrikaners' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus in Afrika'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 384 (7 mei), p. 767.

'xix. De psyche der Afrikaners;¹⁶ (Vervolg). Ooievaren - Het Bad der Verdoemden' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus in Afrika'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 385 (14 mei), p. 815.

'xx. Aan het einde der reis. Drie generaties aan den dans' onder de verzameltitel 'Met Louis Couperus in Afrika'. *Haagsche post* 8 (1921), nr. 386 (21 mei), p. 863.

C. een uitgave in boekvorm: Louis Couperus: *Met Louis Couperus in Afrika*. Amsterdam, N.V. Drukkerij Jacob van Campen, [december 1921].

Weliswaar is er geen correspondentie tussen Couperus en Van Campen over de produktie van *Met Louis Couperus in Afrika* overgeleverd, maar het staat vast dat de tijdschriftpublicatie als kopij heeft gediend voor de boekuitgave. Een aantal zetfouten komt zowel in de *Haagsche post* als in de boekuitgave voor. Deze fouten moeten uit de *Haagsche post* zijn overgenomen en door Couperus bij de correctie over het hoofd zijn gezien. Bovendien had Couperus de gewoonte de gedrukte voorpublicaties als kopij naar de uitgever van de boekuitgave te sturen of de desbetreffende nummers door de uitgever te laten aanschaffen.

Het is niet zeker of Couperus zelf alle drukproeven heeft gecorrigeerd. Hij verbleef na zijn terugkomst uit Afrika in mei 1921 de maand juni in Engeland en bereidde zich vervolgens voor op zijn reis door Nederlands-Indië en Japan, die op 1 oktober 1921 begon. De bundel *Met Louis Couperus in Afrika* verscheen volgens het *Nieuwblad voor den boekhandel* pas in de laatste week van december 1921, zodat Couperus waarschijnlijk niet veel tijd had om

16 In de *Haagsche post* staat de zetfout: 'Afrikanen'; in de boekuitgave is dit gecorrigeerd.

de drukproeven te corrigeren.¹⁷ Verschillende wijzigingen in de tekst van de eerste druk ten opzichte van de tijdschriftversie kunnen echter onmogelijk aan de zetter of de corrector van de drukkerij (of de uitgeverij) worden toegeschreven.

De uitgave van 1921 is de eerste en enige druk van de bundel *Met Louis Couperus in Afrika* die tijdens Couperus' leven is verschenen. De oplage is niet bekend.¹⁸

Tekstkeuze

Voor deze uitgave van de bundel *Met Louis Couperus in Afrika* is de eerste en enige tijdens Couperus' leven verschenen druk als basistekst gekozen: hij vertegenwoordigt de laatste door de auteur actief geautoriseerde versie. Couperus heeft de kopij ervan geleverd en de proeven ervan (gedeeltelijk?) zelf gecorrigeerd. Voor de tekstsamenstelling is gebruik gemaakt van het exemplaar van de eerste druk dat zich bevindt in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag (sig. 813 F14).

Correcties

In de tekst van deze uitgave zijn, mede op grond van een woordvoor-woord vergelijking van achtereenvolgens het overgeleverde handschrift (H) met de tijdschriftpublicatie (HP) en van de tijdschriftpublicatie met de eerste druk van *Met Louis Couperus in Afrika*, de hieronder volgende correcties aangebracht. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de verbeterde versie gegeven; na de 'Duitse komma' (/) volgt de oorspronkelijke, fou-

17 Het ongebruikelijk grote aantal uit de tijdschriftpublicatie overgenomen zelffouten in de eerste druk, met name in het voor Couperus typerende gebruik van het accent circonflexe (in woorden als 'zoû', 'weêr', 'neer', 'elkaâr', 'broêr'), geeft aan dat Couperus de drukproeven in ieder geval niet nauwkeurig heeft gecorrigeerd.

18 De bundel verscheen 'gebonden' (in een slappe omslag van lichtbruin linnen) en ingenaaid (in een papieren omslag). Op het voorplat van een van de voor deze editie gebruikte exemplaren (een exemplaar met papieren omslag) staat een afwijkende titel: *Met Louis Couperus naar Afrika*. De titel staat zo ook in de fondslijsten van uitgeverij Van Campen.

tieve lezing van de eerste druk. De laatste is voorzien van een asterisk (*) als zij voorkomt in alle genoemde versies. Indien dit niet het geval is, worden ook de lezingen van het handschrift, voorzover overgeleverd, en de voorpublicatie in de *Haagsche post* vermeld. Hierbij is de volgorde HP, H aangehouden, omdat de tijdschriftpublicatie als kopij voor de eerste druk heeft gediend.¹⁹

7,3	over geschreven/overgeschreven
8,21	zoû/zou*
9,33	Gothische/Gotische
10,30	neerzag/neerzag*
10,33	'Cooks-man'/'Cooksman'
11,10	l'Opéra/l'Opera
11,10	zoû/zou*
11,30	zoû/zou*
12,5	weêr/weer*
13,4	hôtel/hotel*
13,20	Londen-Parijs-Marseille/Londen Parijs-Marseille
15,7	embarcadère/embarcardère
16,8	Allâh/Allah*
17,16	Islâm/Islam
17,35	pavillioenen/pavilloenen*
18,3	villa's,/villa's
18,6	dit/die
19,4	nu/nú*
19,15/16	stakkerds-/stakkerds*
19,25	weêr/weer*
19,25	Théophile Gautier/Theophile Gauthier*
20,14	toch nog/toch
20,23	pompoen-ronde/pompoen-roode
21,25	mandarijnen/manderijnen

19 Een aparte vermelding van de lezing van de tijdschriftpublicatie is niet nodig als er geen handschrift is overgeleverd. Het ontbreken van een asterisk impliceert dan dat de tijdschriftpublicatie de juiste lezing heeft.

De zinsnede 'omdat allerminst vermoeiend' op p. 124, regel 2, hebben wij niet gecorrigeerd omdat zij in alle versies zo voorkomt en het niet duidelijk is welke (correcte) lezing door Couperus is geïntendeerd.

22,23	ongeloovigen,/ongeloovigen
23,24	zoû/zou*
23,31/32	plaatsen/plaatsten
24,12	K.M.)/.(K.M.)*
24,24	K.M.)/.(K.M.)
24,33	K.M.)/.(K.M.)
25,3	K.M.)/.(K.M.)
26,30	Aren't/Are n't*
27,7	huizen,/huizen
28,7	elkaâr/elkaar*
28,21	zoû/zou*
29,11	à/á
29,23/24	neêgestreken/neergestreken
29,24	opéra-de-province/opéra de-province
30,12	jeugd,/jeugd*
31,1	veeren/veêren*
31,21	zoû/zou*
32,31	zoû/zou*
33,5	Wij,/Wij
33,10	Korânverzen/Koranverzen*
33,16	kerel,/kerel
33,25	weêr/weer*
34,12	doodmoê/doodmoe
34,13/14	Korânverzen/Koranverzen*
35,1/2	kronkel-Kashbâ/kronkel-Kashbâ,
35,4	Sidi-Aïssa/Sidi-Aïssa
35,16/17	Mohammed-ben-Ahmed/Mohammed ben-Ahmed
36,2/3	hem: -Meester/hem: - Meester
36,14	Aurès/Aures*
36,14/15	en Sidi-Aïssa luisterde en de winden en de stemmen/en de stemmen
38,10	schattingen/schat-,tingen
38,24	weêr/weer
38,30	in/in

41,2	tot/tot de
41,20	weêr/weer*
42,15	schutbladeren;/schutbladeren:
42,32	wereldschheden/wereldsheden*
43,29	standbeeld,/standbeeld
44,1	weêr/weer
45,10	vreemdeling,/vreemdeling
45,27	rondt/randt
47,8	tenten/tenten,
47,27	bereikt.../bereikt..
47,28	moê/moe
47,32	naam/de naam
48,8	neêrblik/nêerblik
49,5/6	grijze, grauwe, nauw zilverige loover/grijze
50,33	à/á
51,11	waait. Zeide/waait zeide
51,12	à/á
51,27	waait, waait/waait waait
51,30/31	winterkleêren/winterkleeren*
53,33	Korân/Koran*
54,3/4	Abd-el-Kader,/Abd-el-Kader
54,8	ça/ca
54,14	weêr/weer
54,22	- Een/Een
55,9	fenicspalm/feniscpalm*
55,13	neêr/neer
55,23	Aurès/Aures*
55,33	fenicpalmen/feniscpalmen*
56,4	zomers/zomers,
56,16	bruischende bries/bruisende briesch
56,19	Khâliëf/Khalief
56,22	palmeboomen/palmenboomen
56,27	blokken,/blokken
56,28	Hôtel/hôtel

57,17

kleermakers/kleermakers*

57,24	zandziener/zandziencr
59,15	Hunne/Hune
60,7	balkonnetjes,/balkonnetjes*
60,10	tussen/tuschen
60,23	Ouled-Naïl/Ouled-Nail
61,30	Ouled-Nails/Ouled-Nails
62,6	zoû/zou
62,26	bleek/bleek,
63,8	'grote gebed'/grote 'gebed'
63,19	men zich/men toch
63,29/30	scheef, de kleine transjes schots en scheef/scheef
63,30	elkaâr/elkaar*
64,8/9	zwartstippelen/zwartstippelend
64,14	elkaâr/elkaar*
64,22	Korân/Koran
64,25	elkaâr/elkaar*
67,5/6	geroerd: - Maar/geroerd: - Maar*
67,7	behoren/behoor*
67,10	broêr/broer*
67,11	broêr/broer*
67,15	broêr/broer*
67,24	Korân/Koran
67,26	elkaâr/elkaar*
69,12	weêr/weer
70,4	hôtel/hotel (hôtel HP, H)
71,6	gebleven,/gebleven (gebleven, HP, H)
71,14	kameelen,/kameelen (kameelen HP, kameelen, H)
71,15	plotseling/plosteling (plotselinge HP, plotseling H)
71,15	hoop'./hoop. (hoop. HP, hoop! H)
71,16	[<i>alinea</i>] Oumache/Oumache (Oumache HP, [<i>alinea</i>] Oumache H)

71,20	dadeltuinen/dadeltuyn (dadeltuinen HP, H)
71,27	gebouwd/gebouwd, (gebouwd, HP, gebouwd H)
72,3	tooverstad./tooverstad, (tooverstad. HP, H)

72,3	van/en van (van HP, H)
74,14	raampjes, en door dat eene raam/raampjes (raampjes, en door dat eene raam HP, raampjes en toen door het eene raam H)
74,32	nederzetten/neerzetten (neerzetten HP, nederzetten H)
74,33/34	Bedouïne-vrouwen/Bedouinnen-vrouwen (Bedouïne-vrouwen HP, H)
75,34	Touggourt in/Touggourtin (Touggourtin HP, H)
76,20	water/het water (water HP, H)
77,13	'mirage'-huizen/'mirage-huizen' ('mirage'-huizen HP, H)
77,28	toch/tòch, (toch, HP, toch H)
78,11	weêr/weer (wêer HP, weêr H)
78,21	Mme/Mme. (Mme. HP, Mme H)
78,23	Mme/Mme. (Mme. HP, Mme H)
78,24	lunchen, maar/lunchen maar, (lunchen, maar HP, lunchen maar H)
78,27	uit.../uit (uit... HP, H)
78,30	Mme/Mme. (Mme. HP, Mme H)
78,32	Mme/Mme. (Mme. HP, Mme H)
78,33	Mme/Mme. (Mme. HP, Mme H)
79,2	Mme/Mme. (Mme. HP, Mme H)
79,18	verkleurd,/verkleurd (verkleurd, HP, H)
79,26	Korân/Koran (Kôran HP, H)
80,9	waaninnige,/waaninnige*
80,33	[<i>alinea</i>] De/De (De HP, [<i>alinea</i>] De H)
81,1/2	kunnen/hunnen (kunnen HP, H)
81,20	weêr/wêer (wêer HP, weêr H)
81,24	Hu, Boulot/Ali, Boulot (Ali, Boulot HP, Hu, Boulot H)
81,30	Temacin/Temanci (Temacin HP, Temanci H)
82,27	Nemanschka-keten/Nemanschkaketen (Nemanschka-keten HP, H)
84,6	Rijk/rijk (Rijk HP, H)

84,6

moest/moet (moest HP, H)

85,21

na/van (van HP, na H)

85,23	voorbestaan/voortbestaan (voorbestaan HP, H)
86,34	wel,/wel. (wel, HP, H)
87,31	weêrziens/weerziens (weêrziens HP, <i>ontbreekt</i> H)
87,32	Zoû/Zou (Zoû HP, H)
88,4	zoû/zou (zou HP, zoû H)
88,14	zoû/zou (zou HP, zoû H)
88,17	menigte,/menigte. (menigte, HP, H)
88,22/23	'machinaal'/machinaal (machinaal HP, 'machinaal' H)
88,25	dwarrelt,/dwarrelt (dwarrelt HP, dwarrelt, H)
89,9	neêr/nêer (nêer HP, neêr H)
89,32	gaarkeukentjes, op/gaarkeukentjes of (gaarkeukentjes of HP, gaarkeukentjes, op H)
90,2	weêr/wêer (wêer HP, weêr H)
90,17	neêr/nêer (nêer HP, neêr H)
91,9	bidkleedjes/badkleedjes (badkleedjes HP, bidkleedjes H)
91,19	overstelpende/overstelpete (overstelpete HP, overstelpende H)
91,21	weêr/wêer (wêer HP, weêr H)
91,22	weêr/wêer (wêer HP, weêr H)
91,31	meêbrengt/mêebrengr (mêebrengr HP, meêbrengt H)
92,5	neêr/nêer (nêer HP, neêr H)
92,18	Groote-Moskee/groote Moskee (groote Moskee HP, Groote-Moskee H)
92,20/21	berekend/berekenend (berekenend HP, berekend H)
93,2/3	groene, geel- en wit bloem-bespikkelde/groene-, geel- en wit-bloem-bespikkelde (groene- geel en wit bloem-bespikkelde HP, groene, geejen en wit bloem-bespikkelde H)
93,19	weêrgeven/wêergeven (wêergeven HP, weêrgeven H)
93,23	eeuwige/eenige (eenige HP, eeuwige H)

93,34	meê/mêe (mêe HP, meê H)
94,14	irizeerende/irriteerende (irizeerende HP, H)
95,1	Karthago,/Karthago (Karthago, HP, Carthago, H)
95,19	Byzantijnsch/Byzanthijnsch (Byzanthijnsch HP, Byzantijnsch H)

96,15	geleerde/geleerde, (geleerde, HP, geleerde H)
96,33	ge,/ge (ge HP, ge, H)
97,12	elkaâr/elkaar (elkaar HP, elkaâr H)
97,26	Karita/Karita, (Karita, HP, Karita H)
97,33	Théâtre/Théatre (Théatre HP, Théâtre H)
98,3	opgericht/opgericht, (opgericht, HP, opgericht H)
98,6	elkaâr/elkaar*
98,6	lentebloemen!/lentebloemen! - (lentebloemen! - HP, lentebloemen! H)
99,3	zijn./zijn -. (zijn -. HP, zijn. H)
99,22	Arisat/Arisal (Arisal HP, Arizat H)
101,15	boeken/boek (boek HP, boeken H)
102,27/28	voortgestuwd en -gedragen/voortgestuwd en gedragen (voortgestuwd en -gedragen HP, H)
104,15	keurig/kleurig (keurig HP, keurig H)
104,28	Leenaerts'/Leenaert's (Leenaert's HP, Leenaerts H)
107,3	Afrikaansch./Afrikaansch (Afrikaansch HP, Afrikaansch. H)
107,9	druk-doen/drukdoen (druk-doen HP, H)
109,6	schijnt, helaas,/schijnt helaas, (schijnt, helaas, HP, schijnt helaas H)
109,10	bekennen:/bekennen (bekennen: HP, H)
110,13	musicus/misicus (musicus HP, H)
113,30	on weêr/on wêer*
116,21	noodweêr/noodweer*
117,28/29	kudden,/kudden
118,7	en pic-nict/een pic-nic
120,30	zoû/zou*
121,16	zoû/zou*
121,17	zoû/zou*

Varianten

De eerste druk van de bundel *Met Louis Couperus in Afrika* vertoont ten opzichte van de tijdschriftpublicatie (HP) en het overgeleverde handschrift (H) de hieronder volgende woordvarian-

ten. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de lezing van de eerste druk gegeven; na het 'ontstaan-uit-teken' (<) volgen de vroegere versies HP en, voorzover overgeleverd, H.²⁰

5,1-4	AAN P.M. RUIJS CONSUL DER NEDERLANDEN TE ALGIERS < <i>opdracht ontbreekt</i>
7,1	I < <i>Marseille</i> , 30 October
8,25	de duinen < duinen
9,5	vluchtige schets < kofferleven-schets
10,23	en brieven < des kofferlevens
12,11	II < II. <i>Algiers</i> , Nov. XX
18,4	III < III. <i>Algiers</i> , Nov. XX
20,16	de vakken < met de vakken
22,26	zweeft < weeft
23,1	IV < <i>Algiers</i> , Dec. XX
24,23	175 < 170
26,25/26	zonneshijn < zonneshijnen
27,25	voor < toe
28,1	V < <i>Algiers</i> , Dec. XX
28,15/16	uitsteken < uitstrekken
29,12	per week < in de week
32,27	in te < te
33,15	met een < een
34,22	VI < <i>ontbreekt</i>
38,8/9	hij geheel < geheel hij
38,24	u < de H.P.
38,24	weêr ²¹ < slechte weêr
38,31	stekende < stralende

20 Een aparte vermelding van het sigle HP is niet nodig als er geen handschrift is overgeleverd. Het ontbreken van siglen impliceert dan dat het handschrift ontbreekt en dat achter het 'ontstaan-uit-teken' de lezing van de tijdschriftpublicatie staat. De onzekere lezingen van het handschrift worden gevolgd door een gecursiveerd vraagteken tussen teksthaken ([?]). De woorden in het handschrift die wij in het geheel niet hebben kunnen ontcijferen worden aangegeven door drie x-en tussen teksthaken ([xxx]).

21 Zie de lijst van correcties, p. 133.

39,12	uitgebloeide < uitgebloeide, uitgefeeste, uitgezogene
40,9	vii < vii. Algiers, December xx
45,8	wegstelen < brutaal wegstelen
45,12	viii < viii. <i>Biskra</i> , Januari XXI
48,16	over welvende < boven welvende
48,33	hooge huizen < huizen
51,1	ix < ix. <i>Biskra</i> , Januari XXI
52,4	dagen < dagen echter
53,19	braak liggen < liggen braak
57,4	x < x. <i>Biskra</i> , Febr. XXI
60,30	zich mede < mede zich
61,19	allerbekendste < allerbekorendste
63,1	xi < xi. <i>Biskra</i> , Februari XXI
64,2	gedroogde < droge
64,9	straatjongens < straatjongentjes
65,17	neef < een neef
69,23	xii < xii. <i>Biskra</i> , Maart XXI HP, H
69,24	dat < dit HP, H
69,28	in < van H
70,11	De < Een HP, H
70,14/15	vijf of zes uur af te doen < twee of drie uur te bereiken H
70,21	Het was niet < Het was niet. Het bestond niet H
70,23	kalksulfaat < wellicht mica-afschijn H
71,6	Zoo < Nu H
71,7	in < aan HP, H
71,18	met de < met HP, H
71,25	stijgt < rijst H
71,32	eten < eten er H
71,33	het hert < een hert H
72,11	bosschage < groote [xxx] H
72,13	loovers. < loovers. Witte burnous-schimmen dwaalden vele om ons heen, met langzame deiningen en in groote vuren op een marktplein

dansten de hooge vlammen op, om
welke kooplui den geheelen nacht

zonder hurken blijven, tot den volgenden marktdag: zij hadden om zich hunne waar gestapeld: dat was olijvehout en kameeegras en het was alles wit overpoeierd met stof en zand. Alle deze witheden vervaagden of verduidelijkten even voor onze oogen in verschillende tinten, iets valer, iets heller. Steen was het nooit, krijt was het nooit, nooit was het lotus of hermelijn. Te rijk zijn deze blankheden, om hen te vergelijken met de witheden van Touggourt. Blank was het nooit. Vaal was het steeds, vaag, doorschijnend wel en doorzichtig: etherische huizen en menschen en maneschijn: het was een witte, transparante nacht en door die nacht blaften als gekken de honden tegen de maan onophoudelijk, als met een waanzinnige extaze en aanbidding en smachtte en smeekte hier en daar een Arabische fluit aan lippen en tusschen vingers van jongen dichter of zanger. Om de witte stad rezen de palmen en hieven de kronen, maanoverdopen de witstoffige bladen tegen de witte lucht en den witten Melkweg en tusschen de duizende starren, die schenen wel duizende door de nacht verspreide even zilveren dadels.

Door witte nevel en witte misten dwaalden wij de stad door met trouwen Ali, onzen gids, gingen de moskee binnen, waar de nacht duister geheimzinnigde, en toen door de donkere, geheel overdekte, met palmenstammen geschraagde en sombere verwulfde straten, die de straten zijn van oud-Touggourt en waar bóven de huizen zijn. Zwart waren die overdekte straten als keldergangen, kil en koud, ter zijde zagen wij in een kleinere moskee of open huis, geheel leêg en nachtkleurig, met een hurkende schim en waar de overdekte straten openden op een opener pleintje, goot de maan zijn witten gloed plots neêr met lichtval, een breede lichtcascade, die pijn aan de oogen deed. H

72,18	iets < wel iets H
72,34	woestijn. < woestijn. Prachtig monumentaal lopen ginds de kameelen, in karavaan, of twee, drie slechts en immens groot tegen de luchten. Vreemd, dat optische effect van immensiteit der silhouetten van menschen en dieren tegen de woestijnlucht. De donkere, breede Bedouine-vrouwen, in haar donkere, kleurige lappen, schijnen reuzinnen als zij op de kam van een rozigen zandheuvel verschijnen... H
73,14	heerschenden koning < koning H
73,23	Roumi [...] doet < Roumi's [...] doen H
73,29	geven < maken HP, H
73,32	weeft en zweeft < weeft en welft H ²²
74,2	prins < prins van Touggourt HP, H
74,14	raampjes, en door dat eene raam ²³ < raampjes en toen door het eéne raam H
74,23	Wat een eenvoud. Wat een eenvoud < Wat een eenvoud, wat een sublime eenvoud HP, H
75,16	vergeestelijkte < verspiritualizeerde H ²⁴
77,28	zoû zijn < zijn zoû HP, H
77,30	zoontje, < zoontje en H
78,7	dicht < in H
78,9	zich < zich eveneens H
78,17	dadel-oogst < palmenoogst H
79,13	bespreid. < bespreid. Maar allergezelligst om aan den boord van het mooie meer, dat schemert tusschen palmstammen en door palmenkroon, te droomen, te peinzen, fluit te spelen, koffie te drinken en legenden te lezen. Onze caïd moet ook een dichter zijn om zoo een plekje zich te hebben ingericht. Snippen fladderden over de bleek zilveren wateren, effen de stil zilver spie-

22 De variant is ontstaan door de correctie van een zetfout in de *Haagsche post*: 'weeft en weeft'.

23 Zie de lijst van correcties, p. 136.

24 Boven 'verspiritualizeerde' schreef Couperus met potlood: 'geestelijkte'.

gelende plassen. Ter andere zijde galoppeerde plots in woeste vaart een witte ruiter aan op een Arabisch paard, die den Caïd iets te melden had. Prachtig, die plots, witte burnous wapperende cavalier, het geweer en bandouillère over den rug geslingerd op het aanbliksemende blanke ros. En dat ruitermotief, zoo heel even, onverwachts, onvoorbereid, in de zonnige, rozige woestijnstilte met den achtergrond van roziggrauwe, brokkelige modderhuizen, alles overtogen van goudgloed en trillende straling.

Wij wandelen met den Caïd zijn palmentuin uit en het treft ons, dat overal botten, beenderen liggen, een schedel van een kameel. Zij worden niet opgeruimd; integendeel soms op een muur of boven een deur ingemetseld als talisman. Plotseling staan wij voòr de markt! Het was wondermooi van kameelen en grauw witte geburnousde Arabieren voòr de huizen der stad als achtergrond en de minaret teeder broosjes, geheel achter in de stad zich beurende. Het was zoo mooi of het ge-arrangeerd was als een schouwspel, een tableau-vivant, maar het was geheel onbewust en natuurlijk: al was niets dan de markt van Temacine, die even buiten de stad ligt. Het was niet alles eèn schilderij, o Hollandsche schilder: het waren tien, twintig schilderijen, zoo ik te oordeelen waag. H

79,19

ontvangen < verwelkomen H

79,31

ontsnappen. < ontsnappen, [*alineae*] Gangen, trappen, kloosterhofjes. Hier en daar heel fijn stucwerk aan wand en Arabische hoefijzerpoort en dan weêr alles verwaarloosd, afbrokkelend, in elkander gestort.

- Ze bidden maar, zegt ons de Caïd, als wij weêr buiten zijn. Dat bidt altijd maar door. Hier, kijk, hier bidden ze ook weêr. Wij treden binnen in de Moskee, waar het grafgesteente rijst van den heiligen stichter der Confrèrie.

Dat graf is met een ijzeren traliewerk ge-arabeskeerd en verschillende vanen en standaarden zijn er om heen geplaatst: het zijn offers, den heilige gewijd. En om het graf en in de moskee hurken de 'broeders' der Confrèrie en zij bidden niet anders dan in deinende extaze van gezwaaide koppen en bovenlijven.

- Allah is groot en de eenige God! Allah is groot en de eenige goed[?].

Onze Caïd is zeer verlicht. Hij knipoogt tegen ons en zegt ons later:

- Als zij dat duizend maal hebben gebeden, zijn zij zelfs ge-absolveerd van een misdaad.²⁵ Van een moord of wat ook. Daarom heb ik met die confrèrieën niets op. H

80,17	in < in de H
80,25	zeg < vraag H
80,34	iedere < aan iedere HP, H
81,7	uitgehangen < gedaan H
81,10	daarna < dan H
81,27	glad strijkt. < gladstrijkt. Het is de vallende avond over de woestijn, over de zoutmeren, de palmentuinen. Het is wondervol mooi van tinten. Het zijn in zwart ge-etste boomkruinen tegen oranje hemel-door-zichtigheden. Het zijn de eerste starren, als splinters van diamant. De maan rijst, wit en heilig. Er weeft zich de witte atmosfeer; de witte arcade en huizen spoken op; de witte burnous-mannen gebaren om de groote vuren. Wij zijn in Touggourt terug, H
81,29-31	Nog [...] accacia's'. < <i>ontbreekt</i> H
82,1-4	XIV A [...] inoubliables < <i>ontbreekt</i> H ²⁶
82,9	beeld < spiegelbeeld H
82,17	blank < blinkend H

25 Couperus vergiste zich en schreef: 'van ge-absolveerd van'.

26 Het bovenste gedeelte van het blad is afgescheurd.

- 82,29-31 nog steeds bewoond [...],
afstammelingen [...] dezer landen < waar
nog steeds [...], en afstammelingen [...] dezer bergen wonen H
- 83,6 kozen < kregen HP, H
- 83,11 en u, o lezers, toe bedenk < en de lezers van de H.P. toedenk H
- 83,25 die < die massief H
- 83,26/27 haar [...] overwentelend < die haar [...] hebben overwenteld H
- 83,28 centrum < het centrum H
- 83,30/31 wereld: een antieke, Romeinsche stad, [...] rondom u, en < wereld. Ge ziet om u de antieke Romeinsche sterke stad [...] liggen en H
- 83,32/84,1 golft vóór u de Nemanschka als achter u de Aurès < golft ginds de Nemanschka-keten, zooals achter u de keten van de Aurès H
- 83,33 Om [...] vermijden. < *ontbreekt* H
- 84,1 overmatige < werkelijk overmatig groote H
- 84,4 lucht < wijde, lucht H
- 84,4 leeuwerikgeklater? < leeuwerikgejubel?
Het is waar, ginds ziet ge het moderne museum en de moderne conservatorwoning, ginds dwalen enkele toeristen, ginds stationeeren een paar auto's en dan: gij zelve, gij zijt modern. Maar probeer een oogenblik deze weinige moderniteit om u en in u te vergeten, probeer over de zuilen de kroonlijsten te richten in uwe verbeelding, probeer de lage muren dier huizen hooger te richten en de vlakke daken er over te leggen en het zal zijn als een doorzichtig vizioen, door welker doorzichtigheid de bergketen alleen nog immer golft, zichtbaarder dan in de eeuwen, toen deze verbeelding werkelijk marmer en kalksteen en baksteen was... H
- 84,6 maar < maar moest H

84,10

omdwaling < omdwaling door deze
doode, maar voor onze verbeelding
herlevende Romeinsche stad, H

- 84,13 koos < ging lezen H
- 84,13 gindsche < marmeren H
- 84,14 tempel der triade Jupiter-Juno-Minerva;
< - den tempel van Jupiter, beschermer
des Rijks - H
- 84,15 duidelijk < duidelijk voor u H
- 84,16/17 niet moeilijk de stad [...] te doen rijzen <
waarlijk niet moeilijk uit dat wat restte van
hare rijke en regelmatige prachten de
stad verder [...] op te bouwen H
- 84,17 Eereboog < Eereboog, die den
Decumanus Maximus - den tweeden
hoofdweg - afsluit, H
- 84,21 zichtbaar < open H
- 84,23 werd < werd door den eigenaar H
- 84,25 schaduw is < schaduw HP, H
- 84,27 is < is de kunst H
- 84,29/30 en stalletjes < voor stalletjes H
- 84,31 maar < slechts H
- 84,33 kaas- en eierboeren - < kaas- en
eierverkoopsters... H
- 84,34 waarin [...] zwommen < waar [...] in
zwommen H
- 85,15 fonteynen < fonteintjes H
- 85,16/17 muzeum. < muzeum daarginds bij den
Conservatorswoning. Hier hebt gij een
heel voorname woning; die van Sertius,
den rijke, die een der mooiste markten
in Thimgad deed bouwen en haar der
stad cadeau gaf zooals hij haar cadeau
gaf een forum vestiarum, dat is een
kleedermarkt. Zie eens zoo een huis van
een rijken Romein daar open en bloot
voor u liggen en erken, dat ge u thans
geen weelderiger woning zoudt kunnen
kiezen, trots alle onze moderne cultuur.
Sertius had zijn eigen thermen; hij had
een prachtige pescina of waterwerk in
zijn atrium en hij had een vivarium, dat
is een vischvijver, met een geheel
systeem van kokers waarin de visschen
kuit schoten en zich vermenigvuldigden!
Werkelijk, zoo een antieke Romein was
iemand, die wist in zijn woning te leven

en praktisch was hij daarbij, want in de
winkels, die bij zijn insula

behoorden, deed hij door zijn intendanten verkoopen de granen, oliën en vijgen, die van zijn landgoederen kwamen, precies zooals ik nog enkele jaren in Florence gezien heb, waar ik woonde in het paleis van een markies, die beneden in de soussols van zijn paleis zich ook wel verwaardigde zijne 'vini ed olii' te verkoopen en er zelfs een wijn-restaurant daar op na hield. H

85,28/29

VENARI LAVARI LUDERE

RIDERE OCC EST VIVERE²⁷ HP,
H

86,3

meer < meer, maar misschien was hij den rijken Sertius wel verwant H

86,3

na < die na H

86,4

Oostelijke < groote Oostelijke H

86,7

genòten < natuurlijk genoten H

86,9/10

gedresseerde panthers < panthers H

86,11

zooals [...] de mozaïeken < precies zooals [...] die mozaïeken H

86,11

toen < toen, toen had hij H

86,13

kneden < zalven en kneden H

86,14

toen < toen, toen H

86,15

scherts < verpoozing en scherts H

86,17

dit < dat H

86,17/18

in zijn net gevangen < dien hij met zijn jagers in zijn net had gevangen H

86,18/19

een geraffineerd recept < geraffineerde recepten H

86,19

te < te doen H

86,20

gelachen < gepocht en gelachen H

27 In het handschrift staat de tekening op de achterkant van het laatste blad van dit feuilleton.

86,20	passeerden < passeerden in bloemig, doorzichtig gewaad H
86,21	afpraak < belofte of afspraak H
86,21/22	toen [...] dat opschrift gegrift < toen, toen [...] dat gegriffeld: Venari Lavari Ludere Ridere Occ est Vivere H ²⁸
86,23	gekrabbeld < gegrift H
86,25	gespeld < geschreven H
86,27	baas < baas, zoo hij nog geleefd had H
86,32	allemaal < maar allemaal H
86,33/34	leeuwen-en gazellenjacht < leeuwejacht H
86,34	opschrift < opschrift, nog steeds te zien op een trede van het Forum te Timgad... H
87,4	spel < spel, dat op dat opschrift gespeld was H
87,4	met welke < welke H
87,6	verklaring < opschrift H
87,7	opschrift < geheele opschrift H
87,10	is < is best H
87,12	dan < dan zeker H
87,14	jager, want < vriend, van mijn levenslustige vriend, de Timgadsche jager van eeuwen her. Want H
87,14/15	levensprincipe < blij opschrift als: te baden, te jagen, te lachen, te spelen (alle spel, ook dat der liefde!), dat is leven! H
87,15/16	niet in mijn dilettantisch-psychologische < niet zoo maar in mijn psychologiesch-dilettantische H
87,18	veel < heel veel H
87,19	vermeldt u < scheen het de moeite waard u te vermelden H
87,19/20	gesticht en, na enkele eeuwen, vernield [...] ik. < ge-

28 In het handschrift staat tussen de rijtjes woorden een soortgelijke tekening als bij de variant op p. 85, regel 28/29.

- sticht, ge zijt eeuwen door bewoond, ge zijt toen [...] ik, vernield en niet vele jaren her heeft men u weder opgegraven ter wille van wie het Verleden beminnen. H
- 87,21 sterk < sterk, stoer H
- 87,22 schoonheid in uwe kracht < tevens elegante schoonheid in uwe stichting H
- 87,23 nooit < weinig H
- 87,23 gij stad zonder veel historie < stad zonder historie, stad, die alleen gesticht en vernield schijnt H
- 87,24 ruïne < ruïne, lief H
- 87,27 Lief < Lief ook H
- 87,27/28 in u doorleefd. < die ik doorleefd heb in uw suggestieve atmosfeer van weelderige antiquiteit. Moge ik u weêrzien een andere maal in een andere tijd. Het is mijn liefste wensch. H
- 87,28/29 ik weet nauwlijks waarom. Ik < waarom weet ik nauwlijks - ik H
- 87,29 gezien en u iets van mijn hart gegeven, Stad < gezien, ik weet niet waarom ik u iets van mijn hart heb gegeven, ik ben gelukkig geweest en heb u lief: Timgad!, ondoorgrondelijk zijn de beweegredenen onzer sympathie - maar het is niet anders: Stad, H
- 87,31 toe; tot weêrziens!²⁹ < toe!
N.B. Het lijkt mij niet anders dan zeér rechtvaardig, dat iedere toerist in Timgad een entrée betalen zoû, b.v. 5 francs. Geen enkele toerist, per auto naar Timgad gekomen, zoû zich hieraan onttrekken en een dergelijke heffing zou, naar de directeur, den heer Godet mij verzekerde, een benefice geven van ± 30,000 fr in het jaar, die ten goede zouden komen aan den voortgang der 'fouilles'. Waar het republikeinsche principe van gratis entrée in muzea en nationaal monument zeer te

29 Zie de lijst van correcties, p. 137.

	waardeeren is in Parijs en andere groote, Fransche steden, zoû aan den voet van den Aures en bij de bescheiden subsidie, die kan worden toegekend, een entréehoefting slechts billijk zijn. H
87,32	en < en zoû H
87,33	niet de tweede c < er niet een tweede c achter H
88,1	XV < XV. <i>Tunis</i> , Febr. 1921. HP, H ³⁰
88,2/3	natuurlijkerwijze < zonder onderscheid H
88,18	interesseert < interessant is H
88,19	overdekte, overdakte < overdekte H
88,24	beschutte < bedakte H
88,27	Souk des Teinturiers < Rue des Teinturiers - eigenlijk nog buiten de Souks - H
88,30/31	en zwart < zwart en okerkleurig H
88,31	Souk < Rue H
88,32	de ronde < groote, ronde H
88,33	de groote, antieke harp van een bard < een groote, antieke harp H
89,2/3	het Arabiesch schoeisel bij duizenden snijden; rondom hen liggen de vellen uitgezocht < de Arabische muilen bij duizenden snijden uit de vellen, die rondom hen liggen H
89,9	vierkant of rond < vierkant H
89,13	steeds < steeds altijd H
90,7/8	is vermoedelijk < vermoedelijk is H
90,15	veel, de Arabieren < veel H
90,16	barbier < Arabische barbier H
90,20	doet < laat H
90,21	begeleidt < accompagneert H
90,23	reukpapier < geurpapier H
90,29	klaptaboeretjes en divans < klaptaboeretjes H
91,3	kunnen uitzwaaien < uit kunnen zwaaien H

30 In de tijdschriftpublicatie ontbreekt het feuilletnummer.

91,14

enkele < eene H

91,15/16	- ze bekenden het mij - worden er suf < worden er duf H
91,16	Ik, ten minste, loop < Ik loop ten minste H
91,27	als < in H
91,31	cadeautjes < souvenirs H
91,32	de kouba < het graf H
91,33/34	nog na eeuwen < na eeuwen nog H
92,1	deze [...] staat < de [...] is H
92,2	houten tombe < tombe H
92,3	een heilige. Als < heilige. En als H
92,3/4	ge er [...] aantreffen < ge [...] er aantreffen H
92,4	zijn < er zijne H
92,10	geverfd < gekleurd H
92,11	Ik niet: < Ik wist het niet en H
92,11	dag < dag iets meer of minder interessants H
92,12	Dood moê! Toch nog < Nog H
92,19	feestdagen < feestdagen alleen H
92,20	stoffen voor zijn voet < stoffen H
92,22	uitgespreid < uitgespreid voor den voet van den potentat H
92,28	ingericht < zal worden ingericht H
93,25	kunnen gaan < gaan H
93,35	Dido. < Dido. Wel, de 'filozofie' te dier plaatse moet eenigszins vrij en breed worden uitgemeten... Maar hoe dan ook, geheel het zonnige, nijvere buitenleven en zelfs het elegante buitenleven dier Romeinsche kolonisten van Noord-Afrika wordt u duidelijk, of ge het mede leefde, wanneer gij de mooie mozaïeken in het Bardo één oogenblik langer dan oppervlakkig weg beschouwt, H
93,36	<i>naschrift ontbreekt</i> < N.B. Aan verschillende correspondenten, die mij zoo hartelijk schreven, zoowel over 'Iskander' als over mijn Afrikaansche schetsen, betuig ik mijn hartelijken dank.

Dat ik niet iedereen persoonlijk antwoord,
wil niet zeggen, dat ik onverschillig

- voor deze brieven ben. Integendeel waardeer ik die zeer. Maar ik zit hier meer aan mijn schrijftafel dan noodig is voor mijn feulletons. Ik vraag dus indulgentie! HP
- 94,2 straks < spoedig HP, H
- 94,6 Cato < Scipio HP, H
- 94,22 heet er < heet H
- 94,26 ziet optorenen < op ziet torenen H
- 94,28 uitstapt. < uitstapt. [*alinea*] Het is zoo vreemd. Je bent langs Tunis' haven en voorsteden gegaan en langs witte kouba-achtige villa-tjes met een paar palmen en pyramide-achtig groene tamarisken, villa'tjes, die vooral op reclame-briefkaarten aardig doen om hun Oostersch tintje, je bent gegaan langs marine-rommel en onaffe faubourgs, je hebt echter in de verte ook Sidi-Bon-Saïd hoog zien liggen, blinkend wit en Arabisch stadje op zijn hooge punt tegen straf blauwe lucht - laat mij niet meer spreken van Tunis' grauwe luchten! - en dan stap je in eens af in Karthago. Je herinnert je even, dat de Kardinaal Lavigerie, wiens naam met respect in Noord-Afrika wordt genoemd voor het veele goeds, dat hij hier stichtte... ook die niet heel erg mooie 'primatale' Kathedraal gesticht heeft en haar wijdde aan St. Louis de France, Lodewijk IX, die hier, gaande ter kruistocht, stierf aan de pest en dan, dan treft je een monumentale fenix-palmenallee en wil je gaan zien de ruïnes, die er overbleven van beroemd, vernietigd, arm Karthago. H
- 94,29 Er is niet heel veel [...] overgebleven. Zoo < 'Er is niet veel [...] overgebleven', zoo H
- 94,30 echter niet < niet echter H
- 95,4 Cato's < Scipio's HP, H
- 95,14 moeilijk < een zeer moeilijk H
- 95,22 begraafplaats met driehoekige, Puniesche tomben < driehoekige Punische tombe H

- 95,26 uitverkochte < ge-epuisseerde H
- 95,28 heeft. < heeft. Voor eéne bladzijde van dezen beminnelijken, steeds kristalklare en emotievolle Fransche geleerde geef ik u de geheele Duitsche eruditie van Hornemann[?] cadeau, H
- 95,32 oogenblik < oogenblik in de *Haagsche Post* HP, H
- 96,7 Berg [...] golf < Berg, haar [...] golf, afsluitend H
- 96,8 van < om H
- 96,11 weêr < weêr en weêr HP, H
- 96,11 Byrsa-heuvel. Hièr ook < Byrsa-heuvel, trots de Kathedraal van Kardinaal Lavigerie! Hier H
- 96,15 en < de H
- 96,22 Byrsa-heuvel. < Byrsa-heuvel is - thans overweldigd door een primatiale Kathedraal - dat zelfs anders niet spoedig voor fantasie toegankelijke geesten, dat iedereen, die iets heeft bewaard in zich van de goddelijke schatten en geschenken der groote dichters, op zulk een plek niet twifelen kàn aan de waarheid van poëzie en verdichtsel: dit is de schoonheid van Byrsa, waarop wij thans staan en onzen blikken doen dwalen over de zee, dat wij twijfelloos zeggen: Dido, de heldin van Vergilius, zij heeft geleefd, zij heeft bestaan en Salammbô, de heldin van Gustave Flaubert, zij heeft geleefd, zij heeft bestaan als Dido! H
- 97,1 afsloten < afsloot H
- 97,14 loeiden, bulkten < loeiden bulkend H
- 98,17 bewonderen < gaan zien H
- 98,19 vol < met H
- 98,21/22 zoodat < zoodat de H
- 98,26 godin. < godin en wat het is níet, voor wie zich in de verleden tijden weg kan denken, een belang en een genot te dwalen en te droomen bij zulke eerst nauw herkenbare maar dan plots zich verduidelijkende resten: een

heuvelhelling, die hier en daar vertoont,
dat zij een breede tempeltrap was en een
vierkant uit-

	gegraven waterbassin, dat vermoedelijk was een wonderdadige bron! H
98,27	brengen, op Byrsa < brengen in Karthago H
98,32	toon en < even toon en H
99,13	en de < en H
99,18	Palasir... Zij scheen mij de ziel van Karthago. < Palasir... H
99,25	XVII < <i>ontbreekt</i> HP < XVIII H
100,5/6	handschoenen tot de pols toe omsnoerd; de vingers waren niet te zien < handschoen omsnoerd tot de pols toe, zonder dat iets van de vingers te zien was H
100,11	ter < het H
100,12	om van de overwinning zeker te zijn < om de overwinning de zijne te maken H
100,12	vuistvechter < echter H
100,14/15	weren, machteloos, nog af < weren nog machteloos af H
100,31/32	onderbewust-zijn 'van binnen naar buiten' < onderbewustzijn H
100,32	volmaakt < volmaakt gedaan H
101,15	een nacht < 's nachts H
101,16/17	dag dan dat bij zijn boksonderwijs bekoopt met veel slagen en stooten < nacht dan bij zijn boksonderwijs veel slagen en stooten oploopt H
101,25	dagen < dagen heelemaal nat H
101,27	woedende < schuimende H
102,18	het < dat H
102,26	het al te enthoeziaste < al te enthoeziast H
103,10	de Bokserkoning < la Majesté de la Boxe H
103,21	alleen < alleen even H
103,22	wat < even H
103,23	tabberd < donder H
104,9	zijn < die H
104,11	aan < in H

104,12

wel vierkant < wel even wat vierkant vlak
H

104,15	met < van H
104,17/18	openluchtsche < open H
104,18	Algiers' grauwen hemel < de open lucht H
104,22	Die < Dat H
104,26/27	Gedurende < Door H
104,28	nooit-falende < nooit feilende H
104,30	uitsteken < uit te steken H
104,31	uitstoot < dan zijn vuist uitstoot H
104,33	toelaat < toelaten zal voor het oogenblik met een ondoordringbaar fluidum H
105,1	dit gelukskind < dat gelukskind, dat een mijnwerkersjongen was, die talent en aanleg had om te boksen H
105,5	Ik zag zelf < Je zag zelfs H
105,5	Ik zag het < Je zag het H
105,7	minuten < minuten, dat de gong klonk H
105,8	gesoigneerd < gesoigneerd, koelte toegewuifd met handdoek H
105,9	maar Carpentier < Carpentier H
105,10/11	glimlachend < glimlachend, de jonge boksergod in zijn correct tricotje, en rood-blauw-wit lint H
105,12	hij < hij even ontstemd H
105,15	geworden < geworden van wat hij spelenderwijze gedurende een half uurtje wel had willen verrichten H
105,16	op een drafje naar zijn auto < luchtigjes weg naar zijn auto, terwijl het publiek gek was van enthoeziasme H
105,17	was blij [...] te hebben gezien maar ging < ging blij dat ik [...] gezien had, maar toch een beetje H
105,18	te veel < veel te veel H
105,19	had gebokst < gebokst had H
105,20	XVIII < <i>ontbreekt</i> HP < XVII <i>Tunis</i> , III. XXI H
105,24	heerlijk < iets heerlijks H
105,25	Palace < Palace - die <i>zijn</i> niet altijd 'palace's' tegenwoordig! - H

105,26

voor < voor de deur H

106,3	de middenweg < een middenweg te kiezen H
106,5	weêr < weêr eens H
106,11	flâneerende < flaneerende even H
106,27	er < er nog H
106,29	u < nog H
106,31	Afrikaansch-Arabische < Afrikaansche H
107,1	koopman < winkelier H
107,11	coupé < trein H
107,12	deur < coupédeur H
107,16	ze < ze, geloof ik H
107,28/29	enthoeziaste verzekering < verzekering H
108,21	'deftige' type < 'deftige type' b.v. H
108,26	steeds < meestal H
109,2	aan u kwijt < kwijt aan u H
109,4	Hunne vrouwen, hoe ondoorgrondelijk, onpeilbaar zijn zij < Hoe ondoorgrondelijk onpeilbaar zijn deze vrouwen H
109,7/8	sluierdoek en onder den 'haïk' < sluiendoek H
109,9	gebeurd ziet < ziet gebeurd H
109,10	echtgenoot < echtgenoot en iets van een glimlach ziet glanzen H
109,11	haar < ze H
109,19	gevoel < idee H
109,23	over < op H
109,25	welke moskee ook < een enkele moskee H
109,26	de moskee's < een moskee H
109,26	over [...] lopen < op [...] treden H
109,31	binnen < hierbinnen H
110,17	protagonisten < acteurs H
111,5	ben ingelicht < ingelicht ben H
111,10	blanke Mooren < blanke en Moorsche gezichten H
111,10	de [...] van < de vroegere [...] uit H

111,14-19

xix. Ik [...] plezier, dat [...] word. Verleden
[...] psyche. < xix. Ik [...] plezier voor de
H.P. dat [...] word en dan tot mijn schrik
zie hoe de schaar der redactie

	onbarmhartig aan het werk gaat. Verleden [...] psyche. HP < <i>ontbreekt</i> H
111,19/20	Hoewel ik geloof, dat ik er eigenlijk niet diep in kan doordringen < Neen, ik geloof, dat ik eigenlijk met u niet veel dieper kan indringen in de Arabische psyche H
111,27/28	weêr anders < anders H
111,28	de met Parijs dweepende < de Parijs-beminnende H
112,11	u moê naar < naar H
112,12/13	tientallen onder de soldatenvrouwen. < tientallen! H
112,19	waarop < op wat H
112,22/23	Arabische en Afrikaansche < Arabische H
112,23	meê uit < uit H

Afbrekingstekens

In deze uitgave van *Met Louis Couperus in Afrika* moeten de volgende afbrekingstekens als een koppelteken gelezen worden:

10,18	Mysterie-
10,19	Zuid-
21,6	ceder-
24,26	zag-
25,32	Casa-
26,16	werker-
26,20	om-
28,24	aquarel-
28,33	zes-
29,26	le-
31,33	zak-
35,17	eth-
38,18	mist-
39,12	Verder-
42,26	gloei-

43,17	Mitidja-
45,1	moeder-
51,21	Sidi-
52,19	Abd-
53,9	Oud-
54,3	el-
55,18	Sidi-
56,2	zee-
56,24	palm-
60,7	Ouled-
60,26	theater-
63,3	Sidi-
65,11	el-
66,4	grande-
68,23	Abd-
77,9	en-
78,15	ge-
107,33	Abd-
110,22	vitrage-
119,4	Mitidja-
137,27	bloem-
143,8	rozig-

Op p. 25, 26, 49, 52, 53, 54, 71, 72, 75, 77, 85, 92, 95, 106, 109 valt het einde van de pagina samen met een witregel.

* Voor de bibliografische gegevens werd onder meer gebruik gemaakt van het *Bibliografisch Repertorium Louis Couperus*, een door ZWO gesubsidieerd project, onder redactie van G. Borgers, E. Braches, K. Reijnders, uitgevoerd door Marijke Stapert-Eggen.

Zie voor de editieprincipes van de Volledige Werken Louis Couperus: *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen, 1987. De editieprincipes zijn vastgesteld door Ernst Braches, Jan Fontijn, Karel Reijnders, Marijke Stapert-Eggen en H.T.M. van Vliet.